

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЩЕЛКУНОВА ОЛЬГА СЕРГІЙВНА

УДК 821.161.2-1

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕЖОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ
ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ**

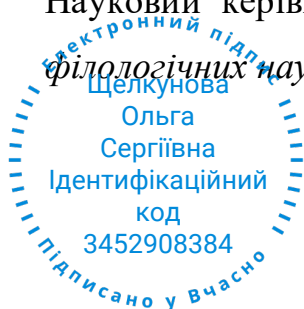
Спеціальність 035 – Філологія
Галузь знань 03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.С. Щелкунова

Науковий керівник (консультант) *Сліпушко Оксана Миколаївна, доктор
філологічних наук, професор*

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Щелкунова О.С. Межова ідентичність літератури українського Ренесансу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 «Філологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2022.

У дисертації вперше в українському літературознавстві представлено системне дослідження питання межової ідентичності у літературі українського Ренесансу (кін. XV–XVI ст.); визначено специфіку її художніх представлень у письменників; осмислено художнє усвідомлення ними власної національно-етнічної належності. У роботі детально аналізується поняття “межовості”, “прикордонності” як визначальної риси української літератури Відродження, яка суттєво вплинула на формування ідейно-тематичної парадигми і жанрової системи письменства. Акцентовано увагу на специфіці реалізації цих понять у літературному доробку письменників. Визначено основні чинники формування світоглядних систем літературних діячів кін. XV–XVI ст., до яких зараховано геополітичне розташування, відсутність власної держави, культурний синкретизм. Зважаючи на суспільно-політичну ситуацію, визначальну роль мало польсько-українське пограниччя.

У роботі наголошується на інтеграції української тематики та ідей у європейський літературний контекст у дискурсі межової ідентичності. Осмислено ґрунтовні літературознавчі розвідки О. Астаф’єва, П. Білоуса, І. Голенищева-Кутузова, О. Зілинського, І. Єр’оміна, Я. Ісаєвича, І. Ісіченка, П. Кралюка, Б. Кравціва, В. Колосової, В. Литвинова, А. Ніжинець, Д. Наливайка, В. Нічик, О. Мишанича, Л. Овдійчук, В.Перетца,

Р. Радишевського, Л. Савчинської, О. Сліпушко, В. Соболю, А. Содомори, М. Сулими, М. Трофимука, І. Франка, Д. Чижевського, І. Шевченка, В. Шевчука, Н. Яковенко, В. Яніва, В. Яременка, П. Яременка та ін., присвячені дослідженню специфіки літератури українського Відродження. На основі існуючих історико-літературних розвідок, враховуючи нові відкриття та проведений у роботі аналіз творів (деяких – мовою оригіналу), здійснено та подано ґрунтовне тлумачення жанрової та ідейної парадигми літератури кін. XV–XVI ст. Враховуючи існуючі наукові тематичні напрацювання, поглиблено і розширено ідеї про особливості національної ідентичності у тяглоті історико-літературної традиції, її вияви в українському ренесансному письменстві.

На основі філологічного аналізу творів обґрунтовано тезу про те, що ідентифікація письменників порубіжжя, зокрема українських епохи Відродження, визначається їх приналежністю до пограничних культур і літератур (насамперед польсько-українські автори), що знаходить вираження у літературній творчості. Після Люблінської унії, інкорпорації Литви до Польщі, частина українських земель, які входили до складу Литви, розвивалися під суттєвими впливами європейської культурної парадигми, що суттєво відрізнялася від середньовічної києворуської традиції з її відносно ідентичною літературною мовою, єдиним церковним зразком, релігією та ін. Після об'єднання з Польщею культура загалом, мова і література зокрема асимілювалися і модифікувалися. У дисертації наголошено на синкретизмі, поліморфності, патріотичному спрямуванні літературних пам'яток, наголошено на виявах у них українських автентичних і західноєвропейських традицій. У роботі розкривається тема вибору католицького віросповідання як особистого вибору людини у контексті появи протестантських та єретичних рухів.

У дисертації визначаються особливості української літератури доби Відродження, її спільні з європейськими культурно-мистецькі тенденції, синтезовані з національними особливостями, масштабні крос-культурні

зв'язки на рівні світогляду, ідей, тем, жанрів. Аналіз художніх інтерпретацій національної ідентичності у літературі Відродження характеризуються усвідомленням Русі-України як Вітчизни і гуманістичним світоглядом. До когорти українських письменників епохи Відродження включено більшість авторів, які були католицького віросповідання, представляли «католицьку Русь», до власного імені додавали псевдоніми Русин, Рутенець, Роксоланин та ін., аби підкреслити свою руську етнічно-національну приналежність.

В українській ренесансній літературі розвинулась система жанрів, зокрема вірш, поема, проза, приклади яких досліджуються у роботі. Представлено детальний аналіз поетичних текстів Юрія Дрогобича (Котермака), Павла Русина з Кросна (Кросненського), Григорія Чуй Русина з Самбора, Георгія Тичинського Рутенця, Шимона Шимоновича, анонімного твору «Епіцедіон», поеми анонімного автора «Битва під Оршею 1515 року», Себастьяна Фабіана Кленовича «Роксоланія», Матвія Стрийковського «Хроніка ...», «Про вибиття 25 000 татар перекопських під Вишнівцем, року 1512», Івана (Яна) Домбровського «Дніпрові камени», Симона Пекаліда «Про Острозьку війну під П'яткою», Миколи Гусовського «Пісня про зубра», прозових творів Йосипа Верещинського, Яна Щасного-Гербута, Станіслава Оріховського з погляду художніх виявів у них ренесансної специфіки і національно-етнічної ідентичності.

Юрій Дрогобич (Котермак) своїм псевдонімом засвідчив зв'язок із Руссю-Україною. Павло Русин із Кросна (Кросненський) актуалізував принципи гуманізму, виявляючи патріотичне ставлення до Русі-України в описах природи, традицій, історії. Григорій Чуй Русин із Самбора свою ідентичність репрезентував за допомогою псевдоніму Русин. У віршах Георгія Тичинського Рутенця бачимо наповнення русько-українським змістом античних жанрових форм. Анонімний твір «Битва під Оршею 1515 року» репрезентує гуманістичний світогляд автора, підкреслює його прихильність до русько-української традиції. Себастьян Фабіан Кленович репрезентує образ України як Вітчизни, акцентуючи увагу на історії,

звичаях, традиціях, колориті, ментальності Русі-України. Матвій Стрийковський своїм літературним доробком засвідчує оригінальність кожної літератури, та підкреслює її самотність. Симон Пекалід наголошує на своєму руському походженні, у творах осмислює питання єдності Руської землі та миру в ній, трактує історичні події суто в українському дусі. Станіслав Оріховський Рутенець Роксолан як українсько-польський автор межової ідентичності називає себе у творах русином, а Вітчизною – Русь, будучи громадянином Речі Посполитої. Загалом визначальною рисою творчого світогляду представників літератури кін. XV–XVI ст. є русько-український патріотизм.

Світогляд літератури Відродження ґрунтується на ідеї антропоцентризму, де особистість є центром художніх пошуків та інтерпретацій. Це виявляється в інтересі до внутрішнього світу людини, її діяльності, пізнання, творчості. Про українську національну належність літератури Відродження та її загальноєвропейське спрямування свідчить специфіка інтерпретацій історичного матеріалу у творах, базована на світському сприйнятті історії загалом, вираженому в художніх візіях авторів, історіографічних концепціях, історизмі ренесансного типу, апеляціях до історичної правди. Твори засвідчують художні формування нової історичної свідомості, що ляже в основу національної; визначають гуманістичні підходи щодо значення особистості в історичному процесі; ідеалізацію історичного минулого; звернення до колишньої слави й величі; усвідомлення історії як результату діяльності людини, зокрема видатних особистостей.

Дисертація містить аналіз специфіки репрезентації ренесансного гуманізму як визначальної світоглядної засади українського літературного Відродження, у структурі якого головними показниками є антропоцентризм і особливості тлумачення людської особистості. Загалом у роботі запропоноване авторське бачення як літератури українського Ренесансу, так і її головної риси – межової ідентичності. Ренесансний гуманізм бачиться

визначальною рисою українського літературного Відродження. Основні його показники – антропоцентризм літератури та особливості тлумачення в ній людської особистості. Найвище поцінування людини та її ролі в історичному процесі формує ренесансний тип художнього мислення і мистецького сприйняття світу. Отже, межова ідентичність визначає головне спрямування й динаміку розвитку українського ренесансного письменства, ставши головним аспектом і підставою для її інтеграції в загальноєвропейський контекст.

Ключові слова: українська література, літературний процес, ідентичність, межова ідентичність, європейськість, національне, Ренесанс, Відродження, Україна, поезія, проза, жанр, концепт, крос-культурний аналіз, простір.

ABSTRACT

Shchelkunova O.S. Boundary Identity of Ukrainian Renaissance Literature.
– *Manuscript.*

Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Specialty 035 “Philology”. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2022.

In the dissertation, for the first time the systematic study of the issue of boundary identity of Ukrainian Renaissance Literature (late 15th–16th centuries) is presented; it is also identified the specifics of its interpretations by writers as well as artistic awareness of their own ethnic. This study proposes and substantiates the definition of the “boundary” of Ukrainian Renaissance literature as its defining feature, which significantly influenced on the peculiarities of the formation of ideological and thematic paradigm and genre system of writing. It is emphasized

on the specifics of the implementation of these concepts in the literary works of writers. The main factors in the formation of worldview systems such as geopolitical location, the absence of own state, and cultural syncretism have been identified. Considering the socio-political situation, the Polish-Ukrainian border had a decisive role.

It is emphasized on the integration of Ukrainian themes and ideas into the European literary context in the discourse of boundary identity. It is analyzed the literary works dedicated to the study of the specifics of Ukrainian Renaissance literature written by O. Astafiev, P. Bilous, I. Holenishchev-Kutuzov, O. Zilynskyi, I. Yeromin, Ya. Isaievych, I. Isichenko, P. Kraliuk, B. Kravtsiv, V. Kolosova, V. Lytvynov, A. Nizhynets, D. Nalyvaiko, V. Nichyk, O. Myshanych, L. Ovdiichuk, V. Peretts, R. Radyshevskyi, L. Savchynska, O. Slipushko, V. Sobol, A. Sodomora, M. Sulyma, M. Trofymuk, I. Franko, D. Chyzhevskyi, I. Shevchenko, V. Shevchuk, N. Yakovenko, V. Yaniv, V. Yaremenko, P. Yaremenko and others. On the basis on historical-literary investigations, taking into account new discoveries and the analysis of works (some of them are in the original language) carried out in the dissertation, a thorough interpretation of the genre and ideological paradigm of literature of the end of the 15th–16th centuries were presented. Taking into account the existing scientific thematic studies and ideas about specifics of national identity in the historical-literary tradition, its manifestations in Ukrainian Renaissance writing have been deepened and expanded.

Based on philological analysis of the works, the thesis that the identification of foreign writers is determined by their belonging to boundary cultures and literatures (primarily Polish-Ukrainian authors), which is represented in literary creativity. After the Union of Lublin as well as the incorporation Lithuania into Poland, the part of the Ukrainian lands, which were the part of Lithuania, was being developed under the significant influence of European cultural paradigm that was significantly different from the medieval Ruthenian tradition with its identical literary language, church model, religion etc.

After the union with Poland, culture in general, language and literature in particular were assimilated and modified. The dissertation emphasizes on the syncretism, polymorphism, and patriotic direction of literary monuments as well as on their depictions of authentic Ukrainian and Western European traditions. The work reveals the topic of choosing the Catholic faith as a personal choice of a person in the context of Protestant and heretical movements.

The dissertation identifies the peculiarities of Ukrainian Renaissance literature, its common European cultural and artistic trends, which are synthesized with national characteristics, large-scale cross-cultural connections at the level of worldview, ideas, themes, and genres. Analysis of artistic interpretations of the national identity in the Renaissance literature is characterized by the awareness of Ruthenia as the Motherland and a humanistic worldview. The cohort of Ukrainian Renaissance writers included the majority of authors, who were of the Catholic faith, represented “Catholic Rus”, added the pseudonyms Rusyn, Rutenets, Roksolanyn, etc. to their own names in order to emphasize their Russian ethnicity.

In Ukrainian Renaissance literature, a system of such genres as a poem and prose was developed and studied in the work. A detailed analysis of the poetic texts of Jerzy Drohobycz (Kotermak), Paulus Ruthenus Crosnensis, Vigilantius, Georgius Ticzensis Ruthenus, Szymon Szymonowic, the anonymous work “Epicedion”, the poem by the anonymous author “The Battle of Orsha in 1515”, Sebastian Fabian Klonowic “Roxolania”, Maciej Strykowski “Chronicle ...”, “About the defeat of the Perekop Tatars near Vyshnivets in 1512”, Jan Henryk Dąbrowski Polish “Dnipro Stones”, Szymon Pękala “About the Ostroh War near Pyatka”, Mikołaj Hussowczyk “The Song about the Bison”, prose works of Jozef Wereszczynski, Jan Szczęsny Herburt, Stanisław Orzechowski in terms of their artistic manifestations of Renaissance specificity and national-ethnic identity.

Using his pseudonym, Jerzy Drohobycz (Kotermak) testified to his connection with Ruthenia. Paulus Ruthenus Crosnensis actualized the principles of humanism, showing patriotic attitude towards Ruthenia in the descriptions of nature, traditions, and history. Vigilantius represented his identity using the

pseudonym Ruthenian. In the poems of Georgius Ticzensis Ruthenus, it is noticed the Ruthenian content of ancient genre forms. The anonymous work “The Battle of Orsha in 1515” represents the author’s humanistic worldview and emphasizes on his connection with the Ruthenian tradition. Sebastian Fabian Klonowic represents the image of Ukraine as the Motherland, emphasizing on the history, customs, traditions as well as on the Ruthenian mentality. Maciej Strykowski literary heritage confirms the originality of each part of literature and underlines its originality. Szymon Szymonowic emphasizes on his Ruthenian origin in the works; he also considers the issue of the unity and peace of the Ruthenian land, interprets historical events in Ukrainian spirit. As the Ruthenian-Polish author of boundary identity, Stanisław Orzechowski calls himself Rusyn, and his homeland is supposed to be Ruthenia. On the whole, Ruthenian patriotism is a distinctive feature of the creative mindset of representatives of the literature of the late 15th–16th centuries.

The worldview of Renaissance literature is based on the idea of anthropocentrism, where the individual is the centre of artistic searches and interpretations. This is manifested in the interest in the inner world of a person, his/her activities, knowledge and creativity. The specificity of the interpretations of historical material in the works, based on the secular perception of history in general, is expressed in the artistic images of the authors, historiographic concepts, historicism of the Renaissance type, historical truth, and testify to the Ukrainian national affiliation of Renaissance literature and its pan-European direction. The works testify to the artistic formation of new historical consciousness, which will form the basis of the national one; define humanistic approaches regarding the importance of the person in the historical process; idealization of the historical background; appeal to former glory and greatness; awareness of history as a result of human activity, in particular outstanding personalities.

The dissertation contains analysis of the specifics of the representation of Renaissance humanism as a defining worldview basis of the Ukrainian literary

Renaissance, in the structure of which the main indicators are anthropocentrism and the peculiarities of the interpretation of the human personality. On the whole, the work offers the author's vision of both the literature of the Ukrainian Renaissance and its main feature – boundary identity. Renaissance humanism is seen as a defining feature of the Ukrainian literary Renaissance. Its main indicators are the anthropocentrism of literature and the peculiarities of its interpretation of the human personality. The highest appreciation of human and his/her role in the historical process forms the Renaissance type of artistic thinking and artistic perception of the world. Therefore, the boundary identity determines the main direction and dynamics of the development of Ukrainian Renaissance literature, becoming the main aspect and basis for its integration into the European context.

Key words: Ukrainian literature, literary process, identity, boundary identity, Europeanness, national, Renaissance, Ukraine, poetry, prose, genre, concept, cross-cultural analysis, space.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Лісовська Ольга. 2020. «Антропоцентризм поезії українського Ренесансу». *Актуальні питання гуманітарних наук* 27: 60 – 66.
2. Лісовська Ольга. 2020. «Ренесансна модель особистості у творчості Станіслава Оріховського». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 28, 2: 60 –66.
3. Лісовська Ольга. 2020. «Епоха українського літературного Відродження: наукові інтерпретації». *Актуальні питання гуманітарних наук* 34, 3: 100 – 108.

4. Сліпушко, Оксана і Ольга Лісовська. 2019. «Художні інтерпретації національної ідентичності у письменників «католицької русі» доби українського Ренесансу». *Султанівські читання: зб. статей* 8: 75–83.

Статті в іноземних періодичних виданнях:

1. Lisovska Olha. 2021. «The boundary of Ukrainian Renaissance Literature». *Scientific journal of Polonia Universtiry* 6: 47–56.

2. Oksana Slipushko, Olena Zadorozhna, Olena Gyevska, Olha Lisovska, Anastasiya Katyuzhynska. 2022. «Conceptual Worldview in the Works of Ukrainian Writers: The Renaissance Creativity». *Folia linguistica et litteraria* 40: DOI: 10.31902/fl.40.2022.1

Додаткові публікації:

1. Сліпушко, Оксана і Ольга Щелкунова. 2018. «Обсервація українського буття у творчості Осипа Маковея». *Літературознавчі студії: збірник наукових праць* 2(53): 182–187.

2. Сліпушко, Оксана і Ольга Щелкунова. 2019. «Творчість Тараса Шевченка 1848 року: ідейна парадигма». *Шевченкознавчі студії* 1: 341 – 347.

3. Сліпушко, Оксана і Ольга Щелкунова. 2019. «Олесь Гончар у житті Дмитра Павличка (за спогадами Д.В. Павличка)». *Літературознавчі студії : збірник наукових праць* 1 (54): 186–195.

4. Сліпушко, Оксана і Ольга Щелкунова. 2019. «Микола Гусовський: поет і мислитель доби Українського Ренесансу». *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: 186–195.

5. Лісовська Ольга. 2021. «Ренесансний тип особистості у творчості Лесі Українки (на матеріалі драм «Одержима», «У катакомбах»)». *Актуальні питання гуманітарних наук* 38 (2): 109–114.

Матеріали наукових конференцій:

1. Щелкунова Ольга. 2018. «Теоретична основа літератури епохи Відродження». *Новини науки XXI століття* 12: 54–58. 23.11.2018
2. Лісовська Ольга. 2018. «Художньо-світоглядна парадигма поеми «Роксоланія» Себьястяна Кленовича». *Science, Research, Development. Rotterdam (The Netherlands)*. 29.11.2018 –30.11.2018
3. Лісовська Ольга. 2021. «Художні тлумачення національної історії у «Битві під Оршею» 1515 року». *VI Всеукраїнські наукові читання за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи»*: 95–97. 27.08.2021 –28.08.2021.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. МЕЖОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ЛІТЕРАТУРІ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ	21
1.1. Теоретико-методологічні засади вивчення поняття «межової ідентичності»	21
1.2. Межовість українського письменства доби Ренесансу.....	34
1.3. Епоха українського літературного Відродження у наукових інтерпретаціях	50
Висновки до розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНІ ТЛУМАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРЧОСТІ РЕНЕСАНСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ	82
2.1. Система віршованих творів українського Відродження: специфіка інтерпретації національної ідентичності.....	82
2.2. Художнє бачення національної ідентичності у ренесансних поемах....	97
2.3. Прозаїки епохи українського Відродження про національну ідентичність.....	117
Висновки до розділу 2.....	123
РОЗДІЛ 3. РЕНЕСАНСНИЙ ГУМАНІЗМ ЯК СВІТОГЛЯДНА РИСА УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ	130
3.1. Антропоцентризм ренесансної поезії	130
3.2. Ренесансна модель особистості у прозі Станіслава Оріховського.....	144
3.3. Національна історія у художніх візіях митців Ренесансу	157
Висновки до розділу 3	178
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	182

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Динаміка української медієвістики визначається залученням у науковий дослідницький контекст нових пам'яток та їх інтерпретацій. Це дозволяє вести мову про розширення контексту давньої української літератури, парадигми її творів, а звідси – збільшення масштабу ідейно-тематичних напрямків і максимальну інтеграцію у світовий контекст. Сучасні медієвістичні студії позначені суттєвими впливами інтердисциплінарних досліджень, зокрема залученням до сфери історико-літературних методологій здобутків філософії, історії, психології, соціології. Протягом тривалого часу в українській літературознавчій науці творчий шлях і світоглядна парадигма провідних постатей епохи літератури Ренесансу не мали характеру комплексних досліджень. Відсутність до кінця 1980-х рр. перекладів творів, написаних латинською і старопольською мовами, сучасною українською мовою унеможливлювали визнання належності письменників Відродження до української культурної спадщини. Це суттєво ускладнювало наукові тлумачення їх спадщини у контексті давньої української літератури. Входження русько-українських земель до складу інших держав, насамперед Речі Посполитої, передбачало вплив не тільки на політичний устрій, а і на культурну сферу, і традицію письменства зокрема. Сформувалася низка питань, які можуть бути вирішеними і прокоментованими з огляду на останні наукові відкриття і досягнення, зокрема запровадження у науковий обіг поняття “межової ідентичності”. Здійснені українськими вченими переклади ренесансних творів із латинської і старопольської мов сучасною українською мовою дали підстави говорити про масштабну інтеграцію літератури Ренесансу (кін. XV–XVI ст.) як у загальноєвропейський, так і український культурно-літературний контекст. Ці переклади також дозволили сформувати новий погляд на добу Відродження у східнослов'янському світі. Системне дослідження літератури українського

Ренесансу, зокрема її межової ідентичності, є одним із найбільш актуальних і маловивчених питань сучасної медієвістики.

Тривалий час в історії української літератури доба Ренесансу була відсутня взагалі. Загалом дотримуємося методологічного принципу про те, що літературний здобуток кожної епохи в історії літератури визначається парадигмою творів, які не тільки формують контекст цієї епохи, а й відображають впливи на неї попередньої та її вияви у наступній добі. Показово, що літературознавчі словники, монографії та інші наукові розвідки вчених визначають епоху Ренесансу переважно як переходину. Проте ренесансна література характеризується наявністю власного світогляду і стилю з чіткою проєвропейською культурно-літературною орієнтацією. Отже, є всі підстави для перегляду дискусійної думки про визначення епохи Ренесансу як перехідного періоду. Натомість вважаємо за необхідне ставити питання про наявність самодостатньої літературної традиції доби Відродження (кін. XV–XVI) в українському письменстві.

Необхідність звернення саме до вивчення проблеми межової ідентичності у літературі українського Ренесансу зумовлена, насамперед, відсутністю системної історико-літературної праці, присвяченої сучасним інтерпретаціям феномену межової ідентичності в українському письменстві, комплексному дослідженню особливостей національного літературного процесу кін. XV–XVI ст. Актуальність нашого дослідження зумовлюється необхідністю репрезентувати українську літературу означеного періоду як літературу національного пограниччя (багатоконтекстуальну, багатомовну, багатоконфесійну), створену представниками переважно українського народу, але в інших державах (через перебування Русі-України в їх складі). Необхідним є визначити особливості ідейно-тематичної й жанрової парадигми літератури Відродження. Актуальним є дослідження специфіки українського літературного Ренесансу, виявів його у творчості митців «католицької Русі», зокрема С. Оріховського-Роксолана, І. Туробінського-Рутенця, Павла

Русина, Григорія Чуй-Самборського Рутенця і письменників-домінікан - Й. Верещинського, Яна (Івана) Домбровського, С. Оріховського, Юрія Дрогобича, Себастьяна Фабіана Кленовича, Шимона Шимоновича, Симона Пекаліда, Мартина Пашковського, Яна Щасного-Гербута.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації відповідає науковій темі Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка № держреєстрації 16БФ044-01 «Україна і світ: міжмовний і міжкультурний діалог».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 29 листопада 2018 року).

Мета дисертації полягає у дослідженні особливостей межової ідентичності у літературі українського Ренесансу.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати сучасні теоретико-методологічні засади вивчення поняття «межової ідентичності» загалом і українського письменства доби Ренесансу зокрема;

- проаналізувати специфіку інтерпретацій епохи українського літературного Відродження у наукових концепціях;

- дослідити художні тлумачення національної ідентичності у творчості ренесансних письменників, зокрема системі віршованих творів, поемах, прозових текстах;

- виокремити ренесансний гуманізм як світоглядну рису українського літературного Відродження й моделі особистості в ньому;

- проаналізувати прояв ідеї антропоцентризму в ренесансній поезії;

- прокоментувати специфіку тлумачень національної історії у художніх візіях митців Ренесансу.

Об'єктом дослідження є художні твори авторів епохи Ренесансу (кін. XV–XVI століть).

Предмет дослідження – особливості межової ідентичності у літературі Відродження.

Теоретико-методологічну основу роботи складають праці українських і зарубіжних істориків літератури, присвячені добі українського літературного Ренесансу, а також літературознавчі й літературно-критичні розвідки, в яких досліджуються особливості поняття ідентичності, ренесансного гуманізму, антропоцентризму. Проаналізовано праці О. Астаф'єва, П. Білоуса, І. Голеніщева-Кутузова, О. Зілинського, І. Єр'оміна, Я. Ісаєвича, У. Калесника, І. Калимона, П. Кралюка, Б. Кравціва, В. Колосової, В. Литвинова, А. Ніжинець, Д. Наливайка, В. Нічик, О. Мишанича, Л. Овдійчук, В. Перетца, Р. Радішевського, Л. Савчинської, О. Сліпушко, В. Соболь, А. Содомори, М. Сулими, М. Трофимука, І. Франка, Д. Чижевського, І. Шевченка, В. Шевчука, Н. Яковенко, В. Яніва, В. Яременка, П. Яременка та ін.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонауковий метод дослідження, зокрема такі його аспекти, як синтез і узагальнення. За допомогою системно-функціонального методу аналізуємо загальну світоглядну парадигму літератури Відродження. Застосовано системно-описовий і текстологічний методи для дослідження парадигми ренесансних пам'яток. Порівняльно-типологічний, філологічний, герменевтичний, інтертекстуальний методи дослідження використано для аналізу художніх творів із точки зору виявів у них межової ідентичності. На основі методів рецептивної естетики виокремлено типологічні ознаки жанрів поезії, поем, прозових текстів. Також у дисертації застосовано принципи соціокультурного й історично-типологічного аналізу. Загалом визначальним у роботі є історико-літературний підхід, в основу якого покладено синтез культурологічних теорій і літературознавчого аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що:

- визначено межовість, прикордонність, пограниччя української літератури Ренесансу як її визначальну рису, що позначилася на специфіці

формування та художнього вираження національної ідентичності в означеному письменстві;

- розвинено тезу про те, що національна ідентифікація письменників порубіжжя, зокрема українських епохи Відродження, визначається їх приналежністю переважно до двох-трьох пограничних культур і літератур (польсько-українські, українсько-білоруські автори), що знаходить відображення у творчості;

- обґрунтовано думку, що українська література доби Відродження охоплювала переважно XVI ст., мала спільні з європейськими культурно-мистецькі тенденції, синтезовані з національними особливостями, її специфіка зумовлювалася відсутністю власної держави, спорадичним характером, відсутністю масштабності, популярністю гуманізму, антропоцентризму, інтересу до людини як головної цінності, секуляризацією, «поліморфізмом» (багатомовністю, багатоконфесійністю, багатоконтекстуальністю), асиміляційними європейськими впливами, синтезом русько-українських традицій із європейськими впливами, конфесійним плюралізмом, крос-культурними зв'язками, конфесійним та етнічним патріотизмом, синкретичністю, виявами українських автентичних і західноєвропейських традицій, інтегрованістю в загальноєвропейське культурно-духовне Відродження;

- доведено положення, що художні інтерпретації національної ідентичності у літературі Відродження характеризуються усвідомленням Русі-України як Вітчизни; гуманістичним світоглядом; додаванням більшістю авторів, які були католицького віросповідання, представляли «католицьку Русь», до власного імені псевдоніму Русин, Рутенець, Роксоланин та ін.;

- репрезентовано, що в українській ренесансній літературі розвинулася система жанрів, зокрема вірші, поеми, проза. Проаналізовано поетичні тексти Юрія Дрогобича (Котермака), Павла Русина з Кросна (Кросненського), Григорія Чуй Русина із Самбора, Георгія Тичинського

Рутенця, Шимона Шимоновича, анонімний твір «Епіцедіон», поеми анонімного автора «Битва під Оршею 1515 року», Себастьяна Фабіана Кленовича «Роксоланія», Матвія Стрийковського «Хроніка ...», «Про вибиття 25 000 татар перекопських під Вишневцем, року 1512, полякам і литвинам», Івана (Яна) Домбровського «Дніпрові камени», Симона Пекаліда «Про Острозьку війну під П'яткою», Миколи Гусовського «Пісня про зубра», прозові твори Йосипа Верещинського, Яна Щасного-Гербута, Станіслава Оріховського з точки зору художніх виявів у них національної ідентичності;

- досліджено специфіку репрезентації ренесансного гуманізму як визначальної світоглядної засади українського літературного Відродження, у структурі якого головними показниками є антропоцентризм і особливості тлумачення людської особистості.

Теоретичне значення дисертації полягає у вивченні та репрезентації актуальних питань, які стосуються межової ідентичності української літератури Ренесансу, виявів у ній рис поліформізму, гуманізму, конфесійного і національно-етнічного патріотизму. У роботі досліджено й узагальнено ключові аспекти специфіки художніх інтерпретацій національної ідентичності, історії, поетики поезії, поем, прози ренесансних авторів. Результати дослідження сприяють формуванню уявлень про межову ідентичність літератури українського Відродження та специфіку її художніх тлумачень письменниками.

Практичне значення роботи. Матеріали дисертації можуть бути використані у подальших історико-літературних дослідженнях, при підготовці наукових робіт, підручників, посібників, монографій із проблем українського літературного Ренесансу.

Особистий внесок дисертанта. Робота є самостійним дослідженням, яке представляє систематизацію та узагальнення наукових студій авторки. Особистий внесок дисертантки полягає у тому, що здійснено комплексний аналіз питань, які стосуються межової ідентичності українського

літературного Ренесансу, специфіки вираження в ньому національної ідентичності, ідей антропоцентризму, гуманізму, жанрової парадигми та її ідейно-тематичного спектру, формування сюжетів і творення образів. Результати дослідження отримано автором безпосередньо. Переважна більшість наукових публікацій за темою дисертації є одноосібними. Всі використання праць і здобутків інших дослідників супроводжуються відповідними посиланнями.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорена на фаховому семінарі кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 1 від 20 вересня 2022 р.). Головні аспекти дослідження викладені у формі доповідей на наукових конференціях, читаннях, семінарах:

міжнародних: 1

всеукраїнських: 2

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 6 статтях:

4 – у наукових фахових виданнях України (категорія «Б»);

1 – у зарубіжному періодичному виданні, що входить до наукометричної бази даних SCOPUS (у співавторстві);

1 – у науковому виданні держави, що входить до Організації економічного співробітництва та розвитку Європейського союзу.

Структура й обсяг роботи зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (181 позиція). Загальний обсяг роботи – 205 сторінок, із яких – 190 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

МЕЖОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ЛІТЕРАТУРІ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

1.1. Теоретико-методологічні засади вивчення поняття «межової ідентичності»

Динаміка історії української літератури значною мірою пов'язана з усвідомленням народом, який виступає творцем цієї літератури, своєї ідентичності та меж її вияву і реалізації. Ці межі безпосередньо співвідносяться з фізичною територією нації, де безпосередньо формується культурно-літературна традиція та котра водночас знаходиться на межі з територіями інших націй і народів. Н. Яковенко у праці «Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття» зазначає: «Проводячи реальну чи уявну межу «нашої землі», люди вже тим самим, як відомо, створюють дві географічно-культурні сутності – землю «Інших» та «свій» простір» [171, с. 9]. Необхідним є звернутися до наукових інтерпретацій поняття «межі» й «межовості» як таких, які головним чином формують сутність української літератури доби Ренесансу.

Поняття межі, межовості є за своїм характером інтердисциплінарними, такими, що застосовуються у науковому інструментарії багатьох наук, зокрема гуманітарних. Першим наукову інтерпретацію цього поняття представив філософ Блез Паскаль, звернувшись до аналізу суперечностей у межах людини. Філософ тлумачив особистість як синтез великого і мізерного, доброго (ангела) і злого (демона), тобто того, що раніше вважали єдиним. Межі, за Паскалем, між якостями і характеристиками особистості не існує [100]. Або сама людина стає цією межею, будучи здатною обирати ті властивості, які в ній розділяє межа [100]. Ідея Б. Паскаля про симбіоз людської сутності буде розвинена пізнішими філософами, митцями-

романтиками, які акцентуватимуть увагу на здатності людини вибирати межову позицію, що складатиме основу її розвитку.

Представники романтичної філософії та літератури продовжили тезу Б. Паскаля, інтерпретуючи духовність людини як шлях усвідомлення світу. Відтак людина для них так само є істотою, можливості якої обмежені. Межа, відповідно, трактується як дуже вагомий елемент, який дає можливість розкрити людську сутність, її таланти і здібності. Романтики додали до вчення Паскаля думку про те, що межа – це стимул для особистості до самовдосконалення і духовного росту, а прагнення особистості подолати межу можливе завдяки Вірі. Загалом у концепціях мислителів романтичного спрямування межа є однією з головних характеристик буття людини. Подібні міркування висловлювали філософ С. К'єркегор [57], мислители-екзистенціалісти. Згідно з поглядами останніх, межа мислиться як цілісний феномен, здатний синтезувати у своїй сутності протилежні аспекти, що активно взаємодіють. Відтак формується екзистенційне усвідомлення межі як таке, що відображає пограничні ситуації. Воно визначає емоційний стан особистості на межі крайніх почуттів – неспокою і страху, що провокують в особистості активне переживання буття. Ці характеристики у подальшому стануть основою для визначення «межовості» у культурно-літературній ідентичності.

Вагомий внесок у вивчення української межовості зробив учений В. Янів [174, 175]. У своїх працях він чітко виділяє головні риси українського характеру, які репрезентують його національну ідентичність, зумовлюють змагання за волю [174]. Однією з визначальних він вважає індивідуалізм, який, насамперед, єднає Русь-Україну з Європою. Аналізуючи питання української державності, В. Янів наголошує на фатальній рисі Русі-України – межовості [174, с. 125–128]. Він робить висновок про необхідність гармонійного узгодження в духовному досвіді української нації таких компонентів, як розум, почування і воля [174, с. 200–201]. У праці «Психологічні основи окциденталізму» В. Янів трактує Захід не як

абсолютну психологічну чи культурну категорію, а визначає його поняттям з «довільним, суб'єктивним та пливким змістом» [176]. Учений інтерпретує «проблему Заходу» як межове питання загальної історії, історії культури, філософії культури, національної психології, філософської антропології, теорії політики, педагогіки та ін. [175, с. 450–490]. Характеристики В. Яніва стосовно української духовності базуються на визначенні самотнього характеру України й розумінні національної межовості як такої, що в майбутньому може стати для українців їх силою, але поки є національною слабкістю [175, с. 510–590].

Традиційно прийнято вважати, що межовою культурою є такий тип культури, який формується і розвивається на межі різних культурних моделей (мінімум дві), представлений специфічними ознаками, зокрема амбівалентністю, внутрішньою багатоаспектністю, багатовекторною динамічністю, варіативністю, частим еkleктизмом і синтетичністю. З цього впливає і поняття культурної ідентичності. Насамперед вважаємо за необхідне проаналізувати загальне визначення ідентичності. Більшість наукових дефініцій базуються на розумінні ідентичності як психологічного та цілісного бачення людиною свого «Я», ототожненні своєї особистості з конкретними типологічними категоріями. У сучасній науці виокремлюють такі різновиди ідентичності: культурна (включає літературний компонент), етнічна, соціальна та групова. Культурно-літературна ідентичність ґрунтується на ототожненні себе з конкретною культурно-літературною традицією і структурно складається з національного характеру, культурно-духовних традицій, морально-етичних норм і цінностей.

Для виокремлення сутності межової ідентичності як ключової характеристики літератури українського Ренесансу необхідно визначити в українській культурі комплексно і літературі зокрема ті загальні риси, які репрезентують її межовість. Переважна більшість дослідників головною такою рисою називає територіальне розташування України, її геополітичний статус. Території Західної та Східної України знаходяться на

різних берегах Дніпра, всі землі є протяжними у широтному вимірі, навіть перебувають у різних вимірах часу (хоча офіційно встановлено один часовий пояс). Ці чинники впливають на особливості світоглядної системи, оскільки психологічний вплив світла на людину є дуже значним. О. Кульчицький виділяє відмінні типологічні ознаки у ментальності й характері людей, які мешкають у різних регіонах України [57]. Він поділяє територію України на кілька частин, представники яких мають розбіжне сприйняття світу, основане саме на впливах різного світла і специфічних природних умов. Учений у структурі людської свідомості виділяє конкретні ділянки з різною реакцією на природу і світло [57]. Враховуючи міркування О. Кульчицького, можна вести мову про те, що територія України перебуває у зоні часового переходу і часових змін. Загалом територія Східної України не входить повністю до часового виміру Російської Федерації, а Західна Україна – до Середньоевропейського. Отже, загальна територія України перебуває в одному часовому вимірі, її землі знаходяться по довжині його дієвого спектру. С. Кульчицький наголошує: «Поряд цього й поодинокі світосприймальні категорії: причиновість, час, простір, сила, взаємодія, розвиток (еволюція), якість і кількість, ціле й частина і т. д. – виповнюються, залежно від географічного середовища, різною кількістю конкретних зображень «субстратних змістів», що має свій вплив на ставлення до світу» [57, с. 5].

Другою характеристикою різноманітності, яку виділяє більшість учених, є специфіка ландшафту України, зокрема поєднання тут усіх його різновидів, наприклад, гір, степу, лісу, лісостепу, пустель тощо, а також виходи до Чорного й Азовського морів. Такі геополітичні обриси є визначальними для формування особливостей української національної культури. Різноманітність ландшафту зумовлює і відповідно відмінні кліматичні умови, що, як наголошує С. Кульчицький [57], чинить відповідно відмінний вплив на світогляд людини. Відтак, вагомою рисою є загальна неоднорідність, а це – яскраво виражена ознака межовості.

В історії української історіографії виокремлюється два підходи. Суть першого підходу ґрунтується на проросійських баченнях генезису і розвитку Русі-України, репрезентованих працями М. Погодіна. Згідно з ними після розпаду Русі народність Наддніпрянщини інтегрувалася у землі Московського князівства, перетворивши Росію на головну спадкоємицю Русі. Цей підхід є суто політично-ідеологічним. Натомість наукове бачення питання представляє наукова концепція М. Грушевського [42], який аргументовано довів відсутність у російського народу безпосереднього зв'язку з Руссю. Основуючись на здобутках попередників, С. Кульчицький робить висновок, що «п'ять східнослов'янських племінних союзів, які утворили Київську Русь, не могли за короткий час існування цього досить крихкого ранньофеодального державного утвору злитися в одну народність. Очевидно, відмінності між трьома сучасними народами беруть свій початок у відмінностях між союзами племен, які існували ще з перших віків нашої ери» [57, с. 8]. Така обставина визначала варіабельність української етнічно-культурної бази культури, літератури, духовності від найдавніших часів. Фактично кожне плем'я у складі цього союзу характеризувалося суттєвими культурними особливостями, етнічними властивостями, синтез яких сформував ґрунт для формування основи української нації.

У багатьох наукових дослідженнях розвивається думка про те, що головні піднесення культурної й духовної активності в історії української культури від найдавніших часів припадають на перехідні та кризові часи. Таким перехідним періодом була доба Ренесансу, коли відбувалася зміна середньовічного світогляду на бароковий. Доба Відродження стала містком між цими двома культурно-історичними епохами і світоглядними системами. Д. Чижевський піднесення у розвитку української культури пов'язував зі специфікою національного характеру українців. Він зазначав, що важливою рисою психічного складу характеру українців є емоційність, сентиментальність, чуттєвість, ліризм. Водночас українському національному характерові притаманні індивідуалізм і прагнення до

свободи. Також вагомими характеристиками українця вчений називав неспокій і рухливість [154]. Д. Чижевський наголошував на важливості епох Середньовіччя (Княжої доби) і Бароко як таких, що найбільшою мірою відповідали культурному розвитку України і відображали національну систему мислення і світовідчуття [154]. Натомість епоха Ренесансу як проміжна між ними була позначена яскраво вираженою межовістю. Також в українському характері Д. Чижевський виокремлює риси неспокою та рухливості як такі, що характеризують пограничні ситуації в екзистенційній філософії [154, с. 50–59]. Це є яскраво вираженим показником межі, межовості у структурі української культурної ідентичності загалом і літературі зокрема.

Дослідники головними рисами межовості, які виявляються в українській культурі, називають неспокій, рухливість, багатоманітність і неоднорідність. Неспокій зумовлювався постійними культурно-історичними змінами і як складова національного характеру визначав іншу рису – рухливість, що стала основою динамічного розвитку української культури, зокрема у часи криз і трансформацій. Багатоманітність і неоднорідність української культури сформували такі риси світогляду, як плюралізм, динамічність, рухливість.

Ю. Ковалів визначає ідентичність як «осмислене ототожнення особою себе з іншими об'єктами чи суб'єктами в цілісності і ненастанності власних змін. Поняття тісно пов'язане зі становленням статусу індивідуальності, а також Іншого» [77, с. 402]. Переважно термін «ідентичність» вживається «задля виявлення рівності, еквівалентності знакових систем, що мають відповідати умовам самототожності, симетричності й транзитивності, сприяючи вираженню схожості на тлі виявленої відмінності» [77, с. 402]. Поняття ідентичності присутнє у концепціях багатьох філософів. У концепції М. Гайдеггера ідентичність визначається як усезагальність буття, де всяке сутнє є сутнім собі та будь-якому іншому сутньому, розгортає відношення між особистою самістю Я та безликою самістю *das Mann* [11].

На думку Дж. Локка, ідентичність – це відповідальність людини за власні дії та вчинки, що ґрунтується на пам'яті про них [79]. Згідно з концепціями постмодерністів, класичне, тобто метафізичне, розуміння ідентичності «спростовується як доцентрове («Письмо і відмінність» Ж. Деріди, 1967; «Відмінність і повторення» Ж. Дельоза, 1968 та ін.), сприймається не як фіксована реальність, а плінна проблема в межах відкритого простору, насиченого «точками біфуркації», усуванням будь-якої тотожності. [...] Постмодерністська ідентичність виконує передусім нарративну функцію, проявляється лише в часі, описуючи, розповідаючи, переповідаючи, не зберігаючи ту чи ту історію, а тільки ненастанно її переінакшуючи» [78, с. 402–403].

Л. Нагорна у монографії «Національна ідентичність в Україні» виокремлює три історичні форми української ідентичності. Перша – русько-українська (Київська Русь), друга – «малоросійська» як подвійна (місцевий патріотизм і лояльність до імперії), третя – радянська (позанаціональна) [89]. Нині визначилася нова ідентичність часів незалежної України. Нас цікавить русько-українська ідентичність, яка, сформувавшись у добу Києворуської держави, існувала і в епоху Ренесансу з його межовим характером культури і літератури. Варто наголосити, що саме національна ідентичність покликана визначити образ і місію українців у європейському просторі. У концепції Е. Сміта застосовуються терміни «стандартна західна модель нації» та «незахідна (етнічна) модель» [124]. На думку Я. Крейчі та В. Велімського, є загальний механізм національної ідентичності: «Існують п'ять об'єктивних чинників, які можуть відігравати роль в ідентифікації групи як нації: територія, держава (політичний статус), мова, культура та історія [...]. Шостий суб'єктивний показник – національна свідомість» [55]. У концепції К. Хюбнера обґрунтовується поняття міфічної структури національної ідентичності [150]. На його думку, міфічна і національна ідентифікації репрезентують однаковість структури, спостерігається те, як міфічна подія переживає етапи циклічного повторення, синтез

матеріального й ідеального. У результаті цього яскраво вираженою є цілісність національного ментального світогляду загалом й окремих уявлень зокрема [150, с. 355–363]. К. Хюбнер правомірно визначає національно-культурну ідентичність як системну множинність, що є неузгодженою і нестабільною [150].

За Г. Сетон-Вотсоном, нації поділяються на два типи – старі, що набули національної ідентичності до сформування доктрини націоналізму, та нові, в яких національна самосвідомість виникає одночасно з націоналістичними рухами, а мова є вагомим чинником формування національної свідомості [80]. Б. Андерсен наголошує на тому, що спільноти необхідно розрізняти не за принципом їх справжності чи несправжності, а за манерою уявлення [80]. Суттєвою є теза Д. Армстронга, висловлена у праці «Нації перед націоналізмом», про те, що велике значення має механізм кордону (тобто фактично межі), що може бути зональним і лінійним. Він є можливістю для зіставлення й порівняння різних етносів і суспільних груп [80]. Антитетична дуальність на первісних етапах становлення і розвитку народу зумовлює артикуляцію національної ідентичності, визначаючи рух у двох напрямках: вироблення національної ідентичності чи відсутність такого процесу і результату. Така межовість, прикордонність в українській літературі у добу Ренесансу була визначальною. І вона сприяла активному формуванню української національної ідентичності.

Е. Сміт у праці «Національна ідентичність» [124] визначає головні риси національної ідентичності: історична територія (рідний край), спільні міфи й історична пам'ять, спільна масова і громадська культура, єдині юридичні права й обов'язки для всіх членів, спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [124, с. 12]. У своїй суті національна ідентичність є багатовимірною, не зводиться до чогось одного. Вона є гнучкою і непередбачуваною у контексті динаміки сучасного життя і політики [124, с. 12]. Е. Сміт репрезентує стандартну західну модель нації, яку визначають такі елементи: історична територія, політико-юридична

спільнота, рівність членів, єдина громадянська культура й ідеологія, право індивіда вибирати те, до якої нації належати [124]. Також він виділяє незахідну (етнічну) модель, визначальними ознаками якої є неминучість належання до неї, тобто індивід усе життя буде нести в собі відбиток нації, в якій народився; спільне походження, рідна культура, генеалогія, мобілізація й останній суд народу як «надродини», рідна мова, традиції, звичаї [124]. Загалом варто наголосити, що етнічність підкреслюється в усіх моделях.

Сучасна англійська соціальна антропологія і культурологія з 1960-х рр. використовують терміни «етнічність», «етнічна група», характеризуючи взаємини між людськими групами. Вперше це поняття фіксує «Oxford English Dictionary» (1953), але слово є похідним від грецького «ethnos». У поемі «Іліада» Гомер називав цим словом великі недиференційовані групи воїнів або тварин [17]. Аристотель у трактаті «Політика» означував ним варварські племена, які не належать до «еллінів» [2]. Давні римляни використовували його, гоорячи про неримські землі та провінції. У пізніші часи домінування на теренах Європи християнської релігії цим словом називають чужинців і язичників. Зокрема, спостерігаємо це у грецькому варіанті Нового Заповіту. У часи поширення влади Оттоманської імперії на теренах Європи, в епоху Ренесансу це слово стає синонімом релігійної «інакшості» у православних християн, а з XV ст. – їх самоназвою.

На думку канадського історика П. Магочія, національні ідентичності епохи «українського національного відродження» формувалися на базі не тільки «первісної етнічності» (включає кровні зв'язки, спільне походження, мову, традиції й культуру), а також на основі «ситуаційної або так званої факультативної етнічності» (є одночасним співіснуванням кількох лояльностей) [81, с. 79–381]. Модерний погляд на ідентичність – синтезований і репрезентує її як різновид ментальної орієнтації, а також результат виховання, певного соціального свідомого або несвідомого

впливу. Загалом ідентичність постає як феномен психологічний і водночас – як форма ідеології.

Польська дослідниця М. Домбровська-Партика вивчала захисні механізми, які у ситуаціях порубіжжя формують національні культури як вияв власного самозбереження, своєї ідентичності й оригінальності [177]. Дослідниця виокремлює два їх типи. Перший тип виникає внаслідок усвідомлення кордонів суспільства, яке перебуває на периферії. Він базується на саморефлексіях, що безпосередньо пов'язані з ситуацією порубіжжя. Для нього характерним є фактично ксенофобський і безкомпромісний поділ простору на свій і чужий. Вагомою складовою цього механізму компенсації й перенесення виступає ідея політичної та культурної експансії, безпосередньо пов'язана з відчуттям духовної та цивілізаційної місії [177, с. 25–27]. На думку дослідниці, суть другого типу полягає у тому, що у ньому визначальною є риса відкритості. Тоді суспільство, що знаходиться на порубіжжі, трансформує складне історичне минуле й негативний екзистенціальний досвід, роблячи його джерелом збагачення [177]. У такому випадку культурний полілог і порубіжжя стають мультикультурними за своїм характером, складають певну альтернативу офіційним дискурсам. Ця модель порубіжжя чи пограниччя бачиться крізь призму екзистенції звичайності, в контексті якої визначальними є самоаналіз і природне самопізнання, що зумовлюють зникнення комплексів і стереотипів. Ці моделі порубіжжя суспільств є змінними, можуть чергуватися [177, с. 60–78]. Для культур пограниччя характерною є система взаємовпливів у плані духовному, світоглядному, конфесійному, суспільному, що виявляється у творах літератури. Як наголошує Л. Шевченко-Савчинська, «культури різних народів приблизно однакового рівня розвитку здатні до взаємовпливу та діалогу: відбувається постійний обмін ідеями та творами. Такі культури стосовно одна одної стають відкритими системами, вони мають спільних митців з ідентичністю порубіжжя та свідомістю локальної приналежності. Недарма у сучасному

українському літературознавстві надійно закріпився похідний від «українсько-польське порубіжжя» термін «письменство українсько-польського порубіжжя». Він стосується передусім митців, які писали латиною та польською (або ж українською, якщо йдеться про поляків за походженням) мовами» [160, с. 17].

Проблема національної ідентифікації авторів порубіжжя, зокрема українських доби Ренесансу, більшістю вчених цілком правомірно визначається їх належністю до двох чи більше пограничних культур і літератур. При цьому варто враховувати те, що в добу Відродження поняття нації мало ще розмиті межі, суттєво відрізняючись від сучасного. В Європі XVI–XVII ст., коли розпадався династичний лад, а національні держави починали активно формуватися, нація сприймалася як кількість людей, які мешкають на одній території. Ці процеси супроводжувалися формуванням національних мов, набуттям церквами яскраво виражених етнічних і національних рис. З часом поняття народ і нація починають ототожнюватися. Також вони тісно пов'язуються з поняттями громадянства і держави. А поняття нація з часом починає ідентифікуватися також із певною територіально-політичною спільнотою. Також важливою характеристикою доби Відродження було те, що належність до певного народу досить часто ідентифікувалася з конфесійним поділом. Наприклад, львівський канонік Ян Юзефович у своєму трактаті «Щорічні записи міста Львова томові відокремленому» чітко розмежовує у громаді міста католиків і схизматиків. Говорячи про національний склад міста Львова, він використовує етноніми Polonus, Rissicus (Ruthenus), Iudeus, Armeniacus та ін. Погоджуємося з Л. Шевченко-Савчинською, що «з'ясуванню національної належності авторів, які творили латинською мовою, перешкоджає також і неповна відповідність меж українських етнічних земель теперішнім державним кордонам та численні варіанти назв і самоназв цих територій» [160, с. 21]. Представник католицької Русі Йосип Верещинський, як наголошує П. Сас, «фактично вперше у вітчизняній

історіографії ввів до політичного словника назву «український народ», виповнивши її етнополітичним змістом. Письменник зумів переступити через усталені стереотипи суспільної свідомості й формулювання політичної номенклатури, за яким, зокрема, корінні мешканці Київського та Брацлавського воєводств виступали як кияни, брацлавці чи то обивателі цих земель; руські за віросповіданням тощо. На противагу домінуючим територіально-земельним, географічним дефініціям щодо місцевого населення Верещинський вмотивовує історичну категорію «народу українного християнського». Цей момент у судженнях письменника за своєю новизною означав масштабне історіографічне зрушення. Його вплив на національну свідомість українців на повну силу проявився значно пізніше» [116, с. 25].

Загалом у добу Ренесансу, тобто епоху межовості, українська література, як наголошує О. Савчук, «розвивалася в таких складних і специфічних умовах, що без врахування польсько-українського, українсько-білоруського, українсько-російського пограниччя характеристика тогочасного літературного процесу буде неповною. Пограничні явища були властиві європейському Ренесансу. На межі двох культур, угорської та хорватської, творив один із найобдарованіших новолатинських поетів Ян Панноній, творчість Еразма Роттердамського, нідерландця за походженням, тісно пов'язана зі становленням німецького гуманізму» [113, с. 130]. Відтак, у добу Відродження, коли активно формувалася українська нація, визначаючись насамперед зі своїми світоглядними настановами, у літературі синтезувалися здобутки як автентичні, так і ті, що стали результатом межовістю.

В. Литвинов наголошує, що «зі словом «нація» пов'язуються два поняття: культурна (етнічна) та політична нація. Ці поняття мають різний обсяг. Належність до культурної нації не збігається з приналежністю до етнічної нації. Тому не кожний культурно об'єднаний загал можна називати етносом, якого можна схарактеризувати як гурт людей, об'єднаних у

спільноту завдяки таким елементам культури, як мова, світобачення та звичаї. Проте об'єднання людей в етнічну націю не знає державних кордонів» [63, с. 328]. На теренах Західної та Східної Європи поява етнічних націй стала результатом того, що існуючі до цього часу етнічні групи об'єдналися в нову культурну цілість у процесі творення особливої, тобто «національної» культури. Визначальною була роль еліти в її творенні. Натомість поширювачами виступали різні інституції, насамперед культурні, освітні, урядові. Становлення політичної нації в Європі відбулося так, що «певна етнічна нація ставала провідною у національному русі, об'єднуючи навколо себе національні меншини у спільному політичному самовизначенні» [63, с. 328]. У добу Ренесансу це мало особливо вагомим значення. Ренесансно-гуманістична інтелігенція бачила своїм покликанням репрезентацію власної національної ідентичності як вияв приналежності саме до певного народу, нації. На думку В. Литвинова, це «спростовує усталену думку про ренесансний космополітизм» [63, с. 330]. Латинська мова як понаднаціональна мова, ідея інтернаціональної республіки вчених, а водночас наголошення на власній національній ідентичності, розвиток національних інтересів і їх репрезентація в європейському просторі стали провідними рисами українського межового культурного простору доби Відродження. Паралельно у Західній Європі з виникненням етнічних державних утворень формуються конфесії, як пише В. Литвинов, «етно-конфесійні нації з їх національною церквою та виразно конфесійною самосвідомістю» [63, с. 339]. Тут визначальними стали гуситська Чехія, протестантські Німеччина й Англія, католицька Польща. На Русі функціонували православна Русь і католицька Русь. Остання формувалася, як правило, зі студентів, які навчалися в західноєвропейських університетах, де прийняли католицизм. Саме вони стали творцями латиномовної польсько-української літератури. Представники католицької Русі відрізнялися високою конфесійно-етнічною свідомістю. Зокрема, Станіслав Оріховський, Ян Щасний-Гербут, Іван Домбровський, Себастьян

Кленович та ін. В Україні, як і в Європі, формуються політичні держави (нації) на основі етнічних держав (націй). Відтак, усе сильнішими стають впливи нової національної свідомості. «Боротьба за національну незалежність в Україні велась у різних сферах: царині історії, мови, релігії, географії (територіальне питання), політики, шкільництва, соціально-економічних і міжнаціональних відносин. Що стосується історії, то наші мислителі вельми охоче вдавалися до екскурсів у вітчизняну історію у творах різного жанру. Це і літописи, і поеми на історичну тематику, такі як «Дніпрові камени» Домбровського, «Роксоланія» Кленовича» [63, с. 353]. Конфесійний патріотизм фактично був ідентичним національному патріотизму. Незважаючи на багато негативних чинників у тогочасній історії українського народу, тривав процес формування української політичної нації. Існували спільна територія українців, які після Люблінської унії входили до складу Речі Посполитої, єдиний економічний простір, спільні мова і культура. Відповідно, конфесійний і регіональний патріотизм поступово замінився національним і загальнодержавним. Як наголошує В. Литвинов, цей патріотизм, який «відображав загальнонаціональні мотиви, з його любов'ю до Вітчизни, відданістю їй, прагненням своїми діями служити її інтересам, з'явився лише в епоху Відродження. Він був притаманний багатьом українським гуманістам, які підносили патріотизм до рівня найвищих громадянських чеснот» [63, с. 369]. Конфесійний патріотизм поступово трансформувався у патріотизм етнічний, потім – національний, який знайшов яскраве відображення у літературі доби Відродження.

1.2. Межовість українського письменства доби Ренесансу

Епоха Відродження, або Ренесанс (франц. Renaissance, від лат. re: знову і nansi: народжуватися) – це масштабна доба в історії європейської цивілізації, зокрема культури і літератури, яка прийшла на зміну епосі

Середньовіччя й стала перехідним етапом до Бароко. Батьківщиною Ренесансу традиційно називають Італію. Саме звідси поширювалися нові культурно-літературні та духовно-конфесійні тенденції, традиції, напрямки в інші країни Західної та Центральної Європи. Також хвиля Ренесансу охопила такі країни, як Чехія, Польща, Угорщина, Трансильванія (північно-західна частина сучасної Румунії), Далмація (історична область у північно-західній частині Балканського півострову), Північна Хорватія. Загалом на європейських теренах ренесансний культурний рух був досить тривалим у часі. Вияви проторенесансних процесів були засвідчені ще у другій половині XIII ст. в Італії. У XIV–XV ст. вони поширилися в інші держави, вичерпавшись майже всюди в останній чверті XVI– на початку XVII ст. Тогочасна Україна не мала власної держави, перебувала у складі Литовсько-Руського князівства. Тому тривалий час не виокремлювали українське Відродження як самобутнє явище в історико-літературній науці. Потребує детального аналізу питання самостійності й повноцінності літературно-мистецького процесу поструського періоду. Протягом останніх десятиліть в українській історико-літературній науці утверджується правомірна думка про те, що українська література доби Відродження охоплювала переважно XVI ст., мала спільні з європейськими мистецькі тенденції, які синтезувалися з національними особливостями, сформованими багаторічною середньовічною культурною традицією.

Вперше термін «Ренесанс» використовується у «Життєписі найвизначніших живописців, скульпторів та архітекторів» (1567) італійського мистецтвознавця Джорджо Вазарі для окреслення і характеристики новаторських малярських тенденцій. У науковий обіг термін «Відродження» (Ренесанс) увів Антуан Фюретьер у статті «Загальний словник» (1701). Сміслові наповнення терміну надав Лібрі в «Історії математичних наук в Італії з доби Ренесансу» (1838). Мислитель Жюль Мішле у науковій студії «Відродження» (1855) конкретизував суть Відродження як культурологічного явища XIV–XVI ст., окресливши його

визначальні риси. Зокрема, до головних типологічних характеристик відносять наступні: цінність земного буття особистості, принципи індивідуалізму, логоцентричне світосприйняття і центральне місце в ньому людини [63]. Перший суттєвий внесок у дослідження епохи європейського Ренесансу зробив Якоб Буркхардт. У праці «Культура Італії за доби Відродження» (1860) він окреслив сутнісні ознаки досліджуваної доби, віднісши до них оптимізм її представників, інтенсивний розвиток мистецтв, культ античності, схиляння перед знаннями й індивідуалізмом, великі географічні відкриття, світський секуляризований характер свідомості [63]. Загалом ці риси і характеристики є спільними для літератур усіх країн, які переживали добу Відродження. Проте часто процес виокремлення характерних особливостей Ренесансу певного регіону ускладнюється зовнішньо-політичними й історико-культурними обставинами. Так, вихідці з України, які навчалися в Італії, Німеччині, Франції, Польщі, Чехії тощо, поширювали провідні ренесансні тенденції в українсько-руську літературу. Входження України до складу Литви і Польщі зумовлювало масштабний вплив цих культур, насамперед останньої. Відповідно, традиційно сформована культурно-літературна і духовно-конфесійна модель епохи Відродження не могла повністю накладатися і застосовуватися до української літератури, що на сьогодні є предметом наукових дискусій учених.

Загалом суспільно-політичні й культурно-історичні процеси доби Відродження характеризуються активним розвитком буржуазного суспільства і відповідно чітким класовим розшаруванням. Це були часи активного формування нового соціального прошарку – інтелігенції, яка відігравала провідну роль у формуванні культури й літератури Відродження. В. Литвинов зазначає: «Фундаментальними досягненнями епохи Ренесансу можна вважати важливі зрушення у природознавстві, великі географічні відкриття, внаслідок яких було переглянуто традиційну картину світу, коперниківську революцію в астрономії, винайдення

друкарського верстата, виникнення національних монархій, поява у царині медицини наукової анатомії людини. [...] Важливі зрушення відбулись і у філософії, де під терміном «Відродження» розумілася сукупність учень, автори яких, спираючись на ренесансний неоплатонізм, обґрунтували земне стихійне самоутвердження людської особистості та її прагнення охопити й осмислити світ у його цілісності. Оскільки такі духовні процеси відбувалися не тільки в Італії, але й по всій Європі, то цілком справедливо говорити про Відродження як про панєвропейське явище» [63, с. 5]. Звісно, захопило воно й Україну як частину Європи.

Європейський Ренесанс – епоха титанів, як його називають, репрезентував такі яскраві постаті культури, як Рафаель, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі. Визначальною рисою нового світогляду доби стає звільнення від авторитету церкви, поширення нових знань і течій, які утверджували значущість людської індивідуальності. Доба Відродження проголосила ідею особистої свободи людини, інтерес до мистецтва, насолоди життям, фізичних і духовних якостей людини. У ці часи утверджувалося нове буржуазне суспільство. Визначальними рисами європейського Ренесансу було відродження духу і культури античності, поява нового мистецького інтересу до природи, формування наукових засад про закони світобудови. Український Ренесанс був специфічним, що зумовлювалося відсутністю власної держави, маючи часто спорадичний характер, не виявляючись масштабно, як це було в Європі, не охоплюючи всі культурні сфери. Як окрема течія українське Відродження найповніше зреалізувалося у XVI ст. Загалом несинхронність літературного процесу зумовлювала те, що в різних країнах Ренесанс мав свою специфіку. Це цілком закономірно. Так, класичною періодизацією доби італійського Ренесансу є наступна: 1) XIII–поч. XIV ст. (Данте Аліґ'єрі Чімабуе, Джотто, Дуччо); 2) XIV ст. (Франческо Петрарка, Джованні Бокаччо, Андреа Орканья, Лоренцетті, Андреа Пізано); 3) XV–поч. XVI ст. (Лоренцо Валла, Анджело Поліціано, Луїджі Пульчі, Маттео Боярдо, Брунеллескі, Донателло,

Мазаччо, Паоло Учелло, Андреа Веррокіо, Сандро Ботіччелі, Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело Буонаротті, Тіціан); 4) XVI ст. (Торквато Тассо, Джордано Бруно, Мікеланджело (після 1520 р.), Тіціан (пізній), Паоло Веронезе, Тінторетто) [24, с. 182]. Незважаючи на визначальну роль Італії як джерела Ренесансу, ця періодизація є актуальною тільки для її культури. Щодо поширення стилів, то прийнята така періодизація: 1) 1300 рр. – треченто (література раннього Відродження); 2) 1400 рр. – кватроченто (література зрілого Відродження); 3) 1500 рр. – чінквеченто (література пізнього Відродження) [24, с. 95]. Визначальна риса Відродження – розвиток гуманізму, в історії якого в Західній Європі виокремлюють ранній і пізній періоди розвитку. Ранній (етико-філологічний, громадянський) гуманізм датують кінцем XIV–сер. XV ст. Він характеризується розвитком освіти, коли відбувалося викладання в навчальних закладах поетики, історії, риторики, граматики. Наприкінці XV ст. формується пізній гуманізм, коли увага зосереджується на питаннях теології, натурфілософії, природознавства. В. Литвинов пише, що «специфічна духовно-культурна і соціально-економічна ситуація в Україні у першій половині XVI ст. сприяла поширенню і розвитку ідей раннього, або етико-філологічного гуманізму» [63, с. 8].

Загалом кожна країна і нація переживали добу Відродження по-своєму, але для всіх домінуючою мисленнєвою категорією був гуманізм. Як зазначає А. Лосєв, «Ренесанс був не в якійсь одній країні, а в усіх країнах (ідеться про Європу – О. Щ.), і кожна переживала свій ренесанс по-своєму хронологічно, і по суті» [80, с. 51]. На думку І. Голенищева-Кутузова, «від берегів Адріатики до Балтики, від Праги до Вільно в XV–XVII ст. відбувався процес засвоєння й асиміляції гуманістичних ідей, не менш значний, аніж у Західній Європі» [12, с. 258]. В усій європейській літературі Ренесансу поширеними були реалістичні тенденції, які трансформувалися в ренесансний реалізм і ренесансний класицизм. Латинська мова виконувала роль мови наднаціональної «республіки вчених». Освіта базувалася на

гуманістичній моделі як визначальній для західноєвропейських навчальних закладів. Ренесанс репрезентував себе насамперед у вигляді гуманізму, який проголосив увагу до особистості, переорієнтацію з теоцентризму на антропоцентризм. Щастя й самореалізація людини є головними в її бутті, відбувається усвідомлення людини як визначальної цінності, а розвиток наук відбувається незалежно від релігії. Це був перехід від «studium divinum» до «studium humanum». Формувався новий світогляд, в контексті якого, як наголошував А. Лосєв, гуманізм бачився як «філософсько-мітологічна, поетична й особисто-ентузіастична свідомість» [80, с. 109].

Визначальною рисою європейського літературного процесу був взаємозв'язок між національними літературами, що і породжувало межові чи пограничні ідентичності. Вся тогочасна Західна і Центральна Європа, включно з Польщею, розвивалась у культурно-духовних взаємозв'язках. Входження українських земель до складу Литви і Польщі робило їх доступними для панєвропейських впливів, приносило нові мистецькі тенденції в літературний обіг. Стара середньовічна киеворуська традиція оновлювалася, збагачуючись новими західними тенденціями, і формувала власну ренесансну літературу. Усталена модель у національному варіанті в українській культурі була сформована шляхом подолання складних історичних обставин. Після Унії Литви з Польщею на українських теренах відбувається, як пише С. Єфремов, зустріч двох культур – «польської, заснованої на західних основах феодального ладу, і руської, перетвореної з візантійських джерел, нічого й говорити, що культурна перевага була тепер на стороні Польщі, підсиленої до того ж зрадою верхів українського народу» [28, с. 113]. Визначальним стає польський вплив, який на українському ґрунті синтезується з національними особливостями. П. Кралюк пише, що «до кінця XVI ст. ми не спостерігаємо якихось серйозних відмінностей в культурному плані між українськими та білоруськими землями. Можна знаходити якісь регіональні відмінності, але вони не дають підстав твердити про існування тут відмінних культур. І українці, і білоруси

(принаймні, їхні інтелектуальні еліти) продовжували жити давньоруським культурним спадком, розвивали його, мали єдину церковну організацію, релігійний обряд, відносно єдину літературну мову, засновану на церковнослов'янській мовній основі, спільні архітектурні, малярські традиції, врешті-решт спільний етнонім «Русь» [52]. І. Шевченко, говорячи про впливи польської культури на українську, називає такі важливі його наслідки, як мовна й культурна асиміляція, перехід православних у римо-католицьку віру. Водночас саме польська культура, яка перейняла у XVI ст. кращі традиції європейського Ренесансу, принесла їх на терени України [152].

Вагомою рисою культурного розвитку є діяльність друкарень, братств і братських шкіл, які стають «вогнищами нового культурного життя й національно-просвітницького руху на Україні» [28, с. 114]. Перші друковані книги на Русь постачалися з Краківської друкарні, де завдяки підтримці князя Костянтина Острозького побачили світ «Осьмогласник», «Часословець», «Псалтир», «Тріоди». У Празі почав друкувати книги Франциск Скорина, який видав «Біблію», «Псалтир», «Апостол». Іван Федорович (Федоров) і Петро Мстиславець у Заблудові заснували друкарню, де побачили світ «Євангеліє Учительное», «Псалтир». Пізніше в Острозі Іван Федорович надрукував «Острозьку Біблію» (1581). С. Єфремов наголошує, що видання Острозької Біблії «становить ніби поворотний пункт в історії українського письменства того часу. Од тієї дати почавши, наше письменство виходить з рамок випадковості й набуває характеру планомірної й систематичної роботи, овіяною певною ідеєю – поступу, визволення та боротьби за національні інтереси під фірмою інтересів релігійних» [28, с. 120]. Українські міщани створювали братства, які виникали з давніх церковних «братств, тільки реформованих на зразок новіших цехових товариств, і почали дбати не тільки про церковні справи та зв'язані з церковними філантропічні, а й про освітньо-культурні; од церков та шпиталів так само собою перейшли вони до шкіл та друкарень і

на якийсь час поробились справжніми заступниками й оборонцями рідної народності» [28, с. 117]. Найбільшими були Львівське, Віленське, Берестейське, Луцьке, Київське братства, які ставили собі за мету захист рідної народності. Найдавніший переклад Святого Письма українською мовою належить саме добі Ренесансу – «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561).

Важливе значення мало те, що українські діячі, навчаючись у Європі, вивчали твори латинською мовою. Л. Шевченко-Савчинська зазначає: «Завдяки тому, що українські інтелектуали на Заході досконало володіли латинською мовою, про нашу землю дізналися набагато більше і уявляли її точніше, ніж досі та у пізніші часи. Інтернаціональна латина забезпечувала повноцінне спілкування з рештою Європи і розширювала аудиторію далеко за українські межі» [160, с. 10]. Доба Відродження забезпечила українцям можливість вибору мови спілкування і творчості. Й. Станишич пише, що «іншомовна творчість характерна для переломних моментів у суспільстві, в літературі, у письменницькій долі. Вона може бути пов'язана із середовищем, у якому розвивалась авторська індивідуальність» [128, с. 10]. Виконання латинською мовою функції літературної та формування гуманізму як нової світоглядної риси посилювало інтерес до античності. Як пише В. Шевчук, «повернуто античний ідеал краси як гармонійної, а отже чітко та ясно осмисленої та організованої; звернено увагу на цінність та високу вартість людської особистості, звільнення її від середньовічних догм; світ не розглядався як пристанище зла (диявола), як це було за християнською ортодоксією, котра вимагала світ проклясти й покинути, а як вмістилище краси, через що людина почала бачитися як складник природи, як творіння вищого розуму й істота розумна» [162, с. 80]. Саме античність стимулювала секуляризацію літератури, розвиток і поступове домінування у ній світських тем. В основі художніх текстів лежали античні ідеали краси, утверджувалося поняття індивідуалізму, ідея патріотизму, звернення до національної історії.

На думку В. Шевчука, в Україні Ренесанс розвивався як естетична течія, не охопивши всіх видів мистецтва [162]. Це було зумовлено тим, що тривалий час Русь-Україна перебувала під впливом візантійського культурного простору, її література творилася представниками православної конфесії. Натомість першими носіями ідей Відродження на українських теренах стали репрезентанти «католицької Русі» (термін виник у XVI–першій пол. XVII ст.). Це були молоді українські люди, які, навчаючись у Західній Європі, змінювали православну віру на католицьку. Вони додавали до своїх імен прикладку Русин, Рутенець, Роксолянин. «Їхня поезія та проза пронизані поетикою ренесансу, побудованою на античних зразках і на ідеях гуманізму. Реакцією на літературний ренесанс в Україні була полемічна творчість І. Вишенського, що формально й світоглядно знаменувала собою перехід до бароко – це в українських умовах визначало поєднання візантизму з ренесансом і засвоєння певною мірою ідей реформатизму» [162, с. 81]. Зразками суто ренесансної поетики є, наприклад, поема Івана Домбровського «Дніпрові камени», українсько-польська поезія Симона Симоніда, братів Зиморовичів, Яна Щасного-Гербута, Мартина Пашковського та ін. Вони часто називали себе гуманістами (від. лат. *humanitas* – людський). В історії літератури усталеною є така характеристика властивостей гуманістів: сприйняття людини як цілісного й складного організму, який складався з двох рівноправних начал – плоті і духовності; утвердження права людини на щастя вже на землі, а не лише в раю; прагнення до ідеалізації образу; орієнтація на зразки античної літератури та мистецтва; розуміння життєвих благ і пристрасті як необхідної частини людського життя; поширення любові не лише на релігійні цінності, а й на людину; повага до людини за її якісною оцінкою [9, с. 79].

Крім відродження античності Ренесанс «приніс також «нове відкриття» людини та природи. Тут доцільно говорити про «переоцінку» людини. У добу Середньовіччя у центрі був Бог, а людина бачилася в її відношенні до

Бога. Ренесанс, на противагу Середньовіччю, ставив людину в рамки природи. Середньовіччя вимагало від людини «сердечного розкаяння» та підпорядкування Божій волі, а Ренесанс хотів звільнити людину від цих бар'єрів і відкрити їй вільне поле для діяльності. Це означало звільнення від середньовічної свідомості, залежності від людської та потойбічної влади» [155, с. 98].

Діячі культури, зокрема літератури, Юрій Дрогобич, Станіслав Оріховський, Павло Русин, Себастьян Кльонович та ін. своєю творчістю реагували на зовнішньо-політичні обставини, насамперед, домінування польських впливів на українській основі. Це виявлялося у посиленні уваги до українського життя, його оригінальності (Себастьян Кльонович «Роксоланія»). Провідною стала тема боротьби людини за особисте щастя (історико-мемуарна проза Станіслава Оріховського). Загалом українська ренесансна література перейнята глибоким інтересом до особистості, духовним протестом, уславленням краси особистості, зв'язком із життям. Письменники орієнтувалися на висвітлення людської природи та її внутрішнього світу. Прагнучи відгукнутися на актуальні тогочасні питання людського буття, вони водночас зверталися до національної історії та легендарного минулого. Станіслав Оріховський, зокрема, питання національної свободи робить центральним у своїй творчості, а Себастьян Кленович – уславлює рідну землю.

Варто зауважити, що специфіка українського Відродження полягає і в тому, що воно вже на екваторі свого розвитку існувало паралельно з реформаторськими течіями і тенденціями. Наприкінці XVI ст. Реформація фактично повністю витіснила в українській літературі Ренесанс і поступово трансформувалася в культурно-історичну добу Бароко. В. Шевчук правомірно наголошував, що «ренесансний гуманізм і реформаторство мали характер на нашій землі явищ елітарних, тобто вони культивувалися у вищих сферах суспільства, в суті відірваних від народних мас, тому не запустили глибокого коріння в народну свідомість, але, з іншого боку, мали

неабияке значення для розвитку української культури. Коли говорити про літературу, то, будши явищем спорадичним у першій половині XVI ст., український поетичний ренесанс творився в межах польської культури вихідцями з України, які, однак, не переставали усвідомлювати себе українцями. Загалом ці люди відчували себе, кажучи образно, слугами загальноєвропейського Парнасу і писали свої твори на загальноєвропейській темі, часом без глибшого зв'язку з життям на рідній землі» [162, с. 79]. У другій половині й наприкінці XVI ст. відбувається піднесення поетичної літератури, тобто реформаційних рухів, які знаменували початок літератури Бароко. Це вже не є предметом нашого розгляду.

Італійська дослідниця Джованна Броджі Беркофф наголошувала, що визначальною рисою українського культурного простору XVI–XVII століть був його «поліморфізм». Під останнім розуміють багатомовність, багатомінливість, багатоконфесійність, багатоконтекстуальність і певну піддатливість до асиміляційних впливів, які надходять зовні [8]. Вчена вважає, що ця еластичність так званого «культурного коду» пояснюється іманентністю, схильністю синтезувати різні традиції, що було притаманним культурі Києворуської доби. Водночас вона має і функціональну роль, є відповіддю на загрозу дезінтеграції культурної спільноти, яка ще не цілком сформувалася [8, с. 325–387]. Саме такою, не повністю сформованою була українська ідентичність у добу Відродження. Відповідно це позначалося і на її культурі та літературі.

Важливим аспектом усвідомлення суті межової ідентичності є застосування в епоху Ренесансу назв і термінів на позначення Вітчизни. Як наголошує Н. Яковенко, «до середини XVI століття Русь, Руська земля та поняття русин (уже не як політонім, а як етніонім) і в Польському королівстві, й у Великому князівстві Литовському не знають конкуренції, звично окреслюючи давньоруську територію та її населення» [170, с. 11-12]. Важливе значення для сприйняття Русі-України в тогочасній Європі, зокрема тій її частині, яку традиційно називали Західною, мала термінологія

Папської канцелярії. В документах глави римської церкви «усталився специфічний понятійний дуалізм: саму країну називали Russia, а її мешканців-русинів Rutheni. Слова Ruthenus і русин перегукуються фонетично, а це ідеально відповідало орієнтації середньовічної географії на античну традицію, з якої обиралися схожі за звучанням назви країн та народів і прикладалися до нових реалій» [170, с. 12]. Загалом назв Русі-України в цей час було дві – Ruthenia та Roxolania. На думку Н. Яковенко, остання «являла собою продукт не так мовний, як соціокультурний – побічний ефект тріумфального утвердження впродовж XVI століття шляхетських вольностей у Польському королівстві. Це, своєю чергою, підштовхнуло до появи надетнічної та надконфесійної ідеології «народу-шляхти». Одним з її опорних пунктів служила переконаність у тому, що шляхту й простолюду розділяє нездоланна прірва «інакшої крові» [170, с. 14]. Основою такого світоглядного уявлення було поширення сарматської ідеології й сарматсько-етногенетичної легенди, суть якої полягала в тому, що біблійний родовід шляхти виводився від сина Ноя Яфета, а простого народу – від сина Ноя Хама. Сармати вважалися нащадками Яфета, які осіли на землях Русі та Польщі. Отже, сармати інтерпретувалися як народ, як такі, що пішли від поляків і русичів. Шляхтичі-русини «ідентифікували себе з «сарматським племенем роксоланів», братів «польських сарматів», отже, законних спадкоємців «сарматської спадщини» [170, с. 14].

Ренесансний мислитель і письменник Станіслав Оріховський ототожнював своїх земляків із Русі з сарматами-роксоланами. Себе він називав русином (Ruthenus) і роксоланом (Rozolanus). Русь він іменував Роксоланією. Як зазначає Н. Яковенко, «дилема вибору назв, по суті, являла собою дилему двох версій «руськості». Очевидно, що обидві версії були цілком лояльними стосовно політичної батьківщини – Речі Посполитої, але, дещо спрощуючи, «роксоланську» версію можна ототожнити з толерантним ставленням до всього польського, а її оминання – з нехиттю до «Польщі» [170, с. 18]. Відповідно, на межі двох народів і культур – українського та

польського – формується два типи письменників, які розрізняються саме за таким світоглядним принципом. Загалом у XVI ст. термін «роксолани» переважно використовували представники католицької Русі, русини-католики, а також поляки, які були їх прихильниками. Назва «Роксоланія» ідентифікується тоді з тими землями, які належали до складу Русі, починаючи від часів Володимира Великого, тобто фактично на момент хрещення держави. Відтак, литовські та білоруські землі бачилися окремо й визначалися назвою Литва чи Біла Русь. Наприклад, українсько-польський письменник Себастьян Кленович у своїй поемі «Роксоланія» (1584) межі Русі, тобто Роксоланії, визначає землями Київщини, Поділля, Галичини, Волині. Він репрезентує прихильність до Польщі й Русі водночас, будучи представником католицької Русі. Натомість паралельно «з розповсюдженням «роксоланської» версії руської ідентичності набуває обертів контрпропозиція – з виразним «антилатинським» (й антипольським) підтекстом. Її маніфестом стає наголошування «грецьких» витоків Русі» [170, с. 19].

Загалом «поліформізм» руського культурного простору XVI ст. був головною рисою у структурі межової ідентичності української літератури доби Ренесансу. Він репрезентований синтезом автентичних русько-українських традицій і європейських впливів, конфесійного плюралізму, активних крос-культурних зв'язків. Усе це формувало специфіку українського літературного ландшафту. У ході «примірки імен», яка перетворила аморфну Русь на «територію з історією», нюанси «історичної пам'яті» перекодовувалися по-різному залежно від індивідуально/групового вибору, проте інтеграційна функція самої «пам'яті» від цього не меншала, бо ж опонентам уперше йшлося про одне й те саме – про «нашу» землю та «наше спільне» минуле» [170, с. 43].

Отже, як наголошує Н. Яковенко, «портрет» України-пограниччя у сприйнятті людей, які тут мешкали, доволі суттєво відрізнявся від «автопортрета», себто уявлень про свій життєпростір «людей українних»

[170]. Найвиразніше впадає в око те, що культурно-географічний образ України для зовнішнього спостерігача корелювався не з певною територією, а з аморфною «окраїною Європи». Маркував її топос культурної межі, за якою лежить зловорожий мусульманський Схід, а конкретні прояви вбачали у строкатості населення та легітимній «невпорядкованості», себто рисах, що за визначенням мають бути притаманні теренам сумнівної репутації [170, с. 61].

Все це накладалося на літературу і знаходило у ній художні тлумачення. Визначальною рисою літератури була її багатомовність. Вона виникла на «польсько-українському пограниччі, категорії, яка складає собою широкий діапазон дії в географічному, культурному, релігійному чи мовному сенсі, тобто воно стає лінією зіткнення і взаємного проникнення різноманітних національних і релігійних груп, формуючи при цьому нову культурну спільноту, яка була наслідком перехрещення різних традицій» [108, с. 4]. Відтак твори, створені на межі кількох народів, світоглядів, конфесій належать відповідно до кількох культур і літератур – польської, української, білоруської, литовської та ін. Вони мають бути предметом вивчення всіх цих культур. Р. Радишевський виокремлює «роксоланську поезію», називаючи її окресленням «самототожності митців Речі Посполитої, які пишалися своїм українським, «роксоланським» походженням (*gente Ruthenus – natione Polonus*). А термін «сарматсько-роксоланський» розкриває також і глибоко закладені ідейні й культурно-історичні характеристики, які були спільними для формації письменників доби бароко на українсько-польських землях» [108, с. 5]. Спільним вони були і для митців епохи Ренесансу. Згідно з сарматським міфом, польська шляхта походить від давнього іранського народу – сарматів, який у перші століття нашої ери мешкав на теренах південної України. Цей міф був «чинником культурно-політичного об'єднання народів тодішньої Речі Посполитої, а сарматський етос шляхетності, лицарських чеснот і політичних свобод зіграв величезну роль у формуванні польської та

української націй і їхніх культур» [108, с. 5]. Польський та український народи витворили нову культуру і літературу доби Ренесансу, що у плані мовному, релігійному, духовному, національному становила духовну єдність. Складовою цієї єдності була також і білоруська література. У цей час термін руський означав український або білоруський [108, с. 7].

Саме в літературі Ренесансу вперше виникає питання пограниччя культур, яке насамперед репрезентувало себе у філософії, літературі, церковному житті. У літературі Відродження потужним був вплив західної культурної та світоглядної традиції. Водночас відчутним залишався і старий візантійський вплив, який репрезентував собою гармонійний і збалансований синтез східних і західних елементів. Тісні контакти і взаємовпливи між східними і західними релігійно-церковними і літературно-культурними традиціями зумовлювали формування суто ренесансної літературної парадигми. В її контексті виникає значна частина творів, написаних латинською мовою, які репрезентували раціоналістичні й гуманістичні тенденції. На зміну греко-візантійській та болгарській традиціям як джерелам живлення літератури приходить західна європейська, здобутки якої переважно потрапляли на українські терени через Польщу. Значне спольщення української інтелігенції, її еліти свідчить про силу цих впливів, їх вагу для тогочасної світоглядної парадигми українського суспільства. Роль латини і польської мови поєднувалися з впливами сарматизму як культурної формації [108, с. 13]. Саме латинська мова й антична спадщина єднали польську та українську літератури. Варто наголосити, що це були саме взаємовпливи, а не поглинання.

Правомірно наголошує Л. Шевченко-Савчинська: «Білінгвізм представників українсько-польського порубіжжя – як українських, так і польських письменників, – доказ двосторонньої інтерференції та гетерогенності регіональної субкультури. Діалогічний ефект порубіжжя проявляється не тільки у змісті творів, а й також у способі вираження, тобто у лексиці, у складових елементах образу, в жанрових стилізаціях тощо»

[160, с. 18]. Більшість дослідників схилиються до думки, що принаймні чотири літературні мови як рівноправні використовувалися в українському культурному просторі того часу – книжна українська, церковнослов'янська, польська, латинська.

Говорячи про українсько-польське пограниччя як визначальну рису доби українського літературного Ренесансу, апелюємо до поняття креси, запровадженого польським ученим С. Ульяшем [147], на позначення прикордонних територій польської держави. Вчений обґрунтував концепцію про те, що пограниччя – це феномен суспільно-культурний, який еволюціонує, синтезує в собі змінність згідно з часом і традиційність. Польський дослідник ґрунтується на тезі італійського вченого У. Еко про те, що культурні пограниччя є специфічним типом знакової спільноти, вони використовують власні символи, коди, які відповідно змінюються у свідомості людей, сприйнятті ними світу. На думку, С. Ульяша, креси виступають носіями певних універсальних цінностей, які виявляються насамперед у створеній ними літературі. Зокрема, такими цінностями він вважає «поліморфність у розумінні різноманіття і численності форм за одночасної належності до однієї історичної слов'янської спільноти» [147, с. 7], «культурний федералізм, а отже діалог культур та відкритість на інших» [147, с. 7], «значення індивідуальної та національної ідентичності» [147, с. 7], «пограниччя набуває подвійного значення: як окраїна і як терен потенційного проникнення, спільне поле загрози і надії» [147, с. 7], «прив'язаність до малої батьківщини» [147, с. 7], образна конкретизація цінності – це дім, родина, сусіди [147, с. 8], «концепція мистецтва як пошуку джерел» [147, с. 8], «культуро творчий характер усвідомлення загибелі» [147, с. 8], «європейський простір Кресів у найзагальнішому вимірі є моделлю культури і цивілізації» [147, с. 8]. На думку, С. Ульяша, у XVI ст. кресами «називали Поділля і Україну» [147, с. 21]. Саме через ці землі Річ Посполита «контактувала з мусульманським світом, а локальні вияви життя набували тут загальноєвропейського значення, тому польський «захист

кресів» був охороною для цілої *respublica christiana* (християнської республіки)» [147, с. 21]. Це був період формування і виокремлення ідеї багатонаціональної держави, оскільки до складу тогочасної Речі Посполитої входило багато народів.

1.3. Епоха українського літературного Відродження у наукових інтерпретаціях

На початку ХХ ст. польський славіст А. Брюкнер запровадив термін «українсько-польська література», охопивши ним творчість поляків українською мовою і творчість українців польською мовою [4]. Фактично так було покладено початок масштабним науковим студіям цього питання, хоча традиція його дослідження існувала і до цього.

І. Франко у працях «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського», «План викладів історії літератури» репрезентував свою періодизацію давньої української літератури, виокремивши давньоруську і середньоруську епохи. До давньоруської доби відносив письменство від найдавніших часів до першої чверті ХVІ ст., до середньоруської епохи зараховував літературу з середини ХVІ до кінця ХVІІІ ст. Фактично вчений об'єднав літературу Ренесансу частково з Пізнім Середньовіччям й переважно з добою Бароко. Проте наголошував, що література середньоруської епохи розвивалася в умовах західноєвропейського гуманізму, під впливом гуситських рухів, акцентуючи увагу більшою мірою на ролі Реформації на теренах України. Дослідник зазначав, що «протягом часу від кінця ХІІІ і майже аж до половини ХVІІ віку історія письменства Південної Русі зливається з історією і письменством білорусів, які в значній мірі приймають і всисають у себе південноруську літературну і етнологічну традицію» [139, с. 226]. Виявом цього І. Франко називає виникнення нової літературної мови

українського народу, що формувалася «на основі не церковнослов'янської, але щиро народної, з одного боку, галицько-руської, ... білоруської» [139, с. 226]. Наголошує вчений і на впливах польської мови, називаючи її «своєрідним і органічним витвором дуже незвичайних політичних і суспільних відносин того часу» [139, с. 226]. Поряд із цим суттєвими вважав впливи латини й німецької мови: «Ся мова більше-менше від 1580 р. до кінця XVIII віку видала багате і в значній мірі оригінальне письменство, велику масу друкованих книжок» [139, с. 226]. Ще однією вагомою рисою цього періоду називає виникнення книгодрукування. Окремо вчений виділяє полемічну літературу, тобто Реформацію. Проте терміни Ренесанс і Реформація І. Франко ще не вживав.

І. Франко одним із перших поставив питання про необхідність вивчення української літератури означеного часу, зокрема її полілінгвізму (багатомовності) та особливостей стильової течії. У статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» він критикує «програму» М. Драгоманова за звужене висвітлення історії літератури, зокрема ігнорування початкового періоду розвитку українського письменства, окремих його представників, які писали польською, латинською, старослов'янською, російською мовами. На думку І. Франка, зарахування цих письменників до української літератури здійснюється «не з жодної національної амбіції, не для самохвальби, що ось-то у нас яке старе та багате письменство, а просто тому, що вважаємо історію літератури образом духовного розвою нації, який ніколи не підлягав і не підлягає якійсь одній формулі, та ще й строго наукового мотиву, що така частина, яку обійняв М. П. Драгоманов, власне, як частина, відірвана від більшої цілості, не дала би повного і правдивого малюнка духовного життя навіть тогочасного плебсу, а тим менше тої самої його частини, що творила пісні та оповідання, вірші та драми, та прозові книжки» [138, с. 431]. І. Франко визначив і чітко дотримувався методологічної засади про те, що багатомовність є важливою рисою давньої української літератури, зокрема XVI ст. Учений

аргументував, що звернення національних митців до латини і польської мови було визначено домінуванням на той час латино-польського напрямку освіти, специфікою суспільно-політичних обставин, зокрема входженням українських земель до складу Речі Посполитої, Литви. Загалом європейський літературний процес був позначений латинізацією освіти й літератури, що не могло не вплинути на українську школу й письменство. У той час творилася понаднаціональна латиномовна література, представники якої належали водночас кільком народам, зокрема польському й українському.

У праці «Характеристика руської літератури XVI–XVIII століть» І. Франко наголошує, що в XVI ст. у літературі з'являються нові явища. «Їх виникнення зумовлює велика кількість політичних і цивілізаційних чинників першорядної ваги, а саме: винахід друку і запровадження друкарень на Русі, реформація і пропаганда протестантизму в Литві і в Південній Русі, об'єднання Литви і Русі з Польщею в одним організмі, завершене вікопомним актом Люблінської унії, падіння Константинополя, завойованого турками, а отже, ослаблення духовних і церковних візантійських впливів, а натомість щораз потужніші впливи науки і мистецтва Заходу на Литву і Русь, які приходили через торговельні стосунки, через подорожі шляхетських синів за кордон на навчання, через приїзд до краю зарубіжних учених і митців» [137, с. 345]. І. Франко послідовно наголошував на вагомій ролі контрреформації католицької та православної. Новими рисами літератури XVI ст. називав її наближення до широких верств населення, поступове перетворення на виразника його потреб. Творцями літератури тепер є представники різних суспільних станів. «Твори цієї нової літератури розходяться широко, знаходять велику кількість читачів, стають власністю мас» [137, с. 346]. І. Франко зауважував, що визначальною характеристикою української літератури XVI ст. можна назвати її популярність. Книга стає друкованою, більш доступною для читача. Вона порушує світські теми й мотиви.

Сучасником і однодумцем І. Франка у справі студій над літературою цього періоду був В. Перетц. Учений працював над вивченням української віршованої літератури та інших рукописних пам'яток XVI–XVIII ст. Його «Дослідження і матеріали з історії старинної української літератури XVI–XVIII століть» [103] репрезентують увагу вченого до українсько-польських текстів цього періоду, зокрема тих, які творилися польською мовою. Дослідник акцентує увагу на особливостях творів на рівнях жанрово-стильовому й образному, зокрема звертає увагу на полемічну літературу, що була виявом Реформації та супроводжувала літературу Ренесансу. При цьому терміни Ренесанс і Реформація ще не використовував. В. Перетц акцентує увагу на ролі польської літератури доби у розвитку українського письменства, порівнюючи при цьому ті спільні процеси, які відбувалися в українському і польському письменстві. Вчений наголошував на тому, що в існуючих наукових студіях про залежність українського літературного вірша від польського не акцентується увага на процесі засвоєння форми, натомість робиться наголос на тематичному аспекті. Натомість вважав необхідним вести мову про те, що українські поети, наслідуючи польські та західноєвропейські літературні зразки, адаптували їх до української традиції, ставлячи за мету не тільки оспівати героїчну діяльність сарматів, а й поєднати її з рідною православною традицією та культурою [94, с. 137–161]. У праці «Іван Вишенський і польська література XVI століття» В. Перетц використовує метод філологічного аналізу творів, досліджуючи спільне і відмінне у текстах, особливості їх художнього стилю. Також він порівнював світоглядну специфіку українського полеміста І. Вишенського та польських письменників-кальвіністів, єзуїтів П. Скарги, М. Рея, С. Соколовського та ін. [103].

М. Грушевський у праці «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII ст.» [45] дав високу оцінку впливам Реформації на українську літературу цього часу, але недооцінив впливи європейського гуманізму на українських теренах. У томі п'ятому своєї «Історії української літератури»

М. Грушевський репрезентував ґрунтовний огляд культурних і літературних течій в Україні у XV–XVI ст., зокрема, проаналізував відгомони італійського Ренесансу. Дослідник наголошував, що період 1580–1610 рр. був першим національним відродженням. Учений більшою мірою акцентував увагу на суспільних і громадських феноменах, зокрема діяльності братств, не маючи, як і його попередники, інформації про масштаби літератури цього часу, написаної латинською та польською мовами. Наголошує, що «літературне відродження кінця XVI в. виявило наявність не затрачених традицій старої літературної школи і мови, а паралельно – орудування новою мовою і стилем канцелярійного походження» [45, с. 182]. Першим відродженням 1580–1610 рр. дослідник називає Реформацію, тобто полемічну літературу.

С. Єфремов у своїй «Історії українського письменства» виділяє розділ «Письменство литовсько-польських часів». Насамперед він наголошує на важливості руської мови у Литві, зокрема тому, що нею був написаний головний державний документ «Статут Литовський» (1522–1529). Визначальною історичною подією – фатальною – дослідник називає унію русько-литовської федерації з Польщею – «ця політична комбінація, прийнявши до спілки нового спільника, розбила й стару спілку і потягла за собою цілу низку наслідків надзвичайної ваги в сферах національній, соціальній та релігійній в Україні» [28, с. 111]. Головну увагу С. Єфремов акцентує на суспільно-політичних подіях, зокрема переході української шляхти у католицизм. «Туга та відчай брали вірних синів свого народу, дивлячись на всіх отих князів Слуцьких, Заславських, Збаразьких, Вишневецьких, Сангушків, Чарторийських, Ходкевичів, Сапіг, Тишкевичів і інших без числа й краю, що назавжди пропали для рідної землі. Це був перший «исходь» з рідного краю українського магнатства, перше переливання крові з одного національного організму до другого» [28, с. 112], що супроводжувалося закріпаченням селян і виникненням козацтва. Позитивним аспектом спілки з Польщею С. Єфремов називав відкриття

дороги на Захід, «де саме йшла боротьба за нові форми життя, була реформація, розпочинався вік гуманізму, ренесансу з його новими покликами в сфері життя і мистецтва» [28, с. 113]. На думку вченого, прихід в Україну нових ідей відбувався через Польщу і Чехію. Подібно до своїх попередників, С. Єфремов окремо виділяє поемічну літературу.

Д. Чижевським першим запропонував використовувати термін «Ренесанс» на означення літератури цього часу. В «Історії української літератури» вчений репрезентував розділ «Ренесанс та Реформація», запропонувавши синусоїдальну схему періодизації історії української літератури. Водночас оцінка українського Відродження у концепції Д. Чижевського є досить стриманою: «Культурне значення Ренесансу, величезна «секуляризація» культури, тобто її переведення з суто релігійної до «світської» сфери, утворення до певної міри самостійної світської культури безсумнівні. Але власного змісту, крім нового ідеалу краси, ренесансові не вистачало. Він спричинився до розвитку нової літератури та мистецтва, що будувалися на нових ідеалах краси: ідеалах, які великою мірою намагалися повторити, повернути античний ідеал краси. В літературі це означало повний поворот до античної форми» [152, с. 215]. Дослідник обґрунтовує думку про відносно коротке панування ренесансних тенденцій на теренах України, стверджуючи, що Відродження було на руських землях, однак торкнулося їх лише в самому кінці свого розвитку. Коли в Західній Європі ці риси вже вичерпувалися, Україна через посередництво Польщі тільки починала опановувати цю нову систему світосприйняття. Ренесанс, у розумінні Чижевського, був «відкриттям» та звільненням людини. Д. Чижевський інтерпретував добу Ренесансу як негативне надбання суспільства. Сумнівним він вважав відкриття ним природи, а саму боротьбу за людину – дискусійною: «Визволення людини – це так! Але ренесанс не ставив собі питань, чи є таке «визволення людини не лише від церковних, а і від моральних і т. д. авторитетів справжнім «відкриттям» її єства, чи може, радше збоченням» [152, с. 214]. Скепсис Д. Чижевського закономірно

поширюється і на здобутки Відродження: «Ренесанс мріяв про ентузіазм; він мріяв про вищу, всебічно розвинену людину, а справді досяг лише егоїзму і сваволі; ренесанс різко критикував «забобони» та упередження старих часів, але сам залишався під владою забобонів, хоч до певної міри й підновлених» [152, с. 214]. Очевидно, що подібне твердження є узагальненим і не може цілком застосовуватися до епохи українського Ренесансу. Адже національний варіант Відродження акцентував увагу на автентичних рисах та їх інтеграції в європейський контекст.

Д. Чижевський окремо виділяє період Реформації, зазначаючи, що «світогляд ренесансу пережив у XVI ст. серйозну кризу, коли виступили реформаційні течії, які почасти йшли в тому самому напрямі, почасти підривали головні коріння ідеалів ренесансу» [152, с. 215]. Загалом, на його думку, на теренах України впливи Ренесансу були незначними, «почасти вони обмежилися засвоєнням нової тематики літературних творів ... Найскладніша проблема – утворення нового літературного стилю – не була розв'язана» [152, с. 216]. Причини цього вчений вбачає у тому, що тексти латинською мовою читали в оригіналі, перекладів майже не робили. Крім того, перешкодою для розвитку Ренесансу вважає релігійні заворушення, що були набагато сприятливішими для розвитку реформаційних тенденцій, ніж ренесансних. Д. Чижевський наголошує, що ні Ренесанс, ні Реформація не реалізувалися в нас повною мірою, «той національно-релігійний рух, що розвинувся навколо проблеми «унії», не сприяв ані засвоєнню реформаційної літературної традиції, ані засвоєнню традиції ренесансу. Коли ми помічаємо в українській літературі 16 ст. якийсь зв'язок з обома головними напрямками часу, то цей зв'язок і слабкий, і далеко не загальний; він виявляється в засвоєнні лише окремих елементів літературної поетики ренесансу; тематика ренесансу залишається поза межами уваги» [152, с. 217]. Відтак, учений називає цю літературу малозначною, що було викликано незнанням ним багатьох творів і фактів, зокрема творчості

латиномовних письменників. Далі Д. Чижевський подає огляд полемічної літератури, яка прийшла як Реформація на зміну Ренесансу.

У «Порівняльній історії слов'янських літератур» Д. Чижевський виокремлює розділ «Ренесанс». Звертає увагу на його прояви у чехів, хорватів, поляків, українців. До польської літератури зараховує крім інших українсько-польського митця Себастьяна Кленовича. Щодо українського Ренесансу, то відносить сюди феномен Івана Вишенського, хоча фактично це була полемічна, тобто реформаційна література з яскраво вираженими ознаками Бароко. Ренесанс у слов'ян Д. Чижевський називає другорядним явищем. На його думку, Відродження через польську культуру прийшло до білорусів та українців: «Ренесанс (не в своїй початковій формі) прийшов до слов'ян лише в останній фазі свого розвитку. [...] він був видозмінений чи й витіснений реформаторськими течіями. Багато з того, що намагався започаткувати і започаткував ренесанс, не знайшло свого втілення. Ентузіазм був замінений холодною риторикою, універсальна, всебічна людина показувала себе часто егоїстичною шукачкою пригод, що прагне влади. Свобода, якої так давно шукали, виявилася свавіллям, а пізнання природи було в більшості випадків ілюзорним» [155, с. 111].

І. Голеніщев-Кутузов у працях «Гуманізм у східних слов'ян», «Італійське Відродження і слов'янські літератури XV–XVI ст.» дав загальний огляд контексту слов'янського Ренесансу. Дослідник наголошував, що переважна частина письменників були неправославного походження або ж перейшли з православ'я у католицизм. Хоч їх діяльність і творчість загалом належать до польської літератури, але водночас репрезентували й істотну ланку української гуманістичної культури XV–XVI ст. [12, с. 136]. І. Голеніщев-Кутузов детально проаналізував Відродження у слов'ян, зокрема в Далмації, угорсько-хорватській державі, акцентуючи на українській літературі в їх контексті. Вчений наголошував на спільності тенденцій у багатьох країнах: «Від берегів Адріатики до Балтики, від Праги до Вільно в XV–XVII століттях відбувався процес

засвоєння і асиміляції гуманістичних ідей, не менш значний, аніж у Західній Європі» [12, с. 258]. У праці «Гуманізм у східних слов'ян», говорячи про взаємовпливи української та польської культур, дослідник акцентував увагу на тому, що «польська література здійснила вагомий і благотворний вплив на розвиток західно-руської культури, яка, у свою чергу, вплинула на Московську Русь. Водночас ми бачимо й інший процес: проникнення українсько-білоруських елементів у польську мову, в польську поезію і живопис» [13, с. 6]. На його думку, впливи українських і польських митців були взаємними, а «гуманісти українського походження, котрі вважали себе руськими, розвивали свою діяльність у самій Польщі й на Заході; вони заклали своє каміння у фундамент прекрасної будівлі Польського Відродження» [13, с. 6–7]. Щодо ролі Франциска Скорини, вчений пропонував виокремлювати період передгуманізму. Він писав, що «гуманістичні тенденції в ньому були – як у багатьох чехів – підпорядковані релігійним інтересам. Скорина відчув сильні впливи ренесансної культури, але не відмовився від середньовічних навиків. У цьому відношенні його можна порівняти з Максимом Греком і Курбським. [...] Скорина був швидше передгуманістом, ніж людиною Відродження. І, можливо, було б справедливіше говорити не про українсько-російський гуманізм XVI ст., а про період східнослов'янського передгуманізму» [13, с. 22].

На початку 70-х рр. XX ст. діаспорний учений Б. Кравців розвинув тезу про багатомовність української літератури XV–XVIII ст., з'ясувавши стан вивчення цього питання і проаналізувавши праці попередників. Головний акцент було зроблено на необхідності вивчення цього періоду. Правомірною є теза вченого про те, що у радянському літературознавстві тривалий час період Ренесансу випадав із поля зору. Вчений пов'язує існування доби Ренесансу з гуманізмом як визначальною її характеристикою. На його думку, «переможне зростання і розцвіт» явищ припадає на XVI ст. в Європі [27, с. 302], звідки поступово рухається і в Україну. У 1980–90-х рр. XX ст. в українських медієвістичних колах суттєво

зростає інтерес до літератури Ренесансу, зокрема польсько-українського письменства. У цей час побачила світ низка праць і досліджень, а головним досягненням національної історії літератури стало те, що твори латинською і старопольською мовами були перекладені сучасною українською мовою та інтегровані в активний науковий обіг. З'являються ґрунтовні наукові праці про життя і творчість митців доби Відродження, а також активно дискутується питання про їх національну належність. Одним із перших синтезованих видань стало «Українська література XIV–XVI ст.». Твори тут подано книжною українською мовою зі значними правописними змінами. У передмові В. Микитася наявні псевдонаукові тези, зокрема про католицизм як «войовничу ідеологію феодалізму» [142].

Суттєвим кроком на шляху вивчення доби Ренесансу стало видання збірника «Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.» [27]. Зокрема, періоду XVI ст. стосуються статті Д. Наливайка «Україна в рецепції західних гуманістів XV–XVI ст.», О. Савчук «Поет-гуманіст Павло Русин з Кросна», М. Сулими «Дві античності й українська шкільна драма XVI–XVIII ст.», О. Гнатюк «До переоцінки літературного процесу XV–XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури)» та ін. Так, Д. Наливайко досліджує специфіку сприйняття української ренесансної літератури в тогочасному європейському контексті, наголошуючи, що «різномірні літературні пам'ятки про «чужі краї», що з'явилися в добу Відродження, позначені рисами гуманістичної ідеології. Особливо велике й конструктивне значення мала для них висунута й розвинена гуманістами ідея «єдності роду людського». Середньовічно-церковному поняттю «братства во Христі», що породжувало релігійну нетерпимість, вони протиставили поняття «братства в людині», яке знімало конфесійні й расові бар'єри. Все це виразно позначилося й на літературних пам'ятках західноєвропейського Відродження, в яких ідеться про східнослов'янський світ, зокрема про українські землі. Для них характерне зникнення або ж, у деяких випадках, істотне ослаблення конфесійного фактора в підході до

православно-слов'янських країн і народів, у змалюванні й інтерпретації їхнього життя й духовної культури» [27, с. 9]. Учений наголошує на інтересі західноєвропейських мислителів до Русі-України. У цій та інших працях дослідник послідовно розвинув тезу, що латиномовна і польськомовна творчість авторів українського походження чи пов'язаних із Руссю-Україною належить кільком літературам, зокрема українській.

О. Савчук, аналізуючи феномен Павла Русина, називає його творчість «спільним набутком польської та української культур XVI ст.» [27, с. 130]. Його твори інтерпретує як такі, що відіграли суттєву роль у становленні та розвитку ренесансної поезії Речі Посполитої, написаної латинською мовою.

Польська дослідниця О. Гнатюк не тільки проаналізувала стан вивчення доби Ренесансу в історії української літератури, а й репрезентувала правомірну тезу про те, що Ренесанс і Реформація – це явища різні, наголосивши на тому, що реформаційні рухи жодним чином не можна вважати «проявом ренесансного гуманізму» [31, с. 241]. На думку дослідниці, помилкою є «називати діячів відродження православної церкви гуманістами, а їхні твори – ренесансними» [27, с. 241]. Адже «польськомовна й латиномовна творчість періоду XV–XVII ст. і справді є витвором своєїрідної культури спільноти» [27, с. 247]. До контексту української літератури вона включає і ті твори, «що певною мірою співвідносяться до української історії чи культури або створені українцями (русинами), які декларували своє походження (тоді, здебільшого, в їхніх творах помітна симпатія до свого народу)» [27, с. 247]. Обґрунтованою є теза дослідниці, що за умови функціонування певної пам'ятки на території Білорусі й України її «можна трактувати як спільне надбання» [27, с. 247].

В антології «Українські гуманісти епохи Відродження» у двох частинах репрезентовано добірку текстів, які творять контекст українського літературного Ренесансу. В «Передньому слові» до видання В. Литвинов зазначає: «Як і представники західноєвропейської гуманістичної історіографії, українські гуманісти вважають історію засобом пробудження

самосвідомості народу, його історичної пам'яті, засобом виховання патріотичних почуттів, любові до вітчизни. Популяризація цих чеснот була в душі Ренесансу. [...] Патріотизм мислителів виявлявся у симпатіях до вітчизни України-Русі, у турботі про її долю, в заклику до відсічі турецько-татарської агресії, що загрожувала передусім українським землям» [144, с. 10]. Вчений наголошує, що до українських гуманістів зараховують насамперед тих, «хто усвідомлював себе українцем (русином, роксоланом, рутенцем, русом, руським)» [144, с. 12]. Такими він вважає Юрія Дрогобича, Станіслава Оріховського, Адама Чагровського, Матвія Стрийковського, Дем'яна Наливайка, Шимона Шимоновича, Мартина Пашковського, Івана Домбровського, Бартоломея Зиморовича, Захарію Копистенського. Крім того, як гуманістів подано у видання і постаті письменників-полемістів Герасима Смотрицького, Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького. Загалом упорядники видання керувалися наявністю у творчості письменника принципу гуманізму як визначального. Натомість ми вважаємо, що полемічна література складає окремий комплекс пам'яток, які означуємо як добу Реформації.

В. Шевчук у праці «Муза Роксоланська. Українська література XI–XVIII століть» (книга перша: «Ренесанс. Раннє Бароко») [162] розглядає українську літературу епохи Ренесансу як повноцінну частину культури. Він наголошує на тому, що нові європейські віяння з'явилися на теренах України у XV ст., хоч вона ще продовжувала триматися пізньосередньовічного консервативного курсу. На його думку, реальний інтерес до ренесансних віянь з'являється у XVI ст.: «Усе це була вироблена література зі своїми питомими рисами, яка значно плинула на культурну переорієнтацію України на Європу і сприяла її виходу з консервативної ізоляваності» [162, с. 46]. На це були свої причини, зокрема, потреба національного розвитку і збереження власної автентичності. Мислителі, які входили в систему європейської освіченості, перейняли ідеями космополітизму, використовуючи латинську мову як мову творчості, а

водночас підкреслюючи свою етнічну належність додатком до прізвища слів Русин, Роксолянин, Рутенець тощо.

В. Шевчук у названій праці репрезентував розділи «Від ренесансу до бароко. Загальні статті» й «Персоналії та пам'ятки XVI століття». На його думку, протягом тривалого часу, коли «йшлося про Відродження та його форми в Україні, до уваги бралися лише пам'ятки православні, кириличні, через що свого часу й виникла думка, що Відродження як такого в Україні не було. Реформаційні ідеї також тільки частково досліджувалися як явище української культури, бо знову-таки все виводилося з думки, культивованої в радянські часи, що все українське (руське) – православне, а відхилення від цієї аксіоми вважалися явищами чужорідними, тому й не розглядалися» [162, с. 66]. Натомість він правомірно говорить про необхідність інтеграції в український літературний процес доби Ренесансу творів, написаних латинською і польською мовами. Цілком погоджуємося з В. Шевчуком у необхідності розмежування періодів Ренесансу і Реформації. Дослідник зазначає, що Відродження й Реформація «не є питомими формами духовного життя власне українського народу – це форми загальноєвропейські, які зачепили нашу землю, як оті кола, що розходяться по воді від кинутого каменя, і витворили свої різновиди в нашій культурі» [162, с. 66]. Доба Ренесансу прийшла до нас із Європи через Польщу. Себастьян Кленович у своїй «Роксоланії» пише, що вона була принесена провідцями греко-латинських муз. Загалом носіями ренесансних ідей на теренах України стали саме особистості, які навчалися і формувалися світоглядно в західноєвропейських університетах, свідомо приходили до вибору чи зміни віри (часто переходячи з православ'я у римо-католицизм). Потім поверталися в Русь, утверджуючи тут нові європейські цінності. Фактично українська ренесансна література формувалася на стику західноєвропейської та греко-візантійської культури, стала результатом їх взаємовпливів і синтезу з автентичною традицією. В. Шевчук пише: «Католицька Русь, витворивши ряд пам'яток ренесансових, або ж

денаціоналізувалася й перейшла в польську культуру, або ж почала творити (і створила цілий масив) так звану польсько-українську літературу (правильніше її називати українською літературою Речі Посполитої), а русь православна, тобто українці православної конфесії, не пориваючи з традиціями середньовіччя, почала освоювати водночас ренесанс та бароко європейські» [162, с. 681].

Так само приходили в Україну й ідеї Реформації. Остання характеризується розмаїттям релігійних конфесій, конфесійним плюралізмом. До представників українського літературного Ренесансу В. Шевчук відносить Павла Русина, Миколу Гусовського, Григорія Чуй Русина, Георгія Тичинського Рутенця, Івана Туробінця Рутенця, Себастьяна Кленовича, Станіслава Оріховського, Івана Домбровського. Вони були католиками, проте послідовно підкреслювали своє саме руське походження, що бачимо з їх імен. Репрезентантами польсько-української поезії В. Шевчук називає С. Симоніда, братів Зиморовичів, М. Пашковського, Й. Верещинського, А. Чагровського, С. Окольського, В. Кіцького, Яна Щасного-Гербута та ін., творчість яких репрезентує саме українську тему [посилання]. Ми у своїй роботі виокремлюємо ті постаті, які репрезентують саме XVI ст. як період Ренесансу, окремо від Реформації. Фактично В. Шевчук окреслює перехідний етап від Середньовіччя до Бароко через Ренесанс і Реформацію, що розвивалися в тісному зв'язку. Серед представників цього періоду він виокремлює Павла Русина, анонімний твір «Битва під Оршею» 1515 р., Григорія Чуй Русина, Станіслава Оріховського, Себастьяна Кленовича, Матвія Стрийковського, «Епіцедіон» невідомого автора, анонімний твір «Просфонима», Йосипа Верещинського, Симона Пекаліда, Івана Вишенського. В. Шевчук пролонгує добу Ренесансу до першої половини XVII ст., відколи починається відлік епохи Бароко. Натомість ми вважаємо, що доба Ренесансу вичерпалася до початку XVII ст., трансформувались у Реформацію, а потім – Бароко.

Суттєвий внесок у вивчення доби українського Відродження зробив В. Яременко. Ще у 1982 р. він висунув тезу про багатомовність української літератури XV–XVIII ст. Видання «Українська поезія XVI ст.» [143] містить розгорнуту передмову вченого, яка стала однією з перших розвідок поезії Ренесансу. Вчений описує літературу як складну систему, що включає до свого складу кілька підсистем, які творилися різними мовами у різних центрах. Наголошує, що латиномовна література виникала на ґрунті гуманізму й європейського Відродження. Дослідник розвиває тезу про активну відбудову культурного життя в Україні, наявність великої кількості українських студентів у європейських університетах, культурних осередків. Важливою є його думка про ідейну переорієнтацію української культури на Захід і нове окреслення її сутності. На думку В. Яременка, ця література створила ідеологічне забезпечення нових суспільних перетворень [143]. Початком доби Ренесансу, за В. Яременком, стали смерть останнього великого київського князя Олельковича і завоювання турками 1453 р. Константинополя. Саме це, на думку дослідника, спонукає культурно-освітню переорієнтацію на західноєвропейську вченість, мистецтво, літературу, культуру взагалі. Серед культурних здобутків епохи дослідник виділяє появу друкованої книги (1440 р.), зміну характеру письменницької праці, розширення можливостей поширення людської думки, ідей тощо. Відбулася, на думку В. Яременка, девальвація цінностей, витворених на ґрунті ідеології аскетизму і Середньовіччя взагалі [176]. Фактично вчений визначає епоху Ренесансу як інтенсивну відбудову понищеного культурного і громадського життя. В. Яременко стверджує, що суттєво розширився репертуар давньоукраїнської літератури шляхом повернення художньої спадщини Юрія Дрогобича, Павла Русина з Кросна, Григорія Русина з Самбора, Георгія Тичинського, Миколи Гусовського, Івана Туробінського Рутенця, Севастяна Кленовича, Симона Пекаліда, Яна Домбровського, численних анонімних авторів. Вони писали різними мовами і створили окремий літературний масив – новолатинську ренесансну поезію, цілком

нову за типом художнього мислення, за концепцією світу і людини. Вони належали до різних конфесій і стверджували різноконфесійний характер літератури [143].

У передмові до хрестоматії «Слово Многоцінне» (книга 1) [176] В. Яременко наголошує, що «сьогодні ми говоримо не про культурний занепад XIV–XVI століть, а про інтенсивну відбудову понищеного культурного і громадського життя» [175, с. 13]. Тоді постала зовсім нова культурна ситуація, в контексті якої творилася поезія, «наснажена гуманістичними ідеями та ідеалами» [175, с. 15]. А «новолатинська мова була явищем загальноєвропейським, творила єдиний інтернаціональний загальноєвропейський літературний контекст» [175, с. 16]. Також латинь стала «своєрідним буфером проти денационалізації та асиміляції» [175, с. 16]. Література Ренесансу у хрестоматії «Слово многоцінне» представлена постатями і творами Юрія Дрогобича, Павла Русина, Волинським коротким літописом, Гругорія Чуй Русина, Станіслава Оріховського, Івана Туробінського, Матвія Стрийковського, Василя Загоровського, Себастьяна Кленовича, Симона Пекаліда. В. Яременко окреслює епоху серединою XV – 80-ми роками XVI ст., а полемічну літературну відносить уже до епохи Бароко [175].

Р. Радишевський у книзі «Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур» [64] визначає репрезентантом доби Ренесансу українсько-польське пограниччя, зокрема латиномовну творчість Павла Русина з Кросна, Станіслава Оріховського, Яна Щасного-Гербути, Міколая Семпа-Шажинського, Роксолануса Тичинського, Григорія Чуй-Самборчика, Лукаша [108, с. 17]. Дослідник виокремлює групу ренесансних латиномовних письменників, називаючи їх загальноєвропейську та «всерічпосполиту» належність. Зараховує сюди Юрія Котермака (Дрогобича), Павла Русина з Кросна, Григорія Русина з Самбора, Георгія Тичинського Роксолануса, Івана Туробінського Рутенця, Миколу Гусовського, Станіслава Оріховського, акцентуючи, що переважна

більшість із них підкреслювали своє руське, тобто українське походження. Вчений наголошує на формуванні певного прошарку інтелігенції як «gente Ruthenus – natione Polonus» – «українець за походженням, приналежний і підданий Речі Посполитій» [108, с. 89]. Таке визначення запровадив Станіслав Оріховський, називаючи себе «Rutheni, Roxolanus, Rusak». У трактаті «Зразково підданий» він писав: «Я русин, і хвалюся цим, і охоче про це заявляю, пам'ятаючи про свій грецький (тобто православний) рід і руську кров, про місце, де я народився і виріс» [108, с. 89]. Серед поетів, які не декларували свою приналежність до Русі, але зверталися до її тематики, вчений називає С. Кленовича («Роксоланія»), С. Пекаліда («Острозька війна»), І. Домбровського («Дніпровські камени»). Р. Радишевський особливо важливого значення надає ідеї сарматизму, вважаючи його основою для формування нової слов'янської багатонаціональної держави у часи Ренесансу, коли «сарматизм утягував у себе елементи польської та української культур» [108, с. 89]. Окрему увагу дослідник приділяє постатям Яна (Івана) Щасного-Гербута, Йосипа Верещинського, називаючи їх українсько-польськими письменниками.

П. Білоус у хрестоматії «Українська література XI–XVIII ст.» [141] виокремлює розділ «Українська латиномовна література (XV–XVI ст.)», де представляє творчість Юрія Дрогобича, Павла Русина, Станіслава Оріховського, Себастьяна Кленовича. У посібнику дослідник не виділяє окремо епоху Ренесансу. Літературу пізнього Середньовіччя він пролонгує до першої половини XVI ст., говорячи про розвиток літературних жанрів, виокремлює наукову літературу, зокрема творчість Юрія Дрогобича, серед латиномовних віршів називає твори П. Русина, підкреслюючи, що він є українським митцем. Говорить про належність митця до раннього Ренесансу, коли «мистецтво ще перебувало під впливом традицій середньовіччя, значною мірою залишалось у колі релігійних тем і орієнтувалося на принцип секуляризації. [...] Водночас воно значно розширювало діапазон світських тем, що ґрунтувалися на наслідуванні

античних зразків та поезици» [141, с. 179]. На думку П. Білоуса, «про творчі натхнення поет розмірковував у традиціях античності і середньовіччя: він синтезував уявлення про народження художнього твору в душі естетичної парадигми Відродження» [141, с. 180]. Називає його типовим для раннього Ренесансу книжником. Серед публіцистів учений називає Станіслава Оріховського, який «був одним із перших провідників ідей та художніх форм європейської епохи Відродження» [141, с. 184]. До контексту української літератури доби Бароко П. Білоус зараховує творчість другої половини XVI ст. Говорячи про культурно-національне відродження України у другій половині XVI–початку XVII ст., він наголошує: «У другій половині XVI ст. перед українською літературою постало принаймні два шляхи відродження: Європа з її оновленою Ренесансом, розвинутішою, секуляризованою культурою або візантійство, яке не сприймало не ренесансних, ні барокових тенденцій. [...] Сприяючи збереженню національної і релігійної самобутності, візантійська ідеологічна і культурна парадигма вступала в суперечність із західноєвропейськими світоглядними та естетичними орієнтирами» [141, с. 195]. Дослідник наголошує, що обидва шляхи були позначені пробудженням національної свідомості. Себастьяна Кленовича він називає українським письменником. Серед митців цього часу виділяє також Кирила Транквіліона-Ставровецького, Лаврентія Зизанія, Дем'яна Наливайка, Памву Беринду, Симона Пекаліда, Касіяна Саковича, Олександра Митуру, які «також висловлювали патріотичні думки щодо майбутнього України, проте їх погляди були спрямовані на нову Європу з її освітою, економікою, правом, культурою. Свій вибір вони обґрунтовували і в літературній формі. В умовах унії, ополячення дехто з діячів львівського братства (зокрема, Юрій Рогатинець) обстоював розумний компроміс: заради засвоєння європейської культури можна поступитися певними національними і релігійними інтересами» [141, с. 196]. Визначальною рисою літератури XVI–XVII ст. називав пробудження національної свідомості: «Завдяки змінам у літературній освіті в XVI–XVII

ст. у письменників з'явилися перспективи побудови власного художнього світу, що є ознакою самовираження творчої індивідуальності» [141, с. 197]. «У період Відродження, основою ідеєю якого була самоцінність людини, авторство почали розуміти як неодмінну функцію літературного твору, яка акцентувала на його значущості і неповторності» [141, с. 197]. Вчений пише про значущість творів, написаних польською та латинською мовами, а багатомовність називає важливою рисою давньої літератури загалом і цього періоду зокрема. Серед польськомовних письменників називає твори Йосипа Верещинського, братів Чагровських, Симона Пекаліда, братів Зиморовичів, Мелетія Смотрицького, Хоми Євлевича, Войцеха Кіцького, Андрія Скульського, латиномовні твори Симона Пекаліда, Севастяна Кленовича, Яна Домбровського, Івана Калимона, Анастаса Кальнофойського, Іларіона Денисовича. Книжною українською мовою писали Герасим Смотрицький, Клірик Острозький, Іван Вишенський, Христофор Філалет, Дем'ян Наливайко, Олександр Митура, Захарія Копистенський, Андрій Римша, Тарасій Земка. Причиною тримовності тогочасної української літератури П. Білоус вважає особливості конфесійного та освітнього життя, розширення міжнародних зв'язків української літератури з іншими, її вестернізація [141].

Л. Шевченко-Савчинська у монографії «Латиномовна українська література. Загальний огляд» [160] виокремлює митців епохи Ренесансу, які писали латинською мовою. Дослідниця наголошує на важливості сарматського міфу як формотворчого чинника цієї літератури: «Відродження та найближчі постренесансні епохи породили в європейців потребу шукати націєтворчі міфи, орієнтовані на героїчне минуле, яке мало втілювати сьогодення й слугувати запорукою майбутніх звершень» [160, с. 15]. Таким став сарматський міф для поляків та українців. Дослідниця оперує терміном українсько-польське порубіжжя, письменство цього порубіжжя, маючи на увазі письменників, які творили латинською і польською мовами. Результатом поширення ренесансно-гуманістичних ідей

називає «появу нового образу людини і світу, що спричинило осмислення людини як творчої особистості, здатної змінювати себе й довкілля» [160, с. 27], наголошуючи на ідеалі нової ренесансної людини у творах гуманістів епохи Відродження. До таких вона відносить Юрія Котермака (Дрогобича), а також постаті митців-полемістів, що є дискусійними. Обґрунтованою є теза Л. Шевченко-Савчинської про те, що необхідно «відносити до давньої української літератури митців українсько-польської, польсько-української, українсько-білорусько-литовської (у різних варіаціях) літературних спільнот» [160, с. 30]. Наголошуючи на інтернаціональному характері неолатиністики, дослідниця зазначає, що «її історія пишеться з обов'язковим урахуванням національної специфіки розвитку в окремих країнах і без вивчення української складової європейські новолатинські студії залишатимуться неповними» [160, с. 31]. Л. Шевченко-Савчинська багатомовність називає загалом визначальною рисою духовного простору тогочасної Європи. Вона виокремлює інтелектуальну прозу, в контексті якої аналізує твори Юрія Дрогобича, Станіслава Оріховського, мемуарно-епістолографічні твори, зокрема приватне листування, щоденники як результат «посилення особистого і художнього в прозі» під впливом антропоцентризму (листи Юрія Дрогобича і Станіслава Оріховського). Засадничим принципом виникнення новолатинських текстів учена вважає інтертекстуальність [160, с. 106]. Л. Шевченко-Савчинська звертається до детального аналізу творчої спадщини митців, акцентує увагу на образному представленні світської влади у творах Станіслава Оріховського. На її думку, конфесійний поділ часто «ототожнювався з національною належністю і в очах тогочасної людини іноді мав навіть більше значення» [160, с. 170]. Загалом латиномовну літературу Нового часу, зокрема доби Ренесансу, вона називає вагомим культурним явищем, «саме за його поширеністю можна визначати європейський ментальний кордон, що, як відомо, не цілком збігається з географічним» [160, с. 198]. Проте авторів єднає ренесансний світогляд, використання латини як спільної для Європи

мови мислителів. Саме тому постають питання щодо національної приналежності авторів, так і стосовно належності текстів латинською мовою до наукової літератури чи белетристики.

Великий внесок у вивчення культури, філософії та літератури доби Ренесансу зробив В. Литвинов. Знаковими є його монографії «Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–початку XVII століття» [56], «Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI–початок XVII ст. Історико-філософський нарис» [65] і монографія «Станіслав Оріховський. Історико-філософський портрет» [64]. У розвитку ренесансного гуманізму в Україні вчений виокремлює три етапи. Перші два майже співпадають із епохою Відродження: «Перший (приблизно до середини XVI ст.) типологічно подібний до раннього італійського. В цей час гуманістів цікавлять суспільно-політична та етична проблематика. Під час другого періоду (з другої половини XVI ст. – до початку XVII ст.) відбувається інтенсивна розробка ранньогуманістичних ідей у переплетенні з реформаційними, а також з ідеями візантійського Відродження». [...] Характерною ознакою того часу стало активне формування історичної самосвідомості українського народу, розвиток ідеалу гуманістичного патріотизму» [63, с. 9]. До гуманістів означеного періоду В. Литвинов відносить Григорія Саноцького, Юрія Дрогобича, Павла Кросненського, Лукаша з Нового Міста, Станіслава Оріховського, Йосипа Верещинського, Севастьяна Кленовича, Шимона Шимоновича (Симона Симоніда), Симона Пекаліда, Івана Домбровського, Лаврентія Зизанія, Стефана Зизанія, Дем'яна Наливайка, Мелетія Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Хому Євлевича, Йова Борецького, Касіяна Саковича. Цей список визначається тим, що учений пролонгує добу Ренесансу до початку XVII ст. й відносить до неї полемічну літературу, що є дискусійним. Об'єднуючою ознакою цих мислителів він називає усвідомлення ними своєї національної належності, вони «дбали про рідну культуру незалежно від місця їхньої діяльності» [63, с. 12]. Дослідник аналізує шлях літератури від

ідеї теоцентризму до пізнання природи і людини, акцентуючи увагу на змінах у світогляді доби. В. Литвинов пише, що «вітчизняні ренесансні митці XVI ст. розвивали ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували стихійне самоутвердження особистості в її чисто земному втіленні» [63, с. 69]. Дослідник репрезентував особливості осмислення гуманістами таких філософських категорій, як свобода волі, сенс і призначення життя людини, інтерпретація історії. Він послідовно розвиває тезу про формування нового типу особистості, який усвідомлює «свою самоцінність та унікальність» [63, с. 93]. Загалом В. Литвинов, проаналізувавши латиномовні та староукраїнські пам'ятки, робить висновок, що авторів можна поділити на дві групи. До першої відносить тих, у творах яких наявні «ренесансно-гуманістичні тенденції». Зокрема, Г. Саноцький, Ю. Дрогобич, П. Кросненський, С. Оріховський, С. Пекалід, Ш. Шимонович, С. Кленович, І. Домбровський, Й. Верещинський. До другої – погляди яких наближені до ренесансно-гуманістичних, містять у собі такі тенденції. Фактично сюди відносить полемістів і митців Бароко, зокрема К. Транквіліона-Ставровецького. Аналізуючи історіософські погляди гуманістів, учений робить висновок про пізнавальну і виховну суть історії в епоху Ренесансу. Інтерес до киеворуської спадщини він пояснює сприйняттям її як «вітчизняної античності» [63, с. 229]. В. Литвинов детально дослідив розмісли гуманістів про державу, зробивши висновок, що саме їм «завдячуємо і появою такого суспільного ідеалу, як свобода, – що стало наслідком індивідуалістичних тенденцій Ренесансу, який акцентує увагу на правах особи, її свободи і незалежності» [63, с. 281]. Проаналізувавши художні тлумачення ідеї громадянського гуманізму, дослідник зробив узагальнення, що в українській ренесансній літературі ідеї громадянського гуманізму «сприяли формуванню національної свідомості, патріотизму, прагнення працювати на «спільне благо»; утверджувати цінність політичних свобод. Усе це розвивалось у руслі західноєвропейської

гуманістичної думки, набуваючи щоправда відповідних модифікацій на українському ґрунті» [63, с. 405].

Друга праця В. Литвинова «Україна у пошуках своєї ідентичності. XVI– початок XVII ст. Історико-філософський нарис» [65] фактично репрезентує різноманітність ідейних поглядів тогочасних українських мислителів. Учений поділяє їх на чотири ідейні угруповання: православні консерватори (Іван Вишенський, Йов Княгиницький), утраквісти (діячі братств й Острозького культурно-освітнього осередку), уніати (на чолі з Іпатієм Потієм і Йосифом-Вельяміном Рутським), ренесансні гуманісти. Саме останні подані як такі, що розвивали ренесансно-гуманістичні традиції. Учений наголошує так само на важливості ідей громадянського гуманізму, які «сприяли формуванню національної самосвідомості, патріотизму, прагнення працювати на «спільне благо»; утверджували цінність політичних свобод. Вони послужили згуртуванню українського народу у вирішальний період його національного становлення» [65, с. 508].

О. Астаф'єв у розвідці «Ренесансна література українсько-польського пограниччя: перші гуманісти» [посилання] акцентує увагу саме на суті літературного пограниччя українців і поляків. Учений наголошує, що ренесансна література була перехідним етапом до «іншого культурного простору, тому її найкраще називати «літературою українсько-польського пограниччя» [3, с. 165]. Щодо понять гуманізм і ренесанс, то дослідник наголошує, що під першим «треба розуміти інтелектуальний рух, що народився в XIV ст. в Італії і поширився на інші країни. А оскільки цей рух почався ще з середньовіччя, то цілком правомірним є поєднання термінів «ренесансний гуманізм». Під ренесансом маємо на увазі епоху і окремий стиль. Не можна ототожнювати поняття «реформації» і «ренесансу», бо під «реформацією» треба мати на увазі течії, які закріплювали і визначали реформи сповідань, їх догматику та інституціональні організації. Тому до реформаторів однаково належать як православні діячі цього періоду, так і католицькі, бо вони мали на меті моральне й доктринальне відтворення

релігії, свого віросповідання та інституції Соборної Церкви, своє розуміння Святого Письма» [3, с. 165].

Вагомим внеском у вивчення літератури українського літературного Ренесансу став навчальний посібник Архієпископа Ігоря Ісіченка “Історія української літератури: Середньовіччя. Ренесанс (XI-XVI ст.)” [посилання], в якому добу українського літературного Відродження репрезентовано як самостійну і повну в історії національного письменства. Розділ 2 видання “Ренесанс (середина XV-XVI ст.)” присвячено аналізу цієї епохи. Вчений наголошує на факті присутності доби Відродження в українській культурі й літературі. Ренесансом він називає епоху в культурі та літературі Європи, “естетичні ідеали якої визначаються відродженням античного ідеалу гармонійної, урівноваженої краси, відкриттям самостійної цінності людини світу, секуляризацією мистецтва та суспільного життя” [36, с. 443]. Акцентується увага на таких рисах ренесансної літератури, як культ індивідуальної свободи, ідея важливості людського інтелекту, питання художніх пошуків автора, світський характер, інтерес до античності, гуманістичний характер. Визначальною, на думку дослідника, є філософія гуманізму з ідеєю утвердження особистості. Гуманізм, як вважає Ігор Ісіченко, є системою ідей і поглядів на особистість як головну цінність. Такою важливою рисою ренесансного світогляду вважає індивідуалізм. Дослідник акцентує увагу на ролі книгодрукування і шкіл, інших суспільно-політичних чинників впливу на письменство. Разом із літературою Ренесансу Ігор Ісіченко розглядає Реформацію як “рух віднови християнської церкви, що проходив під гаслами повернення до апостольської традиції, нібито порушеної в Середні віки” [36, с. 469]. У розділі 3 “Поетична творчість” проаналізовано творчість Юрія Дрогобича, Павла Русина з Кросна, Севастьяна Кленовича, Герасима Смотрицького, Андрія Римші, збірку віршів “Просфонима”. Також подано аналіз полемічно-публіцистичної прози, проблематика якої визначалася ідеями Реформації. Детально проаналізовано у книзі життя і творчість Станіслава

Оріховського, подано малодосліджений в Україні матеріал у підрозділі “Польські імпульси міжконфесійної полеміки”.

Висновки до розділу 1

Історія української літератури відображає усвідомлення народом як її творцем власної ідентичності, меж її вияву і реалізації. Ці межі співвідносяться з фізичною територією нації, де формується культурно-літературна традиція, відбуваються контакти з межевими територіями інших народів. Поняття межі, межовості – інтердисциплінарне. Традиційно вважається, що межова культура формується і розвивається на межі різних культурних моделей (мінімум дві), характеризується амбівалентністю, багатоаспектністю, багатовекторною динамічністю, варіативністю, еkleктизмом, синтетичністю. Культурно-літературна ідентичність ґрунтується на ототожненні себе з конкретною культурно-літературною традицією. Основою для культурно-літературної ідентифікації особистості й народу є національна культурно-літературна ідентичність. Українська культурна ідентичність структурно синтезувала в собі риси національного характеру, культурно-духовні традиції, морально-етичні норми і цінності. Виокремлення сутності межової ідентичності як ключової риси літератури українського Ренесансу ґрунтується на межовості, свідченнями якої є територіальне розташування України, її геополітичний статус. Головними рисами межовості української культури є неспокій (зумовлювався постійними культурно-історичними змінами), рухливість (основа динамічного розвитку української культури), багатоманітність, неоднорідність, плюралізм світогляду. Така межовість, прикордонність, пограниччя української літератури доби Ренесансу була визначальною у формуванні української національної ідентичності.

Модерний погляд на ідентичність – синтезований, репрезентує її як різновид ментальної орієнтації, результат виховання, певного соціального

свідомого або несвідомого впливу. Ідентичність – це явище психологічне, форма ідеології. Для літератур пограниччя, порубіжжя характерними є численні взаємовпливи – духовні, світоглядні, конфесійні, суспільні. Проблема національної ідентифікації авторів порубіжжя, зокрема українських доби Ренесансу, більшістю вчених цілком правомірно визначається їх приналежністю до двох чи більше пограничних культур і літератур. У добу Відродження поняття нації мало розмиті межі, суттєво відрізняючись від сучасного. Необхідно враховувати польсько-українські, українсько-білоруські, українсько-російські пограниччя. Загалом межові, пограничні явища – ознака європейського Ренесансу. Наприклад, на межі угорської та хорватської літератур творив Ян Панноній, а творчість Еразма Роттердамського пов'язана з нідерландським і німецьким гуманізмом. У літературі Ренесансу синтезувалися здобутки автентичні та принесені межовістю. Ренесансно-гуманістична інтелігенція репрезентувала власну національну ідентичність як вияв належності до українського народу. Використовуючи латинську мову як понаднаціональну мову освіти, науки, культури, вони наголошували на власній національній ідентичності, дбаючи про розвиток національних інтересів та їх представлення в європейському просторі. Це був час формування етно-конфесійних націй, репрезентованих національною церквою і конфесійною самосвідомістю. В Україні-Русі функціонували православна і католицька Русь. Остання формувалася переважно зі студентів-українців західноєвропейських університетів, які прийняли католицизм. Саме вони стали творцями латиномовної польсько-української літератури, відрізняючись високою конфесійно-етнічною свідомістю. Зокрема, йдеться про Станіслава Оріховського, Яна Щасного-Гербута, Івана Домбровського, Себастьяна Кленовича та ін. Конфесійний патріотизм поступово трансформувався у патріотизм етнічний, потім – національний, знайшовши відображення у літературі доби Відродження.

Епоха Ренесансу – масштабна доба в історії європейської цивілізації, зокрема в культурі і літературі, яка прийшла на зміну Середньовіччю, стала

перехідним етапом до Бароко. З огляду на відсутність у тогочасної України власної держави тривалий час не виокремлювали українське Відродження як самобутнє явище в історико-літературній науці. Однак протягом останніх десятиліть в українській історико-літературній науці утверджується думка про те, що українська ренесансна література охоплює переважно XVI ст., має спільні з європейськими мистецькі тенденції, які синтезувалися з національними особливостями, сформованими багаторічною середньовічною культурною традицією. Вихідці з України, які навчалися в Італії, Німеччині, Франції, Польщі, Чехії тощо, переносили ренесансні тенденції в українську літературу. Визначальними рисами європейського Ренесансу було відродження духу і культури античності, поява нового мистецького інтересу до природи, формування наукових засад про закони світобудови. Українське Відродження було специфічним, що зумовлювалося відсутністю власної держави, мало часто спорадичний характер, не виявлялося масштабно, як це було в Європі, не охоплювало всі культурні сфери. Як окрема течія українське Відродження найповніше зреалізувалося в XVI ст. Поширеними були реалістичні тенденції, які трансформувалися в ренесансний реалізм і ренесансний класицизм. Освіта базувалася на гуманістичній моделі як визначальній для західноєвропейських навчальних закладів. Ренесанс репрезентував себе насамперед у вигляді гуманізму, який проголосив увагу до особистості; переорієнтацію з теоцентризму на антропоцентризм; позиціонування щастя й самореалізації людини як головних в її бутті, усвідомлення людини як визначальної цінності, розвиток наук незалежно від релігії. Вагомою рисою європейського літературного процесу був взаємозв'язок між національними літературами, що породжувало межові, пограничні ідентичності. Вхідження українських земель до складу Литви і Польщі робило їх доступними для панєвропейських впливів, приносило нові мистецькі тенденції в літературний обіг. Польський вплив на українському ґрунті синтезувався з національними особливостями. Вагомою рисою культурного

розвитку стає розвиток друкарень, братств і братських шкіл. Інтерес до античності зумовлював процеси секуляризації літератури, розвитку і поступового домінування у ній світських тем. Загалом українська ренесансна література перейнята інтересом до особистості, духовним протестом, уславленням краси людини, зв'язком із життям. Письменники орієнтувалися на висвітлення людської природи, її внутрішнього світу. Специфіка українського Відродження полягає і в тому, що на екваторі свого розвитку воно існувало паралельно з реформаторськими течіями і тенденціями. Наприкінці XVI ст. Реформація фактично повністю витіснила в українській літературі Ренесанс, трансформуючись у культурно-історичну епоху Бароко. Домінуючою рисою української літератури XVI ст. був «поліморфізм», тобто багатомовність, багатоконфесійність, багатоконтекстуальність, асиміляційні європейські впливи. Це визначало структуру межової ідентичності української літератури доби Ренесансу з її синтезом русько-українських традицій і європейських впливів, конфесійним плюралізмом, крос-культурними зв'язками. Взаємовпливи східних і західних релігійно-церковних і літературно-культурних традицій зумовлювали формування ренесансної літературної парадигми. На зміну греко-візантійській та болгарській традиціям як джерелам літератури приходить західна європейська традиція, здобутки якої переважно потрапляли на українські терени через Польщу.

I. Франко одним із перших виокремив середньоруську епоху, яка розвивалася в умовах західноєвропейського гуманізму, під впливом гуситських рухів, у тісних контактах із білоруською літературою. Вчений поставив питання про необхідність вивчення таких аспектів тогочасної української літератури, як полілінгвізм (багатомовність), особливості стилю. Він наголошував на потребі вивчення творчості письменників, які писали польською, латинською, старослов'янською, російською мовами. Визначальною характеристикою української літератури XVI ст. називав її популярність, коли книга стає друкованою, більш доступною для читача. В.

Перетц працював над вивченням української віршованої літератури та інших рукописних пам'яток XVI–XVIII ст., акцентуючи на ролі польської літератури означеного періоду у розвитку українського письменства, порівнюючи спільні процеси в українській і польській літературах. М. Грушевський високо оцінював впливи Реформації на українську літературу цього часу, водночас не надавав значення впливам європейського гуманізму на українських теренах. С. Єфремов наголошував на суспільно-політичних подіях, зокрема переході української шляхти у католицизм, поширенні в Україну нових ідей через Польщу і Чехію. Д. Чижевський першим використав термін «Ренесанс» на означення літератури цього періоду, загалом стримано його оцінюючи, обґрунтовуючи думку про відносно коротке панування ренесансних тенденцій в Україні. Дослідник стверджував, що Відродження було на руських землях, однак торкнулося їх лише в самому кінці свого розвитку. І. Голеніщев-Кутузов дав загальний огляд контексту слов'янського Ренесансу, наголошуючи, що переважна частина письменників були неправославного походження або ж перейшли з православ'я у католицизм. Хоч їх діяльність і творчість загалом належать до польської літератури, водночас репрезентують й істотну ланку української гуманістичної культури XV–XVI ст. Б. Кравців розвинув тезу про багатомовність української літератури XV–XVIII ст., пов'язуючи добу Ренесансу з гуманізмом як визначальною її характеристикою.

У 1980–90-х рр. XX ст. в українських медієвістичних колах зростає інтерес до літератури Ренесансу, зокрема польсько-українського письменства. Побачила світ низка праць і досліджень, твори латинською і старопольською мовами були перекладені сучасною українською мовою, та інтегровані в науковий обіг. У виданні «Українська література XIV–XVI ст.» [142] тексти подано книжною українською мовою зі значними правописними змінами, науковий апарат містить псевдонаукові тези. Науково об'єктивними є матеріали збірника «Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.», де репрезентовано низку ґрунтовних

наукових праць, присвячених добі Ренесансу в українській літературі та її специфіці. Утверджується теза, що Ренесанс і Реформація – явища різні, а реформаційні рухи не є проявами ренесансного гуманізму. В антології «Українські гуманісти епохи Відродження» [144, 145] репрезентовано добірку текстів, які творять контекст українського літературного Ренесансу: Юрія Дрогобича, Станіслава Оріховського, Адама Чагровського, Матвія Стрийковського, Дем'яна Наливайка, Шимона Шимоновича, Мартина Пашковського, Івана Домбровського, Бартоломея Зиморовича, Захарії Копистенського. Також як гуманістів подано постаті письменників-полемістів Герасима Смотрицького, Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького. В. Шевчук розглядає українську літературу епохи Ренесансу як повноцінну частину культури, відокремлюючи її від Реформації. До представників українського літературного Ренесансу відносить Павла Русина, Миколу Гусовського, Григорія Чуй Русина, Георгія Тичинського Рутенця, Івана Туробінця Рутенця, Себастьяна Кленовича, Станіслава Оріховського, Івана Домбровського. В. Яременко висунув тезу про багатомовність української літератури XV–XVIII ст., наголосивши, що латиномовна література виникала на ґрунті гуманізму й європейського Відродження. Дослідник також проаналізував феномен новолатинської ренесансної поезії як нової за типом художнього мислення, а також концепцією світу і людини, створеної представниками різних конфесій.

Р. Радишевський визначає репрезентантом доби Ренесансу українсько-польське пограниччя, зокрема латиномовну творчість Павла Русина з Кросна, Станіслава Оріховського, Яна Щасного-Гербути, Миколая Семпа-Шажинського, Роксолануса Тичинського, Григорія Чуй-Самборчика, Лукаша. Вчений виокремлює групу ренесансних латиномовних письменників, називаючи їх загальноєвропейську та «всерічпосполиту» належність. П. Білоус не виділяє окремо епоху Ренесансу, літературу пізнього Середньовіччя пролонгує до першої половини XVI ст., а, говорячи про розвиток літературних жанрів, виокремлює наукову літературу, зокрема

творчість Юрія Дрогобича. Серед латиномовних віршів називає твори П. Русина, репрезентуючи його як українського митця. До контексту української літератури доби Бароко П. Білоус зараховує творчість другої половини XVI ст. Л. Шевченко-Савчинська виокремлює митців епохи Ренесансу, які писали латинською мовою, наголошуючи на важливості сарматського міфу як формотворчого чинника цієї літератури. В. Литвинов до гуманістів означеного періоду відносить Григорія Саноцького, Юрія Дрогобича, Павла Кросненського, Лукаша з Нового Міста, Станіслава Оріховського, Йосипа Верещинського, Севастяна Кленовича, Шимона Шимоновича (Симона Симоніда), Симона Пекаліда, Івана Домбровського, Лаврентія Зизанія, Стефана Зизанія, Дем'яна Наливайка, Мелетія Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Хому Євлевича, Йова Борецького, Касіяна Саковича. Учений пролонгує добу Ренесансу до початку XVII ст. й відносить до неї полемічну літературу, що є вже часами Реформації. Об'єднуючою ознакою цих мислителів він називає усвідомлення ними своєї національної належності. В. Литвинов поділив авторів на дві групи: у творах яких наявні «ренесансно-гуманістичні тенденції» (Г. Саноцький, Ю. Дрогобич, П. Кросненський, С. Оріховський, С. Пекалід, Ш. Шимонович, С. Кленович, І. Домбровський, Й. Верещинський) і твори яких наближені до ренесансно-гуманістичних (полемісти і митці Бароко). О. Астаф'єв акцентує увагу саме на суті літературного пограниччя українців і поляків.

Отже, період XVI ст. представляє епоху українського літературного Ренесансу, яка витворилася на межі переважно двох культур і літератур – української та польської. Межовість письменства доби Відродження визначила репрезентацію в ньому відповідної національної ідентичності – межової з яскраво вираженим акцентуванням на приналежності до Русі-України, художнім осмисленням української історії. Це була література поліморфна за своїм характером, конфесійно й етнічно патріотична, синкретична у плані виявів українських автентичних і західноєвропейських

традицій. Український літературний Ренесанс – складова частина загальноєвропейського культурно-духовного Відродження.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНІ ТЛУМАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРЧОСТІ РЕНЕСАНСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

2.1. Система віршованих творів українського Відродження: специфіка інтерпретації національної ідентичності

У добу Ренесансу в загальноєвропейській мисленнєвій системі ідентичність усвідомлювалася як належність автора до певної нації, народу. Також вона пов'язувалася з геополітичним аспектом, тобто територіями, на яких проживали певна нація чи народ, їх культурними і мовними традиціями. Загалом період XVI ст. у часи бездержавності України став епохою збереження та усвідомлення власної національної ідентичності, виокремлення її в контексті європейських народів. Насамперед у творчості авторів доби Відродження це виявлялося в акцентуванні уваги на своїй етнічній належності, зверненні до національної історії, тлумаченні культурних традицій. Література національного Ренесансу творилася переважно митцями-католиками, які репрезентували відповідні авторські концепції щодо національної ідентичності. В. Шевчук зазначає: «...коли ми говоримо про явище Ренесансу на нашій землі, зокрема літературного, не можемо не назвати носіїв його, адже й Павло Русин із Кросна, Микола Гусовський, Григорій Чуй Русин із Самбора, Георгій Тичинський Рутенець, Іван Туробінський Рутенець, Себастьян Кленович, Станіслав Оріховський, Іван Домбровський, а може Симон Пекалід та й інші були, зрештою, католиками, проте не забували своєї «солодкої рідної руської землі», неодмінно підкреслювали своє «руське», тобто українське, походження. Робили так і представники українсько-польської поезії Симон (Шимон) Симонід, брати Зиморовичі, М. Пашковський, Й. Верещинський, А. Чагровський, С. Окольський, В. Кіцький, Ян Щасний-Гербурт та багато інших поетів, у творчості яких наскрізно проходить українська тема» [162,

с. 70]. Також вагомою об'єднуючою рисою у художніх тлумаченнях національної ідентичності стало розуміння синівського обов'язку перед Вітчизною – Руссю-Україною, відданість їй, незважаючи на життєві перипетії окремих митців. Крім того, важливі спільні риси цих авторів – гуманістичний світогляд та інтегрованість у європейський літературно-культурно простір. Переважна більшість письменників були католицького віросповідання, належачи до мирно налаштованої частини католицького освіченого світу щодо православ'я. Фактично українська література Ренесансу формувалася на межі власної і польської традицій та ідентичностей. Її творцями виступали вихідці з України, які послідовно наголошували на своєму етнічному походженні та ідентичності. Водночас усі вони вважали себе причетними до загальноєвропейського простору, його поетичного Парнасу. Себастьян Кленович у своїй «Роксоланії» поставив питання про побудову на рідній землі так званого Руського, тобто українського, Парнасу. Це була польська-українська літературна єдність.

Визначальна роль у творенні художньої картини національної ідентичності належала представникам католицької Русі. На думку В. Литвинова, «католицька Русь» – це «історичний термін, вживаний на ознаку українців римо-католицького віросповідання» [65, с. 350]. Він безпосередньо пов'язаний із ренесансним гуманізмом, творцем якого була переважно саме католицька Русь на українських і польських теренах. Це були українці-вихованці європейських університетів, діти місцевої шляхти, які сприяли поширенню ренесансних ідей в Русі-Україні. Вони виступали творцями латиномовної українсько-польської чи польсько-української літератури. «Католицька Русь» мала «доволі високу національну конфесійно-етнічну свідомість» [65, с. 350]. В. Литвинов до «католицької Русі» зараховує «представників католицького віросповідання, які були національно свідомі, наполегливо ідентифікували себе українцями, декларували своє «руське походження. Свідченням цього може бути, наприклад, те, що багато з них підписували свої твори, додаючи до прізвища

виразне означення – назву свого народу» [65, с. 350]. Зокрема, це – Станіслав Оріховський-Роксолан, Іван Туробінський-Рутенець, Павло Кросненський-Рутенець, Георгій Тичинський-Рутенець, Григорій Чуй-Самборський Рутенець. Визначальна риса їх творчого світогляду – русько-український патріотизм.

Фактично першим ренесансним мислителем-гуманістом був Юрій Дрогобич (Котермак) (бл. 1450 – 1494) – астроном, медик, астролог, письменник. Народився у Дрогобичі, на Прикарпатті, навчався у Львові, Кракові, Болоньї. Він установив контакти з провідними представниками італійського гуманізму, зокрема з Філіппо Буонаккорсі (Каллімахом), став першим із українців, який 1481 р. отримав у Болонському університеті ступінь доктора вільних мистецтв і медицини. У 1481–1488 рр. обіймав посаду ректора Болонського університету. Підтримував Швайпольда Фіоля – українського першодрукаря. Викладав астрономію та медицину наприкінці 80-х рр. у Краківському університеті, де читав лекції з медицини й астрономії. Його студентом був Миколай Коперник. Як наголошує В. Литвинов, «усі твори Дрогобича сповнені гуманістичних міркувань про природу, Бога, людину. Він високо цінував людський розум, вірив у його силу і можливості, зокрема у пізнання таємниць світу і його закономірностей, які можна було б використовувати на благо людей. Порушуючи проблему взаємин небесного і земного світів, мислитель вирішував їх у дусі неоплатонівської ідеї космічної любові, якою сповнений Всесвіт; вважав, що завдяки доброчесності людина може наблизитися до Бога» [63, с. 359]. Його перу належать трактати «Трактат із шести розділів про затемнення» (1490) про сонячне затемнення 20 липня 1478 р. і «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету». Твори Юрія Дрогобича були знані в багатьох країнах тогочасної Європи, зокрема Італії, Франції, Польщі, Угорщині, Німеччині.

Трактат Юрія Дрогобича «Прогностична оцінка поточного 1483 року» є астрологічним календарем, у якому, аналізуючи рух і розташування небесних світил, автор робить передбачення щодо подій реального земного життя. Текст містить віршовану присвяту тогочасному Папі Римському Сиксту IV, написану елегійним дистихом. Насамперед автор виявляє турботу про долю людини, змальовуючи її сутність в ренесансному дусі. Свою національну ідентичність Юрій Котермак визначив обранням псевдоніма – Дрогобич. Цим він назавжди підкреслив свій нерозривний зв'язок із Руссю-Україною. У «Прогностичній оцінці...», як пише В. Яременко, «у дусі гуманістичних ідеалів епохи італійського Ренесансу Юрій Дрогобич осуджує тих, котрі нову і велику справу – книгодрукування – повертають на придбання слави, почестей, прибутків, [...] його ж книга породжена турботою про «рід людський», бажанням подати йому друкованим словом практичну допомогу. Перед нами постає перша своєрідна декларація завдань і ролі літератури, науки, письменника і вченого. Вчений-гуманіст закликає до розвитку літератури, висловлюючись сучасною термінологією, на реалістичних засадах, у тісному зв'язку з життям» [176, с. 17]. Характерною рисою творчого світогляду автора є звеличення можливостей людського розуму (на противагу середньовічному концепту віри) і науки:

Обшири неба для наших очей незбагненно великі;

Розумом легко, проте, можемо їх досягнути [123, с. 33].

Характерним для творчості Юрія Дрогобича є інтеграція у художній текст притаманних світогляду Ренесансу античних образів. Він першим серед українців культивував строфіку давньоеллінських і давньоримських поетів, використовував елегійний стих із його неримованою строфою. Його цілком правомірно називають першим гуманістичним поетом України. Місію своєї книги він окреслив наступним чином:

Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням:

Хай буде користь від них роду людському в житті [123, с. 33].

Також у творі подано політичний аналіз окремих тогочасних європейських країн, яким «загрожує війна», зокрема небезпека з боку турків і татар – головного суперника християнського світу. Згадується Русь, Поділля, Волощина. Особливу увагу Юрій Дрогобич приділяє місту Львову і своєму рідному Дрогобичу, які відносить не до Речі Посполитої, а до Русі, з якої є вихідцем. Під Руссю він розуміє Руське королівство, тобто землі колишнього галицько-волинського князя Данила. Текст твору свідчить про те, що автор чудово знав спадщину мислителів Аристотеля, Клавдія, Птоломея, Аль-Бумазара, Леопольда, Гвідона. Звертаючись до Сикста IV, наголошує, що він отримав високу місію в житті завдяки вдалому розташуванню планет у момент його народження:

Ти досягнув завдяки своїй зірці найбільшої цноти –

З тої причини усі мають за бога тебе.

Певно, любов'ю Венери й Юпітера стиснене, Сонце

Правити світом тебе настановило колись [123, с. 33].

Павло Русин із Кросна (Кросненський) (бл. 1470–1517) – українсько-польський поет гуманістичного спрямування. Народився у містечку Кросно, що недалеко від Перемишля. Існують гіпотези, що Павло Русин і магістр вільних мистецтв Павло Процлер – одна і та ж особа. В. Шевчук це заперечує [162, с. 125], адже Павло Русин постійно підкреслював своє саме руське походження. Прихильником українського походження поета був також І. Голеніщев-Кутузов [12]. Навчався у Краківському і Грейфсвальдському університетах, де познайомився і потоваришував із видатним європейським гуманістом Петром із Равенни. Після отримання ступеня магістра вільних мистецтв став викладачем. Загалом феномен Павла Русина пов'язаний із кількома країнами. Він викладав у Краківському і Віденському університетах. Твори писав латинською мовою – тогочасною літературною мовою Європи. Поезії митця увійшли до складу збірки «Пісні», що побачила світ 1509 р. у Відні. Павло Русин був учителем поетів Яна Вислоцького, Яна Дантишека, Яна Паннонія. Павла Русина В. Литвинов називає одним із

фундаторів культури Відродження в Україні. Поет «висловлював ренесансно-гуманістичну ідею про спроможність людини завдяки власним зусиллям, спираючись на добродетель і доблесть, піднятися до рівня богоподібності, досягти земного безсмертя. Мислитель продовжував ренесансно-гуманістичну традицію, яка всіляко підносила і навіть ставила поезію вище від історії і філософії. По суті, Кросненський розвивав у своїй творчості неоплатонівську ідею близькості поета до пророка» [63, с. 359]. Саме слово «русин» Павло вважав «словом солодким» і постійно використовував його на означення своєї етнічно-національної належності. І. Голенищев-Кутузов назвав його першим гуманістичним поетом України [12, с. 112 – 113].

Збірка «Пісні Павла Русина з Кросна» містить понад 4 тисячі віршованих рядків, переважно дидактично-виховного спрямування. Традиційно спадщину поета вчені поділяють на 3 групи – духовна поезія, панегірична поезія, морально-дидактична поезія. Всі вірші пов'язують художню творчість із основами християнського гуманізму, осмисленням тем і мотивів релігійних легенд, молитов, апокрифів. Павло Русин розвинув традиції латиномовної панегіричної поезії. Яскравим зразком такого жанру є панегірик «До Станіслава Турзо». Загалом його твори написані сапфічним, алкеевим, фалеховим, архілоховим, асклепіадовим віршами. Як наголошує Оксана Сліпущко, Павло Русин «засвідчив авторське розуміння поезії як синтезу глибокої асоціативності й підтексту. Він писав, що суть всіх творів «глибоко десь по-мистецьки скрита», «суть поезія досконало вміло скриває». В «Елегії до Яна з Вислиці» він фактично першим у Європі сказав про необхідність творити високу поетичну культуру. Його вірші є глибоко автобіографічними, сповненими ностальгічних мотивів, ліричних медитацій» [119, с. 21].

Переважна більшість віршів у збірці Павла Русина «Пісні» є духовною поезією. Автор оспівує біблійних осіб, свята, подає зразки віршованих молитов. У його творчості спостерігається певне протиставлення античної

тематики та християнської. Водночас він гармонійно поєднує ці два художні вектори, репрезентуючи їх власне художнє бачення. Панегіричні твори Павла Русина написані у жанрі елегій та од. Він створив образ просвіченого, мудрого, справедливого, миролюбного правителя. У своїй медитаційно-дидактичній поезії митець представляє роздуми про поезію, книги, мистецтво. Для нього поезія – це «дар богів» (вірш «Похвала поезії»), який він дуже цінує. Глибокий патріотичний зв'язок Павла Русина з Руссю концентрується у слові Русин, яке він послідовно додає до свого імені. Так він ідентифікує свою етнічно-національну належність, представляючи таким чином і специфіку свого художнього світогляду. Павло Русин виступає прихильником високої поезії, сповненої вченості. В. Шевчук наголошує, що його поезія була «навчительна, часто адресувалася учням, викладала основи науки поезії; відповідно і стиль творів не був надто ускладнений» [162, с. 128].

Феномен Павла Русина репрезентує загальноєвропейську ренесансну інтелігенцію, проте його художній світогляд ґрунтується на русько-українській етнічній належності, на чому він постійно акцентує, сповідуючи принципи гуманізму. Павло Русин одним із перших в Україні та Європі заявив про суттєвий інтерес до науки, вбачаючи у ній майбутнє, адже вона тримає у собі «світлий образ правди святої». Місія науки, на думку митця, полягає у служінні насамперед народові, а також правді, справедливості, істині. Погоджуємося з тезою В. Шевчука про те, «творчість поета належить до Раннього Ренесансу, коли мистецтво ще не порвало з традиціями Середньовіччя, не ставило принципу секуляризації як рушійного та значною мірою ще лишалось у колі тем релігійних; водночас воно значно розширювало свій репертуар на теми світські, побудовані на наслідуванні античних зразків та поетики» [162, с. 126]. У вірші «Промовляє книга, яку добуто із сховища і якій повернено давній полиск» Павло Русин акцентує увагу на давніх русько-українських традиціях, закликає шанувати їх у нові

часи. Вустами книги він звеличує себе самого, згідно з ренесансними традиціями, саме за вірність національній ідентичності:

Блиском цим Павло мене знов осяяв,
Він мене й зцілив, той, кого Русином
Весь тямущий гурт йменує,
Словом солодким [123, с. 45–46].

Павло Русин представляє своєю творчістю масштабне явище української латиномовної поезії, в якій художньо трактується феномен національної ідентичності.

Новолатинський польсько-український поет Григорій Чуй Русин із Самбора (бл. 1523–1573) народився у місті Самборі. Навчався у Краківському університеті, де здобув ступінь бакалавра вільних мистецтв. Обіймав посаду ректора шкіл у Перемишлі та Львові, професора Краківського університету. Його перу належать написані латинською мовою поеми, еклоги, панегірики. Він виступив фундатором жанру курйозного вірша – акровірша. Григорій Чуй Русин свою національно-етнічну приналежність підкреслював псевдонімом Русин, що особливо яскраво прозвучало в його поетичних творах, зокрема ідиліях «Аминт» (1560) (Аминт – ім'я роду македонських царів), «Еклога» (1561) – пастуша пісня, «Алексис» (1566) (Алектид – сучасник Александра Македонського, драматург) – панегірик львівським єпископам Лигензі, Тарлу, Слонимському. Оспівуванню муз та достоїнств батьків присвячені вірші «Вивід перший», «Вивід другий», «Вивід третій». Поема «Ченстоховія» (1568), в якій репрезентовано історію Ченстохівської Божої Матері та її чудес, «Біблія, ферія перша» (1566) – частина завіршованої Біблії.

На думку В. Шевчука, «як більшість ренесансових поетів, він творить свої писання на основі античних поетик, але більше за інших дотримується їхніх приписів, відтак його поезія здобувала абстрагованості й зовні мало зачіпала проблеми та імпульси живого життя, часом ховаючи їх у підтекст» [156, с. 134–135]. Чітко наслідуючи традиції античних класиків, автор своїм

твором «Еклога» знаменував відродження жанру буколіка на українському ґрунті. В античну форму вкладено суто український національний зміст і дух. Описано зустріч двох пастухів Кастора і Поллукса, які ведуть діалог. Це брати-близнята, діти спартанського царя Тіндарея і його дружини Леди. У добу античності міф про них символізував зміну життя і смерті. У панегірику Григорія Чуй Русина йдеться про померлого львівського архієпископа. Його оспівує Кастор, а про нового говорить Поллукс. Брати є сарматами у творі, громадянами Речі Посполитої. Кастор – символ темного, суму, Поллукс втілює світло і радість, що свідчить про синтез автором панегірика на смерть і на прихід. Покійного звали Дафнісом – це ім'я пастуха, який навчався у Пана грати на сопілці та в муз – поетичному мистецтву. Він був і творцем буколічної поезії. Описи природи у творі є суто українськими, відчувається, що автора надихало реальне життя русів-українців:

Тільки рум'яна весна всі пасовиська зеленню вкриє

Й нивам поспішно почне посилати свої подарунки;

Тільки одягне й шати нові вона голі дерева... [123, с. 77].

В. Шевчук наголошує: «Коли вчитатись у твір, то в образах Кастора та Поллукса можна цілком вірогідно побачити авторське «я» Григорія Чужа, розколоне на дві суперечні частини» [162, с. 135]. Суть розколу полягає в роздвоєності внутрішньої авторської сутності між русько-українською і польською. Митець робить висновок, що головна постать посмертного панегірика – це покійний архієпископ, який надихав Кастора на творення пісні. Дафніс – це бернардинець Іоанн Вілчек, якого Поллукс називає Іваном Вовчиком, що виступав проти відновлення у Львові православного єпископства. Фактично у творі простежується надія на мир між двома конфесіями і народами – українським і польським. В. Шевчук пише, що діалог «напрочуд ускладнений і вельми вишуканий із формальної точки зору; очевидно, він відбиває стан душі самого поета, українця за походженням, що велить йому прагнути миру з православними, власне

українцями-таки; в той же час він людина роздвоєна: вірою ворожий до одноплеменців, а духом прихильний» [162, с. 138]. Така роздвоєність між українською та польською ідентичностями є характерною рисою авторського світогляду. Проте він обрав своїм псевдонім слово Русин, що свідчить про його більшу прихильність до українського народу.

Георгій Тичинський Рутенець, діяльність якого припадає на першу половину XVI ст., належить до яскравих постатей східнослов'янського літературного Відродження. Народився автор на Ряшівщині в містечку Тичин, був професором поетики і риторики у Краківському університеті, перебував на дипломатичній службі в Італії. Є автором «Поєми про святу Варвару» (була надрукована 1537 р. у Кракові. Твір, як і про «найславнішу королеву Галичини Саломею», не дійшов. Ці тексти відомі з бібліографічних описів. У відділі рідкісної книги ЦНБ НАНУ зберігається поетична книга митця, що побачила світ у Кракові 1534 р. Багато творів Георгія Тичинського були надруковані у Кракові у 1534–1548 рр. Як наголошує О. Астаф'єв, у поезіях автора «ренесансна традиція поєднується із середньовічною концепцією світу, міфологія і теологія, аналітичні судження із сплесками пристрасті, душевний розлад і пошуки духовної гармонії, що надає творам особливої амбівалентної тональності» [4, с. 34]. Свою національно-етнічну належність він визначив псевдонімом Рутенець, тобто русин, українець. І творчість Георгія Рутенця репрезентує наповнення античних форм русько-українським змістом. У вірші «До читача» він репрезентував суто ренесансне усвідомлення поезії та її призначення в житті:

Може, захочеш колись оглядати трагічну каменю,
Швидше від Евра тоді стопи своїй піднімай,
Саме вона, обіцяю, pomoже пізнати докладно,
Скільки страшних небезпек бачать могутні в житті [123, с. 96].

У вірші «До святого Миколи, митрополита Міренського найславнішого» автор звеличує святого, наголошуючи на його високих і

досконалих морально-етичних якостях, що є традицією Відродження. Таким святий був із самого дитинства:

Неспокійне життя став вести з дуже раннього віку, –

І щонайбільше завжди доблесть у всіх цінував [123, с. 93].

Ставить постать святого у приклад усім християнам:

Дзеркалом є ти завжди й гордістю для християн.

Дбай неупинно й про тих, що шанують Миколу, патрона!

Кожен, хто гідний його, носить це славне ім'я [123, с. 95].

Митець поетично описує вітчизну святого. В її описах відчувається вплив української природи.

Іван Туробінський (Туробіній) Рутенець (1511–1575) народився на теренах сучасної Польщі в місті Туробін. Навчався у Краківській академії та інших європейських університетах. Обіймав посади професора і ректора Краківського університету. Його перу належить ряд написаних латинською мовою епіграм, а також «Підручник права папського і королівського» (Краків, 1537, Пултуськ, 1539), «Випробування тим, які повинні приймати святі порядки предків» (Пултуськ, 1540). Як пише О. Астаф'єв, його поезії «мають метафізичний характер, їм притаманні онтологічна тематика, містичний настрій, концентрація уваги на особистому досвіді» [4, с. 32]. Традиційно антична форма наповнюється автором русько-українським змістом. Суто в українському дусі у вірші «Тур про себе» описано давній бестіарний образ:

Ніби свавільний тур, що рогами кривими розкидав

Все на шляху, – не боюсь ляскання злих канчуків.

Так ось і мужній герой, у якого тепер я в полоні,

Душі хоробрі веде, хоч несприятливий час [123, с. 144].

Себе автор мислить належним до Русі-України, що підкреслює псевдонімом Рутенець, тобто Русин, українець. Виявом національного патріотизму є вірш «На герб Львова»:

Наче цей лев благородний, що веж не боїться високих,

Ані порогів міцних, ані залізних воріт,
Лева так місто славетне, на полі сарматським твердиня,
Ще не лякалося сил збройного люду, бігме [123, с. 145].

Анонімний твір «Епіцедіон» був надрукований 1585 р. в Кракові. Це похвальна пісня, написана польською мовою. Не виключено, що її автор був православним, хоч писав польською мовою, тобто був людиною добре освіченою. Присвячено твір князю Михайлу Вишневецькому, братові Байди Вишневецького – засновника запорозького козацтва – православному. «Епіцедіон» започаткував жанр треносу, ляменту в давній українській літературі та є посмертним панегириком. Поетика плачу використана тут тільки на початку твору. Зрозумілим є те, що автор поляком не був, адже текст перейнятий українським патріотизмом, себе ідентифікує саме з Руссю-Україною. Він пише польською мовою, бо нею говорили ті, кому він адресував свій твір – українські магнати і шляхта.

Починається «Епіцедіон» передмовою «До читача», в якій наголошує на цінності друкованої книги, що є даниною ренесансній традиції:

Щоб дійшло це до людей, спілкою подбали:
Що один все написав, інші друкували.
Ні додати, ні коротити – діло завершилось,
Хай своїм життям живе те, що народилось [145, с. 20].

Далі йде дедикація Гальщці Зеновичівні, потім – основна частина. Письменник із пієтетом пише про козаків, називаючи їх «лицарством умілим», що народилося на Україні. Завершується твір зверненням «До ласкавого читача» і «Замкненням тих віршів». В останній частині автор репрезентував чітке усвідомлення себе українцем, а також розуміння волі Вітчизни, її вагомій ролі в історичному розвитку людства:

Не гадай, татарине, що безкарно нині
Шкоди можеш учинять тут, на Україні.
Є ще славнії сини в нашій материзні,
Будуть мужньо боронить шаблею вітчизну [145, с. 39].

Митець звертається до співвітчизників, закликаючи їх
Щоби син наслідував батьківську справу,
Україні послужив, як державець правий [145, с. 39].

Твір він не відносить до високої поезії. Головне для нього – бути правдивим. Як наголошує В. Шевчук, «початок викладової частини – це збагачений ренесансовими образами трен: хай затихне Аполлонова лютня, струни Амфіона та «мила цитра»»: у вірші авторовому вмістився жаль» [162, с. 170]. Із сумом пише про смерть князя Вишневецького, який був захисником від ординців. Вдало відзначив В. Шевчук, що «здається, вперше в нашій поезії наша земля тут твердо зветься Україною» [162, с. 170]. Українцем себе вважає автор твору. Головною справою життя князя він називає захист кордонів України від нападників, тобто головною є цілісність України, яку автор тлумачить як окрему соціальну структуру. Говорячи про формування українського рицарства, згадує битву з татарами, називаючи Вишневецького гетьманом. Саме тоді в суспільно-політичній свідомості утверджувалося поняття «гетьман» і як воєначальника, і як лідера краю. Саме Україна є творця «Епіцедіону» «рідний край», «отча сторона». Князь захищає кордони Польщі, отже, й України також, адже Київське воєводство, Поділля були тоді складовими Речі Посполитої. Своєю Вітчизною автор усвідомлює Подніпров'я, тобто Україну. Він шанує короля і Річ Посполиту, але Україна – це Вітчизна, рідна земля князя й самого автора. Окреслюючи Україну, митець включає до її складу Волинь, Поділля, Наддніпрянщину. Загалом, як пише В. Шевчук: «Епіцедіон» – одна з найяскравіших пам'яток нашої української поезії XVI ст., котра сильна не лише яскравими описами боїв та битв, тобто є класичним зразком високої батальної поезії, але й засвідчує появу в українській поезії державотворчих тенденцій. Вона також говорить про національну свідомість як передусім автора, так і тієї частини української аристократії, яка, захищаючи рідну землю від татар, починала вже думати про «волю» отчого краю, бо відчувала його як вітчизну» [162, с. 173]. Автор бачить Україну етнічною цілісністю,

з власною історією і традиціями, що усвідомлюється ним суто у ренесансному світському дусі. У центрі твору перебуває воїн – гетьман України, його походи і битви, який порівнюється з античними героями.

Шимон Шимонович (псевдонім Симон Симонід) (1558–1629) – латиномовний поет, якого називали «королівським». Походив із вірменського роду, народився у Львові, навчався у Краківській академії, отримав ступінь бакалавра вільних мистецтв, а також в університетах Італії, Нідерландів. У Кракові видав твір латинською мовою «Бич заздрості», що складається з 19 пісень, написаних за зразком творів Горація і присвячених Яну Замойському. Також Замойським присвячено його твори «Елінопеан», що є розповіддю про напад 1587 р. турків і татар, «Зображальне слово Замойським» (1604), вірш до Вацлава Замойського. Написав латинською мовою «Тренос на смерть Якуба Горського» (1586), драму «Йозеф Кастус» (1587), польською мовою створені «Лютня рокошанська» (1607), «Селянки» (1614) з 34 «Надгробками збираної дружини», що стали своєрідним жартівливим бестіарієм 1618 р., драма латинською мовою «Пантесілла» (1618). Шимон Шимонович був активним учасником заснування і становлення Замойської академії, учителем польських діячів Яна Урсіна, Томаша Дрезнера, Яна Собеського, Томаша Замойського. За часів Шимона Замостя стало центром творення і популяризації культури і літератури доби Ренесансу, проєвропейської за своїм мисленням і світовідчуттям.

Творам Шимона Шимоновича притаманний яскраво виражений український колорит. На думку В. Литвинова, «Шимонович цінував пізнавальні можливості людського розуму, виступав за розвиток світської науки та полемізував із тими, хто заперечував її значення; оспівував красу рідної природи, звеличував фізичну працю реальних людей. Його турбувала проблема нерівності селян, які, вважав, є фундаментом держави; виступав також за зрівняння у правах різних верств населення – міщан, ремісників, купців» [63, с. 360]. У польській літературі він започаткував жанр так званих українських пісень – «селянок», які увійшли до складу книги «Селянки»

(1614). Цей жанр іще називають русинськими піснями. Він запровадив, як наголошує І. Голенищев-Кутузов, «особливий польсько-червоноруський стиль, насичений українськими словами» [14, с. 300]. До складу книги входять селянки – ідилічні твори на теми переважно з українського національного життя. Сам митець називав свої вірші простими, репрезентуючи певне наслідування жанру античних буколів, що виявлялося часто у реальній відірваності описаного від реального життя. Він використовував імена героїв штучні, вигадані, проте діяли вони на лоні української природи. Художньо інтерпретуючи українські звичаї, традиції, настрої, почуття, поет формує власне бачення епохи та образ рідної землі у ній.

Як наголошує В. Шевчук, «у такого типу творах зчаста немає нічого ані спеціально польського, ані українського, хіба польська мова й українізм в тій мові: тобто такі твори виведені – за ренесансовою поетикою – на загальний, абстрагований від житейської конкретики рівень» [162, с. 225]. Проте творча спадщина митця представляє і тексти, в яких цілком конкретно проявляється українське реальне життя. Зокрема, це географічні назви, описи звичаїв, побуту. Так, життя і побут українського народу репрезентовані у селянках XV «Чари» і XVIII «Женці». У першій йдеться про любовний приворот, його ритуальні дієства. Творча естетика митця визначається прагненням творити прості тексти, чим його поетика значною мірою споріднена з інтермедіями. Герої Шимона Шимоновича є суто ренесансними, створеними відповідно до канонів цієї культурно-історичної епохи. Загалом творчість автора має суто книжний характер. Вміщені у книзі двадцять селянок репрезентують своєрідну авторську поетику, характерними рисами якої є синтез античних тем і мотивів із українським народним побутом, звичаями і легендами. Це поглиблюють і використовувані митцем українізм. Час від часу зустрічаються яскраво виписані сцени, ситуації, сюжети, герої, характерними ознаками яких є реальні риси, взяті з життя. Загалом поетика творчості Шимона

Шимоновича є суто ренесансною, своєрідним продовженням традицій Себастьяна Кленовича. Його національно-етнічна ідентичність є русько-українською, хоча виявляється вона досить слабо, будучи завуальованою канонами європейської ренесансної поетики. Проте описи природи, звичаїв, людей Русі-України засвідчують усвідомлення автором своєї приналежності до цих земель.

2.2. Художнє бачення національної ідентичності у ренесансних поемах

У поемах доби українського Відродження бачимо епічні авторські інтерпретації суті та сенсу національно-етнічної ідентичності. Переважно вона осмислюється й утверджується у контексті суспільно-історичних подій і фактів, які складають сприятливий ґрунт для формування художніх візій нації, етносу і належності до них конкретного автора. Анонімний твір «Битва під Оршею 1515 року» дійшов у складі короткого Київського літопису. Це поетичний текст, який оснований на середньовічній поетиці, проте містить яскраво виражені ознаки Ренесансу, які стають визначальними у тлумаченні автором феномену національної ідентичності. Твір містить багато античних згадок, зокрема постатей царів Олександра Македонського, Пора, факти з історії Тита Лівії, згадки про місто Родос, які проєктуються на авторову сучасність. Образи українських героїв прирівнюються до постатей світового масштабу:

О, великі і вдатні витязі литовські!

Уподобилися своєю мужністю

хоробрим македонянам

справленням і наукою

князя Костянтина Івановичва,

другого Атіоха,

гетьмана війська македонського! [131, с. 113].

Поема репрезентує глибоке гуманістичне мислення митця, його усвідомлення себе як представника Русі-України. Очевидно, автор належав до оточення князя Костянтина Острозького. В. Шевчук, характеризуючи світогляд твору, наголошує, що «до гуманістичної поетики можна віднести порівняння героя з античними, розрізнення воєн на справедливі й несправедливі, засудження воєн напасницьких і віроломних. Хоч автор патріот своєї держави, яку він зве Великим князівством Литовським та Руським, але до супротивників ставиться толерантно, головну ж вину за кровопролиття під Оршею кладе на московського князя Василя Івановича, бо цей порушив хресне цілування і віроломно зламав мир» [162, с. 130]. Твір написано у стилі похвали, з яскраво вираженими елементами батальної поезії. Опис самої битви під Оршею – невеликий, але дуже емоційний, експресивний. Головним для автора є оспівати та звеличити українського полководця Костянтина Острозького, який виграв загалом 63 битви. Це український діяч, тому честю для себе особисто автор вважає належність до його оточення. Він мислить тими ж національними категоріями, що і його герой, тобто його національна ідентичність така, як і в героя, – українська.

У прозовій передмові до твору «Битва під Оршею 1515 року» викладено причини битви, наголошено, що війну почав московський князь. Тому Сигізмунд I – король польський, великий князь литовський і руський послав князя Острозького проти нього, надавши у допомогу й польські війська. Далі йде опис битви, де Острозький порівнюється з античним героєм Антіохом, македонськими царями Філіпом і Александром, що витримано у дусі ренесансної традиції. Водночас наголошується на русько-українській ідентичності головного героя, його зв'язку з попередньою історичною традицією. Фактично через посередництво образу князя Костянтина Острозького автор утверджує свою власну національну ідентичність. Образ для нього є художнім засобом її репрезентувати. Наголошується на вірності православним традиціям, адже Острозький церкви християнські будував і руських людей «від насильства» захищав.

Похвала князю Костянтину Острозькому акцентує увагу на його належності до русько-українського народу. Твір завершується звеличенням переможців битви як представників великої держави:

Великославному господарю
королю Жигимонту Казимировичу
буде честь і слав вовіки,
що переміг недруга свого –
великого князя Василя московського!.

А гетьману його вдатному,
князю Костянтину Івановичу Острозькому,
дай, Боже, здоров'я і щастя надалі ліпшеє!
Як нині побив силу велику московськую,
аби хай так побивав сильную рать татарськую,
проливаючи кров їхню бусурменськую! [131, с. 116–117].

Для піднесення значущості власної нації Литовська держава називається Великим князівством Литовським і Руським. Сам автор усвідомлює її як литовсько-українсько-білоруську, трактуючи як спадкоємицю Київської Русі. Це ще раз визначає усвідомлення ним своєї національної ідентичності як русько-української. Натомість Польська держава мислиться ним як окрема, дружна, союзна. Говорячи про Острозького, автор натякає на його царськість, порівнюючи з іудейським царем Авієм, вірменським царем Тигранісом. Певною мірою «Битва під Оршею 1515 року» подібна до «Слова о полку Ігоревім». Як наголошує В. Шевчук, «має таку ж структуру: розподіл по темах, кожна з яких розробляється у стосунку попередньої до наступної, але без відбиття теми цитаціями» [162, с. 132]. Автор мислить себе продовжувачем киеворуської поетичної традиції, відтак і представником одного народу – руського.

Себастьян (Севастьян) Фабіан Кленович (бл. 1545–1602 рр.) – українсько-польський поет, автор поем «Роксоланія» (1584) і «Звитяжство богів» (1587) латинською мовою. Поєми «Лісосплав» і «Гаман іудеїв»,

написані польською мовою, не входять до контексту української літератури. Найвидатніший твір автора, який репрезентує його національну ідентичність як русина-українця – це «Роксоланія», присвячена прославленню України, її традицій, краси, природних багатств, величі міст, чарівності сіл, оригінальності звичаїв, традицій і легенд. Твір було надруковано у Львові 1584 р. Форма твору є суто ренесансною – це елегантний дистих. В античний жанр укладається тогочасна авторові реальність, репрезентована у вишуканому художньому світлі. Роксолани – це плем'я, сарматського походження, що жило у Північному Причорномор'ї у II ст. до н.е. – IV ст. н.е. Роксоланією митець називає землі Київської та Галицької Русі. Як наголошує В. Яременко, «він перший із поетів оспівує їх із пристрасстю сина» [176, с. 22]. Це суто світський твір, який містить чудові художні описи природи, багато алегоричних і метафоричних образів. Художнє мислення автора укладається в контекст ренесансної поетики. У творі відчувається глибоке духовне споріднення митця з землею, яку він оспівує і прославляє. Екскурси в історію Русі-України свідчать про те, що Себастьян Кленович міг читати якусь редакцію «Повісті врем'яних літ», оскільки саме Києворуську державу він вважає прабатьківщиною сучасної йому Русі-України. Автор уболіває, що історію його Вітчизни мало знають у Європі, тому прагне донести інформацію до неї в широкий європейський простір. Він наступним чином формулює місію і призначення свого твору:

Про ліси та звичаї різні русів,
Про ведмедів, отих вихованців лісу,
Про міста, та вежі, й людські хатини
Шлю свою працю [123, с. 237].

Загалом світоглядна основа поеми «Роксоланія» свідчить про те, що написаний він людиною, яка народилася тут і яка вважає себе належною етнічно до цих земель. Любов до Батьківщини не заважає авторові бути об'єктивним. Він із максимальною реалістичністю і водночас захопленням описує красу рідної землі, використовуючи для цього численні українські

народні легенди та перекази. З великим пієтетом пише Себастьян Кленович до русів – своїх співвітчизників:

Музи, співайте про русів, про випаси їх благодатні

Й села, що щастя знайшли в цій життєдайній землі [123, с. 238].

Звеличує поетично та характеризує автор українські міста, зокрема Київ, Львів, Луцьк, Замостя, Кам'янець, Перемишль та ін. як осередки культури, православної релігії, багатств, наголошуючи на оригінальності кожного з них. Київ для русів відіграє таку ж роль, як Рим для католиків, Львів називає «руського роду» красою, Перемишль – променистим містом, Кам'янець асоціюється зі славою, мурами, скелями. Тільки Себастьян Кленович чомусь не згадує про Острог, який на той час був видатним культурним центром. Очевидно, причиною було те, що там не визнавали латиномовну літературу, орієнтуючись на стару Києворуську традицію. Натомість письменник писав латинською мовою, апелюючи також до античної спадщини. Так, епіграфом до твору він узяв слова Вергілія: «Хай же ліси, якщо пісня про них, будуть консула гідні», присвятивши свій твір львівському сенатові. Митець хвалить русів за вірність православної вірі та традиціям предків. В. Шевчук приймає думку, що Кленович був вірменського походження, з українсько-вірменського роду. Тому «зрозумілим стає його відверте відмежування від поляків, адже й справді: виходець із корінних польських земель, пишучи про Русь, ніде про поляків не згадує, не мислить Русі як складової частини Речі Посполитої. Що було б натурально в устах громадянина цієї держави, а говорить про Русь як про окреме етнічне тіло. Цю землю він називає рідною й хвалить православну віру, хоч сам за віросповіданням був католиком. Узагалі весь його опис Роксоланії вражає синівською відданістю й любов'ю до її лісів, гір, міст, а передусім до її осельців – русів, тобто українців» [162, с. 155–156]. Прагнучи прославити Вітчизну в усьому світі, автор систематично наголошує на своїй русько-українській ідентичності. Загалом це блискуча поема, створена у дусі патріотизму і любові до Вітчизни, в якій

проголошується народження у Львові русько-українського Парнасу. Для цього автор привів на свою землю грецьких муз. Митець усвідомлював себе національним поетом. Крім естетичного представлення міст бачимо у творі описи природи, лісів зі зграями птахів і тварин. «Автор «господарським оком» споглядає на лісові багатства і вироби з дерева: вози і плуги, колеса, виготовлені з випеченого дуба. Його приваблює, як селяни ловлять у пастки птахів, випасають худобу, дбають про різні наїдки і напої, готують бризну. Він описує привезене вино і місцеве пиво, ситні меди, у пристрасних інвективах засуджує винахід шайтана – горілку та її нещасних жертв. Із зацікавленням проникає у світ фольклору, його цікавлять знання чарівників, що послуговуються послугами диябла, закляттями описують коханців, змальовує похорони, на яких плачуть найняті плакальниці, а священики у своїх промовах читають небіжчикам листи до св. Петра. Кленович подає цілий ряд майстерних замальовок повсякденного життя галицьких селян, поема насичена описом народних повір'їв, звичаїв» [4, с. 46].

Світогляд Себастьяна Кленовича характеризується яскраво вираженим гуманістичним характером, коли сенсом життя людини бачиться праця. У центрі його творів, як пише В. Литвинов, «не аскет, що втікає од світу, а людина дії – моряк, який відкриває нові землі, купець, учений. Власне, вся його поема «Роксоланія» – то гімн праці, проголошення необхідності активного земного самоствердження і самореалізації людини» [63, с. 359]. У творі репрезентовано осмислення української історії згідно з ренесансно-гуманістичними світоглядними настановами. Автор інтерпретує роль і місце українців та інших слов'янських народів у світовій історії. Він осмислює походження українського народу, виводячи його генезу з часів Київської Русі. Дуже негативно ставиться Себастьян Кленович до покатоличення українців, натомість звеличуючи їх за те, що вони пам'ятають і шанують традиції предків. Водночас митець є представником «католицької Русі», світогляд якого перейнятий великими симпатіями до православної віри. Історію Русі-України автор виводить від давніх часів.

Так, він художньо осмислює легенду про те, що руїни Києва є зруйнованою Троєю, хоча до ототожнення Києва з Троєю ставиться недовіжливо. Загалом національна ідентичність Себаістяна Кленовича є чіткою – ідентифікація себе з Руссю-України.

Матвій Стрийковський (бл. 1547–1582) – поет, історик, який належить литовсько-білорусько-українсько-польському контексту. Народився у Стрийкові, на Ленчицькій землі (сучасна Польща). Походив зі шляхетського роду, навчався у Падуї та Болоньї. Про себе він пише у «Хроніці» та вірші «Матвій Стрийковський Осотевіціус сам про себе та про пригоди свої при пізнанні різних країн світу», де бачимо чітку ідентифікацію автором себе з Руссю-Україною. Його перу належать книги «Гінці цноти», «Генриковий в'їзд і коронація», вірші проти реформаторів, «Опис європейської Сарматії». 1575 р. датується його «Вивід народів сурмацьких і життеписи королів польських», 1575 р. – вірші «Про вольність польську і Великого князівства Литовського і про бунт тодішнього турецького цісаря, котрий був при мені обраний». Усі ці твори належать до контексту польської літератури. Русі-України стосується головний твір Матвія Стрийковського «Хроніка польсько-литовська, жмудська і всієї Русі: Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підляської і таке інше» (1582), що побачила світ у Кролевці. Насамперед автор наголошує на місці свого народження, тобто Вітчизні, рідній землі:

Знай: там я народився, де гніздо є цноти,

В Стрийкові із Осостів, моїх предків давніх

Дідичем, герб Леліва, од Перунів славних [123, с. 147].

У творі автор вводить до складу Русі й Московщину, хоча акцентує увагу саме на українських територіях. Він детально розробляє українську та литовську історії, наголошуючи на оригінальності кожної з них. Текст починається написаними латинською мовою присвятами королю Стефану Баторію, якого автор титулує великим князем Руським, Київським і Волинським. Також твір присвячено князям случьким Георгію, Симеону,

Олександр Олельковичам. Автор подає поетичну автобіографію і вірші польською мовою, тут же представлено «Привілей короля його милості на ці книги». Далі йде присвята «ясновельможним князям, панам сенаторам і всім узагалі славно дільному рицарству і правдивим вітчизни батькам», що є фактично авторською передмовою польською мовою. Тут зазначається, що сам автор до Литви вперше прибув із Ленчицької землі, детально розповідає про свою роботу над твором, зокрема про те, як діставав літописи руські (українські), литовські, московські, історичні праці греків, поляків, шведів, прусів та ін. Матвій Стрийковський Річ Посполиту називає землею Коронною (Польщі), а великі князівства Руське, Литовське, Жмудське вважає такими, що за допомогою Польщі об'єдналися в одне ціле. Себе він усвідомлює істориком цих земель. Апелюючи до власної біографії, автор наголошує, що після мандрів по світу він

Додому повернувся, віршем описав все,

Що бачив власним оком, де чим начувався.

Про Вольність я на світло видав би трактати,

Як пильно боронити і про неї дбати [123, с. 157].

Саме усвідомлення вольності як визначальної категорії для нації та держави є стрижневою ідеєю твору.

Поему поділено на книги і розділи, оповідь починається від початку світу, говориться про поділ мов, потомства Хама, Сима, Яфета. Потім подано історію литовського, руського і жмудського народів. Особливий пієтет автор виявляє до руського, називаючи його славним, таким чином виокремлюючи. Розповідається у творі про слов'янських і литовських предків, віршовані вставки містять історичні виклади. Кожна книга починається з присвяти. З другого розділу починається оповідь «Про вивід славного народу руського, слав'янського, сарматського і чому названі славаками». Своїх предків автор називає славними синами рицарської діяльності від часів Троянської війни, вважаючи слов'ян дуже давнім етносом. У четвертому розділі веде розповідь про Білу і Чорну Русь, де

панували великоновгородські, псковські, ізборські, київські, луцькі, волинські, галицькі, підгірські, подільські та інші князі. Фактично йдеться про Русь без Московії. Білу і Чорну Русь Матвій Стрийковський називає народами старожитніми, ототожнюючи русів із роксоланами і використовуючи легендарні перекази. Цікавим є термін автора «руські народи», а не народ, оскільки він вважає поляків теж руським племенем, як і сербів. На думку В. Шевчука, «виклад подій у М. Стрийковського простий, описовий, сухувато-фактологічний, інколи вклинюється віршована вставка» [162, с. 164]. З книги шостої, розділу «Про війну польську з Руссю» подаються розлогі віршовані вставки. Розділ другий «Про битву під Галичем з князями руськими і поразку їхню від поляків» є віршованим, містить об'єктивні описи. Автор говорить про події детально, але при цьому не висловлює свого особистого ставлення до них. Якщо і виявляє це відношення, то виключно основується на гуманістичних принципах. Поляки і руси є для нього своїми. Так, у віршованій розповіді «Про битву під Завихвостом із князем Романом, володимирським та галицьким, і про забиття його року 1205, місяця червня, дня 13» подано вірші польською мовою, а мовою русів у них є українська. Віршованою є також оповідь «Про руйнування руських князівств через литву та жмудь і про їхнє перше істориками пояснене ім'я, року 1205». Загалом твір містить яскраві батальні сцени – динамічні, сповнені емоцій описи. Князь Роман постає у творі як лицар, але симпатії автора загалом на польському боці, адже Роман напав на ці землі, а Стрийковський мислить себе гуманістом. Для нього справедливим є обороняти рідну землю. Причиною занепаду руської держави вважає відсутність у ній згоди. Литву бачить державною спадкоємицею Київської Русі. Минуле Русі М. Стрийковський називає достойним опису, роксоланів вважає своїми предками, які наводили страх на римлян, змагалися з Візантією. Віршами написано «Про коронування на королівство галицьке, або галицьке і володимирське Коломана, сина Андрія, короля угорського, 1208, і вигнання його, і про поразку угорців та поляків

од Русі». Тут автор симпатизує русам, які є захисниками Вітчизни. Мстислав Хоробрий поданий у позитивному світлі, битва з угорцями і поляками зветься «знаменним звитязством». Своєрідним продовженням є вірш «Про поразку руських князів від поляків, року 1211, де руси були побиті, бо «загорділи» з попередньої перемоги. Так утверджується ідея історичної справедливості.

Вірш «Про вибиття 25 000 татар перекопських під Вишневецом, року 1512, полякам і литвинам» представляє опис битви на українській землі – однієї з найвидатніших битв князя Костянтина Івановича Острозького. Погоджуємося з думкою В. Шевчука про те, що «цей твір укладається в систему поглядів М. Стрийковського: згода панує, а незгода руйнує; і друге: коли захищається вітчизна – це свята справа, через що вона буде переможна» [162, с. 166]. Головна сила у цій битві – українська. Детально описуючи битву, митець визначає її місію як захист рідної землі. Поезія у творі загалом створює емоційно-психологічне тло, описи битв є художніми. Головний герой – князь Острозький – ідеальний тип воїна і полководця. Як зазначає В. Шевчук, М. Стрийковський «як людина і як митець почуває себе не поляком, не литвином, не русином, а таки громадянином Речі Посполитої, в якій об'єдналися три народи, і образним утіленням цієї держави постає у вірші з'єднане військо. Тобто поет – продукт державотворення свого часу [...], до чого схиляв його ренесансовий світогляд» [162, с. 167]. Фактично національна ідентичність автора перебуває між Польщею і Руссю-Україною, є синтезованою, глибоко гуманістичною. Твір М. Стрийковського входить у контекст літератур української, польської, литовської, білоруської. Будучи суто ренесансною особистістю, М. Стрийковський інтегрований своєю творчістю, як і національною ідентичністю, у міжнаціональний контекст. Сам він про це написав у вірші «На ту саму «Історію» Євстахій Тишкевицький, староста смоленський», передмова до «Хроніки». В. Шевчук пише, що на історію України, яка репрезентована в його «Хроніці», автор дивився «не як

чужоземець, а як на близьку собі й рідну» [162, с. 159], намагаючись донести її до нащадків і прославити. Говорячи про Русь у вірші «Валентин Міліус Херускус, найславетніший, на «Історію» Матвія Стрийковського Осостевицького», автор має на увазі Україну та Білорусь, але більше пише саме про Україну. Загалом це зразок розлогого епосу, де поряд із прозовими уривками подано широкі поетичні тести, які відіграють у творі визначальну художню роль.

Іван (Ян) Домбровський (кін. XV– поч. XVII ст.) є католиком-домініканцем, представником київської шляхти, яка перейшла у греко-католицизм, належить до католицької Русі. Він є автором історичної поеми «Дніпрові камени» (близько 1619 р.), в якій репрезентовано ренесансне бачення історії та людини в ній, її визначальну роль у творенні історичних подій. Твір перейнятий патріотичним пафосом, усвідомленою громадянською позицією автора, національна ідентичність якого постає з інтерпретації ним історичної традиції. Український народ він бачить рівним із польським, наголошуючи на історичній значущості русів-українців, починаючи від часів Києворуської держави. Для Івана Домбровського історія є засобом виховання і формування української нації. Його твір – це величний панегірик Дніпру – Бористену:

Глянь, богатир бористенський чоло над водою підносить:

Довговолосий, сповитий хитким очеретом, лозою;

З виду суворий, поважний, зеленого кольору очі;

Дуже він схожий на діда при добрім здоров'ї [145, с. 202].

Також звеличує місто Київ, славних руських князів, які у різні часи захищали Вітчизну:

Кий заснував оце місто. Він муром високим просторе

Обране місце обвів, ще і вал довжелезний навколо

Прагнув насипати, щоб не спромігся здолати ці стіни

Жоден таран або інша розбити воєнна машина, –

От яким способом він і себе захистив, і нащадків [145, с. 204].

Звернення до постатей Аскольда, Діра, Олега та інших князів є для автора засобом виховання героїчного патріотичного духу своїх співвітчизників. «Заспів» до поеми, що становить 46 рядків, і звертання до музи історії Клію (120 рядків на завершення твору) написані античними розмірами – асклепадовою строфою. Основна частина твору написана дактилічним гекзаметром.

В. Шевчук зазначає, «можемо вважати І. Домбровського продовжувачем традиції літератури «католицької Русі» на терені самого Києва, адже головна думка його твору – відродження українського державотворення» [162, с. 264]. Твір присвячено католику Богдану Радошивському, який має зайняти єпископську кафедру в Києві. Автор апелює до його української крові в історичному контексті. Наголошуючи на специфіці місцевого населення, він говорить про те, що саме треба зробити, насамперед відродити Київ – колишню столицю великої Києворуської держави, що є спадкоємицею давньої Скитії. На його думку, мосхи, тобто росіяни, з'явилися значно пізніше. І. Домбровський прагне повернути давні традиції свого народу, його державну пам'ять, ведучи розповіді про київських, галицько-волинських, литовських князів. Будучи представником католицької Русі, вважає своїм обов'язком служити рідній землі, тобто Русі-Україні, а не Речі Посполитій. Тобто, свою національну ідентичність автор визначає як русько-українську. Митець приводить у Київ музу історії Клію. Його твір, написаний латинською мовою, загалом ґрунтується на поетиці Ренесансу. Звеличує героїчну історію Києва, наголошуючи:

І відвертай наші біди, що йдуть, далєбі, від неволі [145, с. 201].

Джерелами твору є літописи руські та польські хронічки. На думку В. Литвинова, поема «Дніпрові камени» «присвячена прославлєнню минулої величї України-Руси, в нїй виразно проступає гордість за історичне минуле народу. Автор прагне переконати нащадків, що вони «із плоті геройської русів», звитяга і мужність яких відомі. Домбровський вдається навіть до прийому, коли сама муза історії Клію вітає вступ до Києва ново наставленого

єпископа-католика Б. Радощовського і розповідає йому історію краю, до якого він іде. Подібні пасажі автор використовує задля формування національної самосвідомості» [63, с. 354]. Іван Домбровський із глибоких патріотичних позицій висловлює жаль із приводу занепаду Києва, вірячи у його відродження і майбуття. Він акцентує увагу на прадавньому походженні українського народу, вважаючи козацтво прямим нащадком руських воїнів. Митець використовує легенди про Кия, Щека і Хорива, пов'язані з сучасним йому Києвом. Виклад історичних подій ведеться хронологічно, від 430 р. Загалом поема складається з 900 віршованих рядків, у яких описано видатні діяння давніх українців. Пам'ять про історію творить надію на відродження і повернення слави й величі, адже Київ стоїть на руїнах Трої. Хоч сам автор є католиком і апелює своїм твором до католицького єпископа, проте він дуже толерантний до православних. Наголошує, що населення Русі «візантійських обрядів тримається ревно од віку» [145, с. 202], вважаючи це дуже позитивним фактом, який сприяє збереженню національної ідентичності. Про Берестейську унію згадує як таку, що внесла розкол у православне українське середовище. Автор, уболіваючи за тогочасну поневолену Україну, «нагадував про славні часи своїх пращурів, розквіт Київської Русі, коли князі владарювали на широких просторах від Дону до Сяну і їх шанували та боялися ближні та дальні сусіди. Розвиваючи ідею рівності народів, мислитель пояснював вивищення одних і занепад інших не промислом Божим, [...] а земними причинами, залежними від волі людей» [63, с. 355]. Загалом Іван Домбровський – є «один із тих культурних діячів-католиків, котрі перебували при дворах українських князів і виступали захисниками їхнього регіонального сепаратизму» [63, с. 355]. Існують припущення, що Іван Домбровський міг бути придворним поетом Януша Острозького та Януша Заславського. Визначальна місія твору І. Домбровського полягає у художній інтерпретації й осмисленні української історії. Текст глибоко гуманістичний, ставить собі за мету патріотично виховувати українців, сприяти їх морально-етичному

становленню. Також він намагається розповісти про Україну Європі, репрезентуючи її оригінальні традиції та звичаї, виявляючи через них усвідомлення власної національної ідентичності. Українців автор чітко ідентифікує з населенням Київської Русі, а історію усвідомлює згідно зі світоглядом ренесансного гуманізму. Вважає її результатом діяльності видатних особистостей, про яких він із пієтетом розповідає. Як наголошує В. Литвинов, «бажаючи витворити свій історико-культурний ідеал, він підносить своєму читачеві переконливі та яскраві «уроки» передусім своєї історії, оповідає про героїв та державних діячів, що заслужили вічну славу і вдячну пам'ять нащадків, та водночас показує сучасних йому володарів і меценатів гідними спадкоємцями предків» [63, с. 356]. У творі автор дає багато коментарів, приміток, вказує на чужі думки в тексті, засуджуючи забуття сучасниками власної історії. Твір містить розповіді про славу діяльність великих київських князів до Костянтина Острозького включно. В історичному перебігу звертається увага на те, що сильнішими стають мотиви свободи вибору особистості, творцем і активним суб'єктом історії він вважає людину. Іван Домбровський усвідомлює оригінальність своєї точки зору. В його інтерпретації, ідеальний правитель – філософ на троні, що є продовженням античної традиції. Митець обстоює ренесансну ідею справедливості, акцентує увагу на індивідуальних якостях людини, зокрема відвазі, добродію, освіченості, розумі.

Симон Пекалід (Пенкальський, Пенкаля) (бл. 1567–після 1601) є українсько-польським митцем, придворним поетом князя Острозького. Народився біля Кракова, навчався у Краківській академії, де отримав ступінь бакалавра. Очевидно, що митець систематично наголошував на своєму руському походженні, адже у «Книзі промоцій» про переведення у вищий клас, його названо русином. Після завершення навчання Симон Пекалід прибув до Острога, де провадив активну літературну і суспільну діяльність. Можливо, був учасником битви під П'яткою 1593 р. проти козацького гетьмана Криштофа Косинського. Його перу належить поема

«Про Острозьку війну під П'яткою проти Низових [козаків]. Чотири книги, написані бакалавром мистцеві Симоном Пекалідом» (Краків, 1600). Твір присвячено прославленню роду князів Острозьких, зокрема Костянтина і його сина Януша. Описи природи, зокрема полів, клімату, трав, квітів, фауни, витримані суто в українському стилі й колориті. Автор репрезентував історіографічну працю з вираженими гуманістичними рисами, де вчинки і дії героїв є історично зумовленими, самі люди, а не Бог чи доля, виступають творцями історичних подій. Автор розвиває ренесансну ідею про здатність людини завдяки індивідуальним рисам і характеристикам дорівнятися до богів, досягти рівня земного безсмертя. У поемі «Острозька війна» репрезентовано поетичний опис постання козацького гетьмана Криштофа Косинського 1593 р. Автор оспівує Острог як видатний культурний осередок, прославляє рід князів Острозьких за їх внесок у розвиток національної культурної традиції.

Починається твір парафразою з відомої «Енеїди» античного поета Вергілія, чим автор апелює до античної традиції. Поема Пекаліда є зразком батального твору, присвяченого оригінальному опису козацького повстання на чолі з К. Косинським. Може скластися враження, що твір написано зі шляхетських позицій, засуджуючи повстання, проте це не зовсім так. Автор прагне до глибинного й об'єктивного осмислення цього факту. Головним у творі є питання єдності Руської землі, миру в ній, а не розбрату і розпаду. Місію свого твору автор бачить у прославленні зброї та мужів. Епіграф до твору «Все намагається знищити серце зрадливе, одначе / Бурю в небо чуже посилати нехай бережеться... [145, с. 40] є своєрідним резюме поеми. Перша книга, де описано козаків і рід князів Острозьких, яких автор прославляє і звеличує, – вступна. Він творить величний панегірик Янушеві Острозькому, описує місто Острог як стольне від давніх часів, хвалить навколишні землі. Творячи генеалогію роду князів Острозьких, називає їх пращурами Рюриковичів. Возвеличує князів Данила Галицького і литовського Вітовта, Костянтина Івановича Острозького і його битви.

Історія роду Острозьких поступово трансформується в історію України, в контексті якої Костянтин постає як захисник землі та її мешканців від іноземних нападників. У другій книзі вміщено розповідь про битву під П'яткою, де козаків називає змовниками, а Острозький воює з ними зі сльозами на очах. Загалом повстання Косинського трактується автором як бунт недостойних. По суті, Острозькі втілюють образ України. Третя книга містить опис козацького війська і битви під Острополем, битви під П'яткою, в якій козаки зазнали нищівної поразки. У четвертій книзі змальовано ранок після битви, ще не всіх козаків переможено, вони просять миру. У промові князя Острозького представлено своєрідне тлумачення всіх подій і квінтесенцію твору, подавши повстання Косинського не як антифеодальне, а як антиукраїнське, безбожну війну, як називає його князь. І сам Косинський визнає свою помилку. Загалом автор критикує козацькі повстання, що були спрямовані на корисливі цілі, розруху єдності нації. На думку В. Шевчука, «поема «Острозька війна» належить до українського поетичного Ренесансу [...]. Писана класичним гекзаметром, композиція струнка, без ускладнень, вислів ясний, без фігурних викрутасів, немало живиться античних уподібнень, але в міру вжито натякову поетику [...]». Бачимо відстороненість від справ церкви та віри, тобто поема має секуляризований характер» [162, с. 199], в її основі лежить гуманістичний світогляд. Симон Пекалід чітко усвідомлює себе русином-українцем, трактування ним подій, опис роду Острозьких та сторінок із історії Русі-України витримані суто в українському дусі.

Феномен Миколи Гусовського (1470, 1475 або 1480 – бл. 1540) належить двом літературам доби Ренесансу – українській та білоруській. Це митець межової ідентичності, який сам усвідомлював себе і українцем, і білорусом. Творчий світогляд автора ґрунтується на традиційному для всіх ренесансних авторів гуманізмові, він апелює до питань і проблем національних і наднаціональних. В. Дорошкевич наголошує, що літературна і політична діяльність Миколи Гусовського репрезентує «перший

гуманістичний етап білорусько-української й литовської освіченості» [26, с. 35] на теренах Східної Європи. Його творча спадщина є свідченням ренесансної білорусько-української літературної єдності, яка водночас інтегрована у польську і литовську літератури, репрезентує осмислення загальноєвропейських ідей. Микола Гусовський народився в селі Гусові (звідси і його прізвище) біля Ланьцута (сучасна Польща). Ця територія у давні часи входила до складу Русі-України, а у рік народження письменника перебувала на правах німецької колонії. Деякі дослідники припускають, що Гусовський народився у селі Усове (нинішня Білорусія). Очевидно, походив із міщанської родини, навчався у церковно-приходській школі, Болонському, Віденському, Ягелонському університетах. Перебував під протекцією сановника Великого князівства Литовського Еразма Вітелія Ціолека, будучи секретарем великокнязівської канцелярії, єпископом Полоцьким, нотаріусом апостольської канцелярії Великого князівства Литовського, дипломатом.

Творча спадщина Миколи Гусовського – це три поеми, два вірші («Втіха», «До святого Себастьяна»). Він писав латинською мовою, ставши поетом-новатором, а також заклав основи жанру ліро-епічної поеми у ренесансній східноєвропейській літературі, розвинув риси художнього реалізму в ній. Головний твір митця – поема «Пісня про зубра» (Краків, 1523) був написаний під час візиту автора до Риму. Як наголошує Оксана Сліпушко, «вір віддзеркалює емоції і враження автора, який у молодості був відважним воїном, досвідченим мисливцем. Текст засвідчує глибоке знання історії та звичаїв українського і білоруського народів. Він сповнений неповторних і високохудожніх описів природи України, Білорусі й Литви, сповнених правдивості картин полювання. Поет захоплено розповідає своєму читачеві про славні сторінки історії Русі-України, її красу, багатства, детально описує народні традиції та звичаї» [117, с. 21]. Саме історія, що було традиційним для митців епохи Відродження, є для автора засобом усвідомлення своєї національної ідентичності. Микола Гусовський

засуджує боротьбу між князями за владу, цінує єдність земель, в чому і бачить їх силу. Ідеальним правителем називає князя Вітовта за його державницький і дипломатичний талант. Звернення до історії та її видатних постатей дає можливість осмислити патріотизм як визначальну рису життя народу. Він творчо синтезує середньовічні києворуські, русько-українські, білоруські, литовські традиції, на основі чого усвідомлює «коріння власної ідентичності, пишається, що його освіченість базується на давніх руських літописах – джерелах мудрості й історії:

В хроніках тих стародавніх читав я про давнє

минуле країни, –

Руси для себе давно грецькі

взяли письмена

І, приладнавши до звуків своїх,

давньоруських, уміло

Стали вживати тоді їх у щоденнім

житті.

В хроніках тих стародавніх

знаходив я опис народів,

Також далеких земель [23, с. 5].

Акцентуючи увагу на національних потребах і проблемах Русі-України, Микола Гусовський намагається дорівняти свій народ, етнос до європейських.

У поемі «Пісня про зубра» постать великого князя литовського Вітовта є втіленням ідеального правителя, у змалюванні автором якого спостерігаємо розвиток києворуських традицій репрезентації лідерів держави. водночас Гусовський наповнив їх новим європейським змістом, витриманим у дусі гуманізму і реалістичності. Автор акцентує увагу на такій рисі героя, як талант полководця, участь у війнах, зміцнення держави. Він постійно гартує своє військо, воюючи поряд із іншими: «в важкому труді руки свої гартував» [23, с. 81]. Будучи людиною доби Відродження,

Гусовський захоплюється особистими якостями Вітовта, справедливістю і чесністю його дій і вчинків. Великий князь цінує людей за їх особисті якості, а не матеріальне становище:

Хай із заможних хтось, а розм'як – і вже у зневазі,

Бо непохитним, твердим звичаїв стражем був князь [23, с. 85].

Наголошує Микола Гусовський і на такій рисі автора як вірність законам християнства, розповідаючи про те, як Вітовт «перший із людом своїм прийняв Христові закони. / Давні народу свого капища поруйнував. Богові храми святі збудував» [23, с. 91]. Автор порівнює Вітовта з київським князем Володимиром Великим Хрестителем. Наголошує на тому, що Вітовт Кейстутович дбав про церкву і розвиток духовенства. Саме християнство виховало в його характері такі риси, як чесність, правдолюбність, нетерпимість до неправди. Звеличує Гусовський і справедливість державного керманіча, який карав за обман нарівні простих людей і нечесних судочинців. Як митець доби Відродження Микола Гусовський суттєвого значення надає опису природи, краси і багатств рідного краю. Його описи природи витримані в дусі ренесансної естетики, репрезентують українсько-білоруські уявлення про природу. Описи витримані в реалістичному ключі, перейняті палким патріотизмом автора, його гордістю за свою Вітчизну. Микола Гусовський оспівує великі стада худоби, («Сила-силенна отар мандрує лісами й полями» [23, с. 53]), волелюбні прудкі табуни коней («Видно то тут, то там коней прудких табуни» [23, с. 53]), багаті ліси («ніде я не бачив таких-от, / Як у тутешніх краях, високосяжних дерев» [23, с. 55]), чудові квіти («Квіту духмяного тут, поживи для них, є доволі» [23, с. 55]), пташок («Ще ж – незчисленні зграї птахів» [23, с. 55]). У центрі твору перебуває детальний високо художній образ зубра, що є символом білоруської пущі. Автор описує спосіб життя зубрів як ідеальне тваринне суспільство, що має бути прикладом для людей: «Є от записано десь, що зубр-вожак щонайменше / Двісті років прожив – знали це з певних ознак: / Чорна грива його над лобом – білою стала» [23, с. 51]. Автор не

тільки описує зовнішність цієї тварини, а й її поведінку, закони, які панують у стаді зубрів: «Вищий од інших тварин чи рівний з ними у люті, / Зубр небезпечний тоді, як потривожать його» [2, 47]. Гусовському дуже імпонує те, що зубри «звичну місцину свою ревно пильнують» [23, с. 51]. Так і люди покликані берегти свої землі від ворогів, охороняти надбання предків. І «той у них за вожака, хто виглядом перший і міццю» [23, с. 51]. На думку автора, так має бути і в людському суспільстві, де лідер повинен обиратися за особистими якостями, здатністю захистити свій народ. Важливим у авторських описах природи є також естетичний момент. Микола Гусовський наголошує на здатності природи викликати в душі людини почуття прекрасного, торкатися її емоцій і переживань, приносити духовну насолоду. Поліські краєвиди у поемі «Пісня про зубра» репрезентують суто авторські художньо-естетичні роздуми і міркування про природу.

Важливою рисою поеми Миколи Гусовського «Пісня про зубра» є відображення авторського релігійної світогляду. Митець наголошує на тезі, що віра в єдиного Бога є дуже великою силою, здатною об'єднати різні народи в одну силу, спрямувати їхню діяльність і світоглядні засади в єдиному річищі. Будучи глибоко віруючою людиною, автор зміг дати художні тлумачення феноменів віри і релігії. Для Миколи Гусовського велику цінність становлять морально-етичні чесноти, зокрема правдивість та достеменність художнього слова та міркувань. Правду він пов'язує саме з християнськими релігійними засадами: «І не Юпітера славлю в піснях, а Христа; не Юнону, / А Богородицю; їм – шана найвища моя. / До очевидних речей домішувать байку негоже, / Голій правді лишень дозвіл хай маю служити» [23, с. 63]. Водночас яскраво вираженим у творі Гусовського є синтез глибокого християнського світогляду автора з фольклорною народною традицією, що було характерним для доби Відродження. Фактично митець засвідчує типове руське мислення, основане на синкретизмі старого й нового, віри у християнського Бога і пошани до старих народних звичаїв. Глибокою повагою перейняті рядки поеми

Миколи Гусовського, звернені до осіб, які є справжніми віруючими. Особливо він наголошує на вагомості цієї риси в характері державних діячів, вважаючи її запорукою їх успішної діяльності. Микола Гусовський із великим пієтетом оспівує постать князя-християнина: «Та не військові труди так увінчали його: / Значно вище той князь над світським ставив духовне. / Богові шану й хвалу щонайщиріше складав» [23, с. 91]. Загалом поема «Пісня про зубра» перейнята ідеєю утвердження істинності християнської віри, а також авторським занепокоєнням про те, що постійні війни і кровопролиття послаблюють християнство і країни, де воно є вірою більшості людей. Це питання було поширеним в українській літературі доби Відродження. Зокрема, воно актуально звучить у творчості Станіслава Оріховського («Про турецьку загрозу»), Себастьяна Кленовича («Роксоланія») та ін. Загалом проблема непохитності та стійкості віри була дуже актуальною для тих часів, оскільки Русь-Україна перебувала у постійній боротьбі з турками і татарами.

2.3. Прозайки епохи українського Відродження про національну ідентичність

Поширення католицизму на теренах Русі-України пов'язане з діяльністю ордену домінікан, характерною рисою якого був високий регіональний патріотизм, спроби створити незалежну від Польщі католицьку церкву в Україні. До ордену домініканців належав і Йосип Верещинський (1532/3 – 1599). Митець народився у Збаражі у шляхетській родині, навчався у Красному Ставі. Починав як православний духівник, був каноніком у Холмі, ігуменом Бенедиктинського монастиря у Сеціхові. 1589 року обійняв посаду єпископа Києва, сприяючи розвитку київської католицької церкви, перейшовши у католицизм із православ'я. У Фастові він створив культурний і друкарський осередок, до якого входив і Себастьян Кленович. Йосип Верещинський є автором ряду проповідей, написаних у

простому стилі. Його творчість має яскраво виражене публіцистичне спрямування. Перу митця належить і твір «Побудка його цісарської милості всього християнства, також до його королівської милості короля польського, так само до ясновельможного князя великого московського з метою піднесення святої війни спільною рукою супроти турків і татар» (Вільно, 1594). Йосип Верещинський порівнює себе з пророком Ісайєю, який за покликом Божим звертається до трьох царів, прагнучи звільнити в'язнів у Туреччині. Він утверджує ідею про те, що єдність усіх християн є запорукою безпеки у боротьбі з Туреччиною. Звертаючись до історичних спогадів про боротьбу з турками у давніші часи, він репрезентує образ українського козацтва, викладаючи при цьому проект створення рицарської школи в Україні. Він чітко визначає, як це робити, які війська тут мають бути, апелюючи до досвіду князя Дмитра Вишневецького (Байди) – козака бойовитого. Верещинський критикує турків за їх підступність і жорстокість. На противагу їм як змагання вільних держав представлено боротьбу християнських монархів проти турків. Тема боротьби з турками звучить і у творах «Побудка, або Початок священної війни» (1591), «Голос на піднесення потужної війни проти турецького царя» (1597). Державні ідеї Йосипа Верещинського викладено у творах «Регула, тобто Наука, або учинок доброго життя кожного християнського короля» (1587), де представлено ідеальний образ християнського правителя-монарха, «Дорога певна до найшвидшого осадження в Руському краї пустельних земель рицарством королівства Польського» (1590), в якому описано заселення й захист України, яка втратила свою колишню велич і лежить у пустці. Художньо-публіцистичними є твори автора «Зголошення на сеймики, листом роз'яснене, як заснувати рицарську школу в Україні» (1594), «Спосіб осадження нового Києва» (1595), проекти козацьких реформ викладено у творі «Війську Запорозькому пресвітлий виказ як щодо виховання, так і щодо вічного забезпечення на Задніпров'ї» (1596).

Для творчого світогляду автора характерною є певна утопічність мислення. Він бачив Україну як вільну у складі Речі Посполитої, вважаючи, що саме перша повинна бути центром і коронною землею другої. Автор розвивав ідею відродження великого Київського князівства і створення сильного козацького війська. Він був прихильником Козацької держави у формі князівства, яке підлягає королеві, а очільником козацького краю бачився князь. Козацький стан розглядався Верещинським як шляхетський. Загалом автор мислив себе русько-українським державотворцем, а свій народ бачив вільним і державним. Як наголошує В. Шевчук, «національне самоусвідомлення Й. Верещинського з-поміж римо-католицької Русі сягає чи не найвищого ступеня, десь такого, як у найвидатнішого козацького ватажка того часу Северина, чи Семерія Наливайка» [161, с. 14]. Саме заслугою Й. Верещинського було долання утвердженого у Речі Посполитій негативного образу українського козацтва, наголошуючи, що вони є такими ж лицарями, як і польська шляхта, тобто, повноправними громадянами Польщі. Репрезентуючи проект створення на базі полків Війська Запорізького територіально-адміністративних одиниць, він пропонував проект незалежної Української держави. Ця ідея проходить через усі його полемічні, моралізаторські, поетичні твори. Свою національну українську ідентичність автор систематично виявляв у своїх творах. Так, у праці «Спосіб осади Нового Києва і борони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози...» він звеличує місто Київ, називаючи його «місто здавна славне і до того ж старожитне (а ніколи не був, як думають люди, Троєю)» [131, с. 409], наголошує на важливості Софійського Собору, його світовому значенні. У творі «Війську запорозькому пресвітлий ваказ...» автор визначає землі Русі-України, на яких діє українське козацтво, як такі, що становлять єдність політичну, економічну, культурну, духовну. Саме представником цих земель бачить себе митець.

Ян Щасний-Гербут є польсько-українським письменником, який називав себе представником українського народу, репрезентуючи при

цьому високу національно-етнічну самосвідомість. Його перу належить письмова заява: «При кривді шляхетного роду руського, з якого і я, і дружина моя взяли свою кров, буду стояти з такою Божою поміччю, як мене вчить право [...]. Коли я проти будь-якого порушення права готовий покласти свою силу і здоров'я, тим більше я готовий ним важити на боці такого великого і шляхетного народу, з якого і кров маю, і якому тепер діється безправ'я» [143, с. 43]. Митець виступав проти національного приниження і поневолення українського народу. На його думку, могутність Польщі можлива завдяки союзу з Україною: «жоден розум, жодне насильство не може досягти того, щоб Русі не було в Русі. А що коли хтось захоче, щоб поляків не було у Польщі?» [151, с. 174]. Хоч сам Ян Щасний-Гербут був католиком, проте виступав захисником православної віри, будучи категоричним противником Берестейської унії. У «Розмислі про народ руський» він захищає права українців. Митець писав вірші українською та польською мовами. У його поетичній книзі «Геркулес слов'янський» (Добромль, 1612) бачимо чітке усвідомлення оригінальності русько-українського народу, його звичаїв, традицій, історії.

Станіслав Оріховський Рутенець Роксолан (1513–1566) народився в селі Оріховці Перемилянської округи, що входила до складу «руського воєводства». Спочатку навчався у Перемишлі, потім – у різних європейських університетах, зокрема Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському. Також студіював у Венеції, Лейпцігу, Римі. 1543 р. повернувся у Вітчизну. Твори Станіслава Оріховського В. Шевчук назвав розмислово-публіцистичними [123, с. 435], проте вони становлять вагомий сторінку українсько-польської ренесансної літератури. Він є митцем межової ідентичності, у творчому світогляді якого яскраво вираженими є русько-українські риси. Себе він називав русином, наголошуючи на цьому у власних творах. Латинською мовою написані дві промови Оріховського «Про турецьку загрозу» (1543, 1544), визначальною ідеєю яких є актуальна для тогочасної Європи ідея єднання народів у

боротьбі з турками і татарами. Також був автором публіцистичних трактатів «Про целібат» (1547), «Відступництво Риму», «Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу» (дві редакції, 1543, 1548), «Хроніки, що описують п'ять років історії Польщі», «Промова на похоронах Сигізмунда I» (1548), а також ряд листів, діалогів, памфлетів, промов. Станіслав Оріховський був видатним оратором, філософом, істориком, публіцистом тогочасної Європи, інтегруючи своєю діяльністю і творчістю Русь-Україну в тогочасний культурно-літературний ренесансний простір. Сучасники називали його «рутенським Демостеном». В. Шевчук наголошує що «С. Оріховський послідовно означував своєю Батьківщиною Русь, хоч громадянином був таки Польської Держави, і цим зумовлюється система його політичного та соціумного світобачення» [123, с. 142].

С. Оріховський, будучи католицьким священиком, одружився з Магдаленою Холмською, за що був оголошений бунтівником, вигнаний, позбавлений маєтностей. У творі «Промова у справі закону про целібат, виголошена на соборі Станіславом Оріховським, русином...» автора не тільки підкреслив свою русько-українську ідентичність, а й задекларував демократичні ідеї проти целібату у католицькій церкві, наголошуючи, що целібат, тобто закон Сиріція, «не тільки не корисний для церкви, а й загалом згубний, суперечить самому Богу, не відповідає прийнятним законам і природі й, нарешті, позбавлений усякої людяності й чесності» [123, с. 100]. С. Оріховський писав до папи Римського з проханням узаконити його шлюб, чого так і не відбулося. Він заперечував необхідність целібату у багатьох своїх творах, які сповнені глибокої автобіографічності. Стосунки між чоловіком і жінкою письменник інтерпретує суто в ренесансному ключі, вважаючи, що «жінка разом з чоловіком бере участь в управлінні справами, а це, на думку мудреців, вважається найбільшим щастям, вона допомагає в домашньому господарстві, підтримує сім'ю, виховує малих дітей і ні на хвилину не полишає всі турботи. Тож жінка – прикраса для чоловіка, його підпора, і немає нічого щасливішого для чоловіка від неї.

Вона підтримує його впродовж усього життя, без неї занепадає дім, руйнується сім'я, появляється сумнівне потомство» [123, с. 115].

Державотворчі трактати Станіслава Оріховського, зокрема «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу», «Квінкус, тобто Взірець устрою Польської держави», двоє слів «Про турецьку загрозу» акцентують увагу на ролі та значенні Русі-України у складі Речі Посполитої. Автор уболіває за свою Вітчизну, виявляючи при цьому патріотичні почуття. Найбільш наближеним до літератури у спадщині письменника є жанр прозового панегірика з образом героя у центрі й автобіографічні твори з поетикою життя. Важливою темою творчості митця є осмислення стосунків держави і людини. Так, у похоронному панегірику «Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягеллона» подано широкий розмисел на тему держави і людини, представлено ідеал освіченого і мудрого правителя, котрий підтримує мир, освіту, достаток у державі. У похоронному панегірику «Життя і смерть Яна Тарнавського», написаному у формі листа до Якуба Згурського, наголошується на зв'язку Тарновських із Україною.

У «Листі до Яна Франциска Коммендоні про самого себе» С. Оріховський чітко наголошує: «Вітчизна моя Русь» [123, с. 124], описуючи оригінальність і самобутність Русі-України, утверджує свою русько-українську ідентичність, розповідаючи про життєвий шлях. Він засвідчує те, що завжди «пам'ятав і про свою грецьке походження» [123, с. 133], тобто народження у православній родині. У «Квінкусі, тобто Взірці устрою Польської держави» С. Оріховський наголошує більше на тому, що він поляк, хоча має на увазі польське громадянство. Пише, що хоче служити своєму польському народові всім серцем і душею. Таким чином можна спостерігати певний суттєвий злам у настроях автора, його спольщення, що стало результатом кризових настроїв наприкінці життя. Водночас, коли Станіслав Оріховський звертається до коронних послів із Варшави, то пише, що він «брат ваш з Русі». Квінкус у тлумаченні автора – це компас. Твір написано у формі діалогу між римо-католиком Папістом, протестантом

Євангеликом і Автором. Текст перейнятий більшою мірою польською ідеологією і світовідчуттям. На думку автора, Литва може стати вільною, з'єднавшись із Польщею. Русь теж бачить під протекторатом Польщі. Загрозою Польської держави вважає розбрат домовий. Себе називає та усвідомлює письменник зразковим підданим Речі Посполитої. Загалом Станіслав Оріховський є мислителем польсько-українського контексту, хоча Вітчизною своєю незмінно називав Русь. В. Литвинов зазначає: «Оріховський, хоч і був «національно свідомим українцем», але, захопившись теорією сарматизму, не зважав на відмінність між структурою польського й українського суспільства. Ця відмінність, на його думку, є анахронізмом, який невдовзі зникне. Маємо на увазі наявність передусім стану українських князів, яких мислитель теж ладен був зарахувати до шляхетського стану, хоч князі мали у той час набагато ширші права у польській державі, ніж шляхта, їх було небагато, але вони були реальними володарями України і на той час «символізували ідею незалежності»» [65, с. 443]. Загалом національна ідентичність Станіслава Оріховського була синтетичною, перебуваючи в якості межової ідентичності між Україною і Польщею.

Висновки до розділу 2

Для європейського Ренесансу характерним було усвідомлення національної ідентичності та приналежності митця до певного народу, що пов'язувалося з геополітичним аспектом, територіями, де проживав конкретний етнос, народ, їх культурними, мовними, історичними традиціями. У XVI ст. Русь-Україна не мала власної державності, тому часи Відродження стали епохою збереження й усвідомлення власної національної ідентичності, виокремлення її в контексті європейських народів. У творах ренесансних авторів це виявлялося у підкресленні своєї етнічної приналежності, тлумаченнях національної історії, культурних

традицій. Об'єднуючими чинниками у художніх тлумаченнях національної ідентичності були усвідомлення розуміння синівського обов'язку перед Вітчизною – Руссю-Україною, гуманістичний світогляд, інтегрованість у європейський літературно-культурний простір. Переважна більшість авторів були католицького віросповідання, займаючи толерантну позицію щодо православ'я – представники «католицької Русі», які до власного імені додавали псевдонім Русин. Українська ренесансна література Ренесансу формувалася на межі власної та польської традицій, ідентичностей. Визначальна риса їх творчого світогляду – русько-український патріотизм.

Українська література Відродження репрезентувала систему жанрів, зокрема вірші, поеми, прозу. Найбільш поширеною була поезія. Її першим представником став Юрій Дрогобич (Котермак), який свою національну ідентичність визначив обранням псевдоніма – Дрогобич, підкреслюючи нерозривний зв'язок із Руссю-Україною. Його називають першим гуманістичним поетом України. Під Руссю він розуміє Руське королівство, тобто землі колишнього галицько-волинського князя Данила. Українсько-польський поет Павло Русин із Кросна (Кросненський) є одним із фундаторів культури Відродження в Україні. «Русин» він уважав «словом солодким» і постійно використовував на означення своєї етнічно-національної приналежності. Його вірші глибоко автобіографічні, сповнені ностальгічних мотивів, ліричних медитацій. Він наголошував на патріотичному зв'язку з Руссю, репрезентуючи таким чином і специфіку свого художнього світогляду. Феномен Павла Русина засвідчує загальноєвропейську ренесансну інтелігенцію, але художній світогляд митця базується на русько-українській етнічній приналежності, на чому він постійно акцентує, сповідуючи принципи гуманізму. Його твори є явищем української латино мовної поезії, в якій художньо трактується феномен національної ідентичності. Новолатинський польсько-український поет Григорій Чуй Русин із Самбора свою національно-етнічну приналежність підкреслював псевдонімом Русин, що прозвучало в його поетичних творах.

Наслідуючи традиції античних класиків, він знаменував відродження жанру буколіка на українському ґрунті, вкладаючи в античну форму український національний зміст і дух. Описи природи у творах є українськими, автора надихало реальне життя русів-українців. Проте для його ідентичності характерним є певний розкол, який полягає в роздвоєності внутрішньої авторської сутності між русько-українською і польською. Він обрав своїм псевдонім слово Русин, що свідчить про більшу прихильність до українського народу.

Георгій Тичинський Рутенець – постать східнослов'янського літературного Відродження. У віршах Івана Туробінського Рутенця бачимо наповнення античної форми русько-українським змістом. Себе автор мислить приналежним до Русі-України, що підкреслює псевдонімом Рутенець, тобто Русин, українець. Виявом його національного патріотизму є геральдична поезія, де символіка тлумачиться суто в українському ключі. Вірш «Епіцеціон», який започаткував жанр треносу (лементу) в давній українській літературі, свідчить, що його анонімний автор поляком не був, бо текст перейнятий українським патріотизмом, себе автор ідентифікує саме з Руссю-Україною. Бачимо чітке усвідомлення автором себе українцем, розуміння ролі Вітчизни в історичному розвитку людства. Тут вперше у ренесансній поезії українські етнічні землі чітко називаються Україною. Українцем себе вважає й автор твору, для якого головною є цілісність України, яку тлумачить як окрему соціальну структуру, називає «рідний край», «отча сторона». Окреслюючи Україну, включає до її складу і Волинь, Поділля, Наддніпрянщину. Творам Шимона Шимоновича притаманний яскраво виражений український колорит. У започаткованому ним жанрі так званих українських пісень – «селянок», русинських пісень спостерігається польсько-червононоруський стиль, насичений українськими словами. Це ідилічні твори на теми переважно з українського національного життя, де художньо інтерпретуються українські звичаї, традиції, настрої, почуття і формується образ рідної землі. У ряді творів проявляється українське

реальне життя. Національно-етнічна ідентичність Шимона Шимоновича є русько-українською, проте виявляється вона досить слабо, будучи завуальованою канонами європейської ренесансної поетики. Проте описи природи, звичаїв, людей Русі-України засвідчують усвідомлення автором своєї приналежності до цих земель.

У ренесансних поемах наявні епічні авторські інтерпретації суті та сенсу національно-етнічної ідентичності, що осмислюється і стверджується у контексті суспільно-історичних подій і фактів, які складають сприятливий ґрунт для формування художніх візій нації, етносу, приналежності до певного з них конкретного автора. В анонімному творі «Битва під Оршею 1515 року» репрезентоване глибоке гуманістичне мислення митця, його усвідомлення себе представником Русі-України. Головне для автора – звеличити українського полководця Костянтина Острозького. Автор мислить тими ж національними категоріями, що і його герой, через посередництво образу князя Костянтина Острозького утверджує власну національну ідентичність – українську. Для піднесення значущості власної нації Литовська держава називається Великим князівством Литовським і Руським, усвідомлюється автором як литовсько-українсько-білоруська, спадкоємиця Київської Русі, що вкотре визначає усвідомлення ним своєї національної ідентичності як русько-української. Себастьян Фабіан Кленович – українсько-польський поет – поему «Роксоланія» присвятив прославленню України, її традицій, краси, природних багатств, величі міст, чарівності сіл, оригінальності звичаїв, традицій і легенд. Світоглядна основа твору свідчить, що написаний він людиною, яка народилася тут і яка вважає себе приналежною етнічно до цих земель. Прославляючи Русь-Україну в усьому світі, автор систематично наголошує на своїй русько-українській ідентичності. Це блискуча поема, створена у дусі патріотизму і любові до Вітчизни, в якій проголошується народження у Львові русько-українського Парнасу, а митець усвідомлює себе національним поетом. У творі репрезентовано осмислення української історії згідно з ренесансно-

гуманістичними світоглядними настановами. Автор інтерпретує роль і місце українців та інших слов'янських народів у світовій історії, осмислює походження українського народу, виводячи його генезу з часів Київської Русі, негативно ставлячись до покатоличення українців, звеличуючи їх за вірність традиціям предків. Національна ідентичність Себастьяна Кленовича є чіткою – ідентифікація себе з Руссю-України.

Поет Матвій Стрийковський належить литовсько-білорусько-українсько-польському контексту. У своїй «Хроніці ...» автор вводить у Русь і Московщину, хоча акцентує увагу саме на українських територіях, розробляє українську та литовську історії, наголошуючи на оригінальності кожної з них. Саме усвідомлення вольності як визначальної категорії для нації та держави є стрижневою ідеєю твору. У творі «Про вибиття 25 000 татар перекопських під Вишневецем, року 1512, полякам і литвинам» національна ідентичність автора перебуває між Польщею і Руссю-Україною, є синтезованою, глибоко гуманістичною. Спадщина М. Стрийковського входить у контекст літератур української, польської, литовської, білоруської. Він не відчуває себе ні поляком, ні литвином, ні русином, а вважається громадянином Речі Посполитої, в якій об'єдналися три народи. Будучи суто ренесансною особистістю, М. Стрийковський інтегрований своєю творчістю, як і національною ідентичністю, у міжнаціональний контекст. Католик-домініканець Іван (Ян) Домбровський у поемі «Дніпрові камени» репрезентував ренесансне бачення історії та людини в ній, її визначальну роль у творенні історичних подій. Твір перейнятий патріотичним пафосом, усвідомленою громадянською позицією автора, національна ідентичність якого постає з інтерпретації ним історичної традиції. Український народ він бачить рівним із польським, наголошуючи на історичній значущості русів-українців, починаючи від часів Києворуської держави. Для Івана Домбровського історія є засобом виховання і формування української нації. Будучи представником католицької Русі, вважає обов'язком служити рідній землі, тобто Русі-

Україні, а не Речі Посполитій. Загалом свою національну ідентичність автор визначає як русько-українську. Українсько-польський митець Симон Пекалід (Пенкальський, Пенкаля) систематично наголошував на своєму руському походженні. Поема «Про Острозьку війну під П'яткою» є історіографічною працею з вираженими гуманістичними рисами, де вчинки і дії героїв історично зумовлені, люди виступають творцями історичних подій. Тут осмислюється питання єдності Руської землі, миру в ній. Історія роду Острозьких трансформується в історію України. Симон Пекалід чітко усвідомлює себе русином-українцем, трактування ним подій, опис роду Острозьких та сторінок із історії Русі-України витримані суто в українському дусі. Феномен Миколи Гусовського належить двом літературам доби Ренесансу – українській та білоруській. Це митець межової ідентичності, який усвідомлював себе і українцем, і білорусом, вважаючи загалом ці народи тісно між собою пов'язаними історично і ментально. Творчий світогляд митця ґрунтується на традиційному для всіх ренесансних авторів гуманізмові, він апелює до питань і проблем національних і наднаціональних. У поемі «Пісня про зубра» історія є засобом усвідомлення своєї національної ідентичності. Звернення до історії та її видатних постатей дає можливість автору осмислити патріотизм як визначальну рису життя народу. Автор творчо синтезує середньовічні києворуські, русько-українські, білоруські, литовські традиції, на основі чого усвідомлює власну ідентичність.

Значно менше за поетичні тексти в добу Ренесансу представлено твори прозові. Проте вони складають важливу сторінку історії усвідомлення національної ідентичності. Йосип Верещинський у своїх творах звертався до історичних спогадів про боротьбу з турками у давніші часи, репрезентуючи образ українського козацтва, викладаючи при цьому проект створення рицарської школи в Україні. Він мислив Україну як вільну у складі Речі Посполитої, вважаючи, що саме перша повинна бути центром і коронною землею другої. Автор розвивав ідею відродження великого

Київського князівства і створення сильного козацького війська. Виступав за Козацьку державу у формі князівства на чолі з князем. Верещинський мислив себе русько-українським державотворцем, свій народ бачив вільним і державним. Власну національну українську ідентичність автор систематично виявляв у творах. Ян Щасний-Гербут є польсько-українським письменником, який називав себе представником українського народу, репрезентуючи при цьому високу національно-етнічну самосвідомість. Митець виступав проти національного приниження і поневолення українського народу. На його думку, могутність Польщі можлива завдяки союзу з Україною.

Станіслав Оріховський Рутенець Роксолан є українсько-польським мислителем межової ідентичності, у творчому світогляді якого яскраво вираженими є русько-українські риси. Себе він називав русином, своєю Батьківщиною – Русь, але громадянином був Речі Посполитої. У своїх творах підкреслював свою русько-українську ідентичність, акцентував на ролі та значенні Русі-України у складі Речі Посполитої. Автор уболіває за свою Вітчизну, виявляючи при цьому патріотичні почуття, описуючи оригінальність і самобутність Русі-України, утверджуючи національну ідентичність. У творах пізнішого періоду С. Оріховський наголошує більше на тому, що він поляк, хоча має на увазі польське громадянство. Пише, що хоче служити своєму польському народові всім серцем і душею. Таким чином спостерігається суттєвий злам у настроях автора, його спольщення, що стало результатом кризових настроїв наприкінці життя. Загалом національна ідентичність Станіслава Оріховського була синтетичною, перебуваючи в якості межової ідентичності між Україною і Польщею.

РОЗДІЛ 3

РЕНЕСАСНИЙ ГУМАНІЗМ ЯК СВІТОГЛЯДНА РИСА УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

3.1. Антропоцентризм ренесансної поезії

Ідея антропоцентризму в літературі Ренесансу є визначальною, оскільки саме людська особистість постає як епіцентр творчих інтересів митців епохи. Навколо неї формується світогляд, суть якого визначається специфікою інтерпретацій і тлумачень. Художні та мистецькі інтереси ренесансних авторів зосереджені на людині, особистості, індивіді. Як наголошує В. Литвинов, «замість релігійно-аскетичної ідеї про гріховність плоті і земного життя в цей час відверто проголошувалося право людини на самоутвердження у реальному житті і на задоволення її земних потреб» [63, с. 41]. На зміну середньовічній ідеї пізнання Бога приходять ідеї пізнання людини, а звідси – і природи. Людська активність зумовлює розвиток астрономії й астрології. Один із фундаторів літератури європейського й українського Відродження Юрій Дрогобич у трактаті «Прогностична оцінка поточного 1483 року» наголошує, що за допомогою астрології можна пізнати таємниці світу, закономірності його розвитку. А головним у його світоглядній позиції є те, що ці знання можна використати на користь і благо людини. Саме особистість він бачить центральним об'єктом суспільного розвитку. Людина тлумачиться як центр Всесвіту не з волі Господа, а саме завдяки своїй природі.

У літературі Ренесансу визначається самоцінність особистості. Русь-Україна активно переймає й адаптує до власної специфіки поширений у Європі світогляд, в основі якого лежить гуманістичний антропоцентризм. Згідно з ним людина є найвищою цінністю. Відтак література звертається до осмислення життя людини як системи її вчинків і дій, репрезентуючи

художні тлумачення цих реальних феноменів. Земна місія людини бачиться у тому, щоб діяти і пізнавати. Високо цінується у світогляді ренесансних мислителів творче начало в людині, а праця письменника вважається дуже поважною. Так, Павло Русин у своїх віршах неодноразово наголошує на вибраності місії митця, особливому покликанні книги. Самопізнання тлумачиться як шлях до пізнання Бога. В. Литвинов наголошує, що «у творчості тогочасних українських мислителів виразно простежується гуманістична тенденція до звеличення людини, до її не лише обожнення, а й обожествляння, тобто до розуміння людської сутності як Божественної, до утвердження рівності вихідних можливостей кожного індивіда щодо прилучення Божественної істини» [63, с. 76].

Поширеним у літературі Ренесансу є художнє осмислення проблеми свободи волі, свободи людини в її діях, особистий вибір на користь добра чи зла. На думку С. Оріховського, людина має розум і свободу волі. Тому людська особистість інтерпретується як творча, котра творить світ і себе саму. На думку мислителя, сенс життя людини полягає у тому, щоб досягти щастя й особистої свободи. Також він дуже оптимістично дивився на життя людини загалом, визначаючи її природні права на щастя і насолоду. Подібно до інших українських ренесансних письменників, Оріховський наголошував на тому, що дуже важливим є утвердження людини в земному житті. В. Литвинов наголошує: «Щодо С. Оріховського, то він вбачав найбільшу вартість земного життя у набутті людиною таких рис духовної досконалості, завдяки яким вона залишатиметься у пам'яті нащадків навіть після своєї фізичної смерті. Це цілком вкладалось у ренесансне сприймання земного життя як унікальної цінності, найвищого блага для людини.

Розходячись із офіційною доктриною християнства, гуманісти обстоювали ідею високого земного призначення людини, повертаючи на землю її сутнісні сили, що були від неї відчужені, абсолютизовані й обожнені» [63, с. 93]. У ренесансному світогляді цінувалися такі риси характеру людини, як оригінальність її природи, індивідуальність, особиста

доблесть, непересічні здібності. Також великого значення набув особистий досвід людини. Це знайшло відображення у літературних творах в якості автобіографізму. Також тексти сповнюються усвідомленням особистої значущості людини, її оригінальності й важливості. Цінування особистих якостей людини виявляється в тому, наприклад, коли підноситься і звеличується військова звитяга захисників Русі-України. Зокрема, ці ідеї прозвучали у творах М. Гусовського і М. Стрийковського. Останній згадує «приклади учинків стародавніх можних» [123, с. 150], «героїв сарматських, з порошу піднятих» [123, с. 150]. Своїм покликанням поет вважає,
Щоб рицарство поважне славі так віддати,
Аби нащадкам їхнім вічні справи знати [123, с. 158].

Яскравим виявом антропоцентризму є приход на зміну середньовічній аскетичній моралі оптимістичного сприйняття життя і світу. Увага до особистості виявляється також у змалюванні краси природи, життєрадісності, естетичному замилюванні природою. Спостерігається формування нового ідеалу людської доброчесності. Антропоцентричним є принцип самореалізації людини у земному житті. В поняття доброчесності включаються такі характеристики, як мужність, цілісність характеру, передбачливість, розсудливість, прагнення до особистої слави. С. Оріховський називав доброчесністю цнотливість. Для її досягнення вважав за необхідне використовувати природні права людини та особистий розум. Життя людини, її успіхи розуміються залежними насамперед від неї самої. Щастя мислилося гуманістами як можливість особистого розвитку, реалізація людиною творчих здібностей, задоволення її духовних і фізичних потреб.

Відбувається кардинальна зміна у ставленні до жінки порівняно з добою Середньовіччя. Бачимо цінування її особистих якостей і пошану. Наприклад, Іван Домбровський вважав, що жінкам притаманні такі самі чесноти, що й чоловікам. При цьому він зазначав:

Стать слабосила жіноча виблискує доблестю часто,

Подвигів славних чимало осяяно жвавiстю жiнки [145, с. 226].

Далi митець репрезентує цiлу низку жiночих образiв рiзних народiв. На першому мiсцi в нього княгиня києворуська Ольга. Згадує також такi постатi, як Семирамiда, Томирiс, Пентесiлея, кельтка Йоанна (Жанна Д'арк), полька Ванда та iн.

Особливо велику увагу придiляв цьому питанню С. Орiховський. Засуджуючи целiбат у католицькiй церквi, вiн писав про природнiй характер шлюбу, високо пiдносив жiнку, що спостерiгаємо у його творах «Закон про целiбат», «Послання до папи». На думку В. Литвинова, «цi твори засвiдчують рiзко негативне ставлення iх автора до аскетизму. Натомiсть у них помiтна тенденцiя до реабiлiтацiї тiлесної природи людини, захищається її право на вiдмову вiд того способу життя, який їй не подобається» [63, с. 106]. У добу Вiдродження кожна людина бачиться обдарованою оригiнальними здiбностями вiд природи, має свої обов'язки, права, вподобання. Вiдтак, природне право людини пiдноситься понад усе. При цьому Орiховський наголошував на неприродностi законiв католицької церкви, шкодi вiд целiбату. Вiн захоплено пише про красу жiнки, її розум, прославляє родинне життя, почуття кохання. На думку письменника, жiнка нарівнi з чоловiком має право брати участь у вiршеннi родинних справ. Вона допомагає чоловiкови по господарству, виховує дiтей. Загалом погляди на жiнку в українськiй лiтературi цього часу були суто ренесансно-гуманiстичними. Великою особистою цiннiстю людини вважається її розум. На думку Орiховського, розум дається людинi Богом. Це iнструмент для добрих учинкiв, засiб для духовного спасiння, пiзнання свiту i Бога. Розум порiвнюється зi свiтлом. Автор усiяко наголошує на могутностi й силi освiченого розуму, який допомагає людинi досягти успiхiв у життi. Митець показує, наскiльки розум є корисним у суспiльному життi. Цi iдеї прозвучали у таких творах, як «Напучення польському королю Сигiзмунду Августу» i «Похорон Сигiзмунда Старшого». Станiслав Орiховський постiйно наголошує на силi людського розуму. Подiбно до iнших гуманiстiв

митець часто ототожнював розум із мудрістю. Остання бачилася ними як досвідченість, софійність. Павло Русин виявляв велику пошану до мудрості. Також суттєвого значення українські ренесансні письменники надавали самопізнанню, вважаючи, що варто діяти згідно з розумом, а не пристрастями. В. Литвинов наголошує: «У філософії гуманізму немає місця для культу якогось певного авторитету. Понад усе для неї – незалежність мислення, свобода від якоїсь певної філософської традиції, догми, прагнення включити до сфери свого розгляду всю багатоманітність філософського спадку, опертя на власні судження і висновки» [63, с. 127].

Загалом доба Ренесансу, як наголошує В. Литвинов, «породила розуміння людини як яскраво вираженої особистості з властивим для неї стихійним самоутвердженням, то й мету виховного процесу гуманісти бачили у формуванні такої особистості з чітко окресленими індивідуальними рисами. Вони наголошували на потребі виявляти схильності своїх учнів і відповідно їх розвивати. Людина Ренесансу повинна відрізнитися від інших, прагнула бути помітною. До формування саме таких рис характеру її спонукало й авторське самовираження ренесансних митців (їх твори не були безіменні, як у Середньовіччі, а підписувалися авторами), і уславлення відомих діячів за їхні подвиги і добродійні вчинки. До того ж критерієм при визначенні моральності людських учинків українські гуманісти, подібно до Г. Гроція та Ю. Ліпсія, вважали розум» [63, с. 181].

Юрій Дрогобич звеличував ідею розуму як особистої якості людини:

Розум підкаже, проте, як ту біду відвернуть.

Ти досягнув завдяки своїй зірці найбільшої цноти –

З тої причини усі мають за бога тебе [123, с. 33].

Павло Русин у «Похвалі поезії» називає поезію

Світлий дар богів – поетичне слово [123, с. 34].

Він представляє читачам образ співця, пісня якого ціннісна тому, що своїм змістом виголошує правду:

В пісні ж, десь на дні, по-мистецькі скрита,

Зблискує правда [123, с. 37].

Правда як орієнтир характеризує і самого автора. Павло Русин постає зі своєї творчості високоморальною людиною, вищою цінністю якої є правдивість:

Вчених книг його не згортай ніколи,
Чистим серцем пий ті зразки високі, –
І побачиш, вір, те, що було вчора
Скрите від тебе [123, с. 37].

Загалом ученість та освіта визнаються найвищими якостями ренесансної людини. У вірші «Севастьяну Маді, благородному угорському юнакові, від магістра Павла Русина з Кросна на дорогу» виявляється увага до учня, його персони, особистих якостей:

Учню, в якому, повір, моєї душі половина,
Учню, з яким я життя по половині ділю?
Всі ж мої мрії – в тобі, все добро моє, всі сподівання [123, с. 38].

Саме особистість бачиться представником певного краю і народу. У вірші «До Севастьяна Маді, аби він, коли залишить Польщу і повернеться до рідного краю, привітав і свою Батьківщину таким віршем» Павло Русин пише:

Здрастуй, мій краю! Ти милий владиці зористого неба!
Здрастуй, о земле, ущерть повна багатства й добра!
Здрастуй, мій краю, що страх ти наводиш на знать гордовиту!
Здрастуй, о земле моя, мила для вчених людей!
Здрастуй, мій краю, могутній у війнах і миру навчитель! [123, с. 40].

Через особистість звеличується Вітчизна, яка також набуває рис антропоцентричних:

Завжди я прагнув побачить тебе, дорогу свою матір,
Завжди про долю твою вдень і вночі турбувавсь.
Зараз спішу, годувальнице мила, до тебе вернутись,
Довго не бачив тебе, о найдорожча моя! [123, с. 40].

Автор просить матір-Вітчизну прийняти її сина. Фактично для митця Батьківщина його учня і друга сприймається як власна рідна земля.

Увагою до людської особистості, її звеличенням перейнята «Елегія для Яна з Вислиці, шанувальника муз і учня, достойного похвали». Ян Вислицький був учнем Павла Русина. Цей слов'янський поет написав поему «Пруська війна», в якій оспівав переможну битву слов'ян проти ордену хрестоносців при Грюнвальді у 1410 р. Також він є автором панегірика на честь Павла Русина, в якому наголошує:

Радісно, Яне, мені, найдорожчий, що ти прикладаєш
Стільки зусиль, щоб пізнати дев'ять священних богинь,
Що промовляєш бажання підняти на славні вершини
І в красномовних змочить хвилях посохлі вуста [123, с. 41].

Автор відзначає поетичний талант свого героя, наголошуючи, що «Яну з Вислиці нову славу приносять пісні» [123, с. 43]. Також антропоцентризм світогляду Павла Русина яскраво виражений у вірші «Промовляє книга, яку добуто із сховища і якій повернено давній полиск». На першому плані бачимо тут образ самого автора-поета, усвідомлення ним свого поетичного таланту:

Близком цим Павло мене знов осяяв,
Він мене й зцілив, той, кого Русином
Весь тямущий гурт залюбки йменує,
Словом солодким [123, с. 45–46].

Аналіз поезії «Похвала Валерію Максиму» уможливує представлення опосередкованої характеристики типових рис людей загалом. Павло Русин стверджує:

Якщо бажаєш, хто б ти не був, сягнуть
Похвал найвищих, благ найжаданіших ...
Служи щоденно милій наставниці –
Святій Чесноті, тільки до неї слід
Невтомно йти... [123, с. 46]

Свята Чеснота постає вищою категорією моральності. Її набуття допомагає людині досягнути щастя і вищого блага. Прагнення охопити бажане й отримати чесноту видається можливим за умови докладання великих зусиль:

Й трудів незмірних...

Тому ледащо, нелюд, напасник той,

Блудник, зухвалець, підлий, зіпсутий геть

І злом отруєний, душею

Темний – її б не пізнав ніколи [123, с. 46].

Працьовитість сприяє благодаті. Представлена характеристика – «незмірні труди» – притаманна тій категорії осіб, які втілюють кращі моральні зразки. В якості такої людини Павло Русин представляє реципієнтам римського письменника Валерія Максима з його літературною спадщиною. У своїх творах

...славить він мужів діяння

Й вислови їхні, на диво влучні [123, с. 46].

У поезії доби Ренесансу також вираженими є релігійні елементи (характеристика співців як «натхнених божеством небесним», а їх слів «величезним дар богів»). Визнання людини на землі як ціннісної і вартісної самобутньої істоти та проголошення Бога як найвищої над людьми суті свідчить про наявність у літературі цього періоду такої риси як «християнський гуманізм».

Загалом поетичні твори Павла Русина репрезентують тогочасну особистість як високо моральну, правдиву, щиру, чесну. В «Оді Павла Русина з Кросна до Аполлона з проханням про поетичне натхнення» бачимо суттєвий прорив. Павло Русин у ренесансному дусі апелює до античного бога Аполлона – покровителя мистецтва і поезії, просячи в нього натхнення. У вірші «До книжечки» він визнає силу книги й освіти загалом:

Йди вже, книжечко, йди, моя солодка,

Йди, від золота ясного ясніша,

Від коштовностей всіх мені дорожча [123, с. 50].

Він запевняє книгу в тому, що захищатиме її, а отже, і всю справу освіти:

Будь спокійною: весь твій страх даремний:

Щит хоронить тебе, і коні, й стріли.

Ти під захистом дужої правиці

Мужа славного, нашого патрона [123, с. 51].

Подібні ідеї прозвучали у творчості Георгія Тичинського Рутенця. У вірші «Елегіакон Георгія Тичинського Рутенця, магістра вільних мистецтв, до превелебного Миколая, пречуда найславнішого Того самого на Зоїла» говориться:

Чом ти, Зоїле, усіх так зубами кусючими раниш,

Мова злостива чому плине лише з твоїх вуст? [123, с. 91].

Яскравим виявом антропоцентризму є вірш «До Святого Миколи, митрополита Міренського найславнішого», де автор, згідно антропоцентричним ідеям, вбачає суто людські риси в образі Святого Миколая:

Тут він оплакував рани Христа, говорящого правду,

Й часто на голій землі благо прихильний лежав [123, с. 94].

Особистий приклад святого він вважає повчальним для всіх читачів:

Сам вельми добрий завжди приклад усім подавав.

Благочестиві були і супутники в нього: набожність,

Звичаї добрі, святі, і до чесноти любов [123, с. 95].

Загалом бачимо тут суто ренесансне осмислення християнського образу, наділення його людськими рисами, наближення до реальності. Автор особливо наголошує на боротьбі Миколая зі звабами цього світу:

Отже, на почесі й славу земну він не важив ніколи;

Радощі світу цього мирні також відкидав.

Доблесть його знаменита дала йому крісло високе

Й радощі царства зірок – щирі і вельми значні [123, с. 95].

Іван Туробінський Рутенець є автором коротких лаконічних ренесансних віршів, у центрі яких перебуває людська особистість. Так, у вірші «До чительника» чується заклик читати якомога більше. А у поезії

«Тур про себе» автор порівнює тура з героєм, який
Душі хоробрі веде, хоч несприятливий час [123, с. 144].

У вірші «До Якуба Пшилуського Іоанн з Туробіна Русин, юрисконсульт» визначається велике значення поезія:

Вірші твої викликають повагу до всіх нелукаву –

Можеш вважатися ти кращим поетом з усіх [123, с. 145].

Загалом таке ставлення до поезії витримане суто в антропоцентричному ключі, адже цінність поезії та її сутність визначається роллю в житті окремої особистості та народу. У вірші «На герб Львова» Іван Туробінський сили і велич древнього міста порівнює з левом, прославляючи його:

Лева так місто славетне, на полі сарматським твердиня,

Ще не лякалося сил збройного люду, бігме [123, с. 145].

Іван Калимон у своєму творі «Сонце, що сходить після Заходу» репрезентує два антитетичних образи безпосередніх представників божественної та небесної сфер – Ісуса Христа й народу як узагальненої цілісності. Господь постає двоїстою натурою, що уособлює небесні та земні риси. Наголошується, що він пережив смерть, адже був людиною. А свідченням його божественності стало воскресіння після смерті. Автор акцентує увагу на єдності в особі Господа Бога людського і божественного. Справи Господа спрямовані на забезпечення земних людей щастям, а засобом досягнення встановленої мети є звернення уваги на те, що після життя настає смерть. Народ у творі постає тріумфатором. Подібне сприйняття досягається посередництвом розуміння власної значущості та гармонійному поєднанню найкращих виявів душевного стану і наявного матеріального достатку. Втілена ідея Ісуса Христа про існування та розвиток людських благ на землі не до кінця усвідомлюється і сприймається

широкими колами, що яскраво підтверджує цинічний опис загального контексту в момент смерті Христа. Визначення і сприйняття власного життя та діяльності більш ціннісним і вартісним за Ісуса є виразником яскравої антропоцентричної тенденції європейської культури. Іван Калимон крізь призму аналізу діяльності Ісуса Христа представляє образ народу як щасливу, ціннісну, «тріумфуючу» цілісність, художній портрет якої відлунує традиційними світовими віяннями епохи Ренесансу.

У творчості Матвія Стрийковського простежується апелювання до образу поета через усвідомлення себе самого саме як поета, митця, творця літературних текстів. Так, у вірші «Матвій Стрийковський осостевіціус сам про себе та про пригоди свої при пізнанні різних країн світу» наголошує насамперед на своєму походженні:

Знай: там я народився, де гніздо є цноти,
В Стрийкові із Осостів, моїх предків давніх
Дідичнім, герб Леліва, од Перунів славних [123, с. 147].
Він апелює до Музи, яка шукала,
З'являючи сарматам предків дільних справи [123, с. 150].

Найвищою і найціннішою рисою людського характеру він вважає цноту, яка посиляє поету гідності. Простежується така особливість, як звертання автора до античної міфології. Згадка про давньоримських і давньогрецьких міфологічних істот (Феб, Венера, Марс) та філософів (Гомер) є свідченням відлунь античних мотивів, які є черговою характерною рисою європейського Ренесансу. Яскравим виявом антропоцентризму, зокрема автобіографізму, є також згадки про якогось особистого авторового зоїла у вірші «На зоїла, неприязного цноті та чесній праці». Звинувачує цього невідомого зоїла у заздрості, несправедливій критиці його творчості. Врешті він робить мудрий висновок:

Писання цвінуть, а заздрість лиш гавка,
Їй – пекло, цноті ж хвала буде всяка [123, с. 159].

Подібні особистісні мотиви прозвучали у вірші «На невдячних і тих, що заздрять добре заслуженій славі». Матвій Стрийковський наголошує, що мудрі та освічені люди розуміють значення творчості, а заздрісники так і залишаються зі своїми негативними і руйнуючими почуттями:

Що вепру золото, до перл нема справи,
В гною шукає нехай собі справи [123, с. 159].

Поряд із низьким і тимчасовим почуттям людської заздрості й наклепу автор проголошує вічність і цінність мистецтва:

Ніщо зубо чорний, ніщо лоб лисий,
Гомер живе, а Зоїл досі висить [123, с. 159].

Поезія «На одного неприязного цінителя поважних розумів» представляє і утверджує вагомість знань для людини. Їхня цінність зростає ще більше, якщо людина передає свої знання іншим:

Тож твоє знання нінащо буває,
Коли інших ти не навчив, минаєш [123, с. 160].

Поширення набутих індивідом знань, тобто навчання інших є ціннісними орієнтирами для особистості доби Відродження.

Виявом антропоцентризму є акцентування уваги на тому почутті, як патріотизм. Прояв особистістю любові до рідного краю засвідчений у поезії галицького поета Адама Чагровського «До Подільського краю син його промовляє». Вже сама назва свідчить про ідейне спрямування поезії. Звернення до рідної землі представляє глибоку до нього шану:

Лиш тобі, подільський краю,
Я слова ці посилаю.
Хай для всякого народу
Вдячність буде в нагороду [145, с. 79].

Поділля – край, до якого прихильний сам Бог:

Посила багаті дари
Бог Поділля із-за хмари,
Ними славтеся навіки,

Хай ту вість розносять ріки [145, с. 79].

Загалом любов і повага людини до рідного краю, її патріотизм репрезентовані як типові характеристики українців. Себе він усвідомлює і називає сином свого краю.

Анонімний автор передмовою до поезії «Epicedion» представляє індивідуальні риси характеру особистості, що дає можливість їх виокремлення для повнішого моделювання образу людини епохи українського Ренесансу. Подібно до тих, що засвідчені поезією Павла Русина, визначальними якостями постають чесність і правда. Антитетично до ганьби, вони представляються читачеві особливо вагомими:

Знай, що легше поганьбить, ніж за приклад взяти [145, с. 20].

Яскравим виявом антропоцентризму твору є звернення уваги саме на особистість як ключову основу й осердя твору. Автор уболіває з приводу смерті свого героя – Михайла Вишневецького:

Не помилувала смерть князя над князями,

Мужа, лицаря взяла, славного ділами ...

Він не паном був – вітцем, до усіх привітним,

Ти дітей осиротив, лицарю звитяжний,

Згадка імені твого ворогів страхала,

Незліченні сили орд мужність зневажала [145, с. 21–22].

Автор детально зупиняється на біографії героя, акцентуючи увагу на славному походженні роду Вишневецьких від дому Збаразьких. У молодості він служив Речі Посполитій:

Вірою і правдою їй служив, для неї

Жертвував і статками, й кровію своєю.

Замолоду сміливість в серці тім буяла,

Тож і шаблі Марсовій спати не давала [145, с. 23].

Описує битви молодого князя Михайла Вишневецького у Дикому полі.

Навіть у мирні часи «меч не відкладали» [145, с. 25], а

У змаганнях молоду силу гартували [145, с. 25].

Письменник наголошує на особистій ролі Михайла Вишневецького у формуванні українського лицарства, коли

На Україні піднялось лицарство уміле [145, с. 25].

Суто в антропоцентричному ключі подано образ самого героя, котрий «у багатствах не вбивавсь» [145, с. 29], поставивши на перше місце не матеріальні статки, а справу служіння Вітчизні. За це заслужив у нагороду ласку королівську [145, с. 29].

З великим пієтетом пише автор про переможну боротьбу свого героя з татарами. Цим він заслужив, «щоб в історію діла славні записати» [145, с. 36]. Визначальним внеском його як гетьмана у справи Русі-України стало те, що він «не давав шарпати поганцям» [145, с. 36] Вітчизну. Врешті автор наголошує саме на цінності та важливості особистих рис характеру людини, які визначають її діяльність:

Ні сріблу, ні золоту, ні сяйним клейнодам

Не дано тії ціни, що людським чеснотам [145, с. 38].

Грунтом для набуття безцінних речей постає активна діяльність людини. Підтвердженням цього є рядки твору:

Стережися, не зневаж князя молодого,

Він такий же войовник, як був батько в нього,

Котрий, пам'ятаєте, не спускав провини,

Як собак скажених, гнав вас з України [145, с. 39].

Загалом аналіз поезій українських письменників-гуманістів періоду XVI ст. засвідчує яскраво виражений антропоцентризм. Визначальним для цих творів є домінування образу дієвої особистості з активною життєвою позицією і широким спектром різнобічних якостей. Серед позитивних рис людини епохи українського Ренесансу виокремлюють високу моральність, що охоплює такі характеристики людини як чесність, правда, щирість. Особливий акцент робиться на прагненні особистості отримувати знання. Серед негативних рис тогочасної людини ренесансні гуманісти представляють визнання, але не усвідомлення вагомості та значення

діяльності Ісуса Христа. Завершує оформлення загального портрету типової моделі особистості епохи Відродження притаманна всім шана і любов до людини, увага до її особистих якостей, а також патріотизм, любов до рідного краю. Сукупність визначених рис репрезентує наявність у літературі Відродження християнського гуманізму.

3.2. Ренесансна модель особистості у прозі Станіслава Оріховського

Ренесансна модель особистості найбільш масштабно відтворена у прозі Станіслава Оріховського. Загалом вона синтезувала дві тогочасні потужні традиції – загальноєвропейську та українську національну. Як наголошує В. Литвинов, «всупереч усталеній думці про космополітизм європейського ренесансного гуманізму, зауважимо, що нашим виразникам згаданої ідейної течії були властиві і національна свідомість, і патріотизм» [64, с. 9]. Станіслав Оріховський як українсько-польський письменник, оратор, філософ, історик, правознавець пан-європейського рівня інтегрував у європейський контекст русько-українські цінності. Він послідовно підкреслював свою етнічну і національну приналежність. Його спадщина має яскраво виражене літературне спрямування, будучи позначеною конфесійним розмаїттям того часу. Загалом релігійний світогляд Оріховського як такий, що тісно пов'язаний із усвідомленням ним особистості, за В. Литвиновим, поділяється на такі періоди щодо прихильності письменника до певної релігійної течії: «1-й – 30–50-ті роки (захоплення протестантизмом і вияв симпатій до православ'я); 2-й – 50-ті роки (критика католицизму й заклик до релігійної толерантності); 3-й – 60-ті роки (повне схвалення догматів католицької релігії й дій кліру). При цьому слід зазначити, що перші два періоди позначені чітким ренесансно-гуманістичним спрямуванням» [64, с. 20]. Саме ренесансно-гуманістичне спрямування мало визначальний вплив на формування автором концепції особистості. Характерною рисою ренесансної особистості Оріховського є

усвідомлення власної приналежності до українського народу. Сам автор додавав означення «українець» (Ruthenus, Roxolanus, Russus) до прізвища, наголошував, що пишається тим, що є українцем. При цьому вважав себе громадянином держави польської, а Вітчизною називав Русь-Україну. Як наголошує В. Литвинов, «С. Оріховський не піднявся вище рівня етнічної самосвідомості, але своїми сповненими патріотичного пафосу, громадянськості творами сприяв формуванню української національної самосвідомості. Принаймні культурно-історична самобутність українців як окремого народу у нього не викликала сумніву і він активно захищав їхню релігію та духовні надбання» [64, с. 27].

Визначальною рисою моделі особистості Станіслава Оріховського є антропоцентризм, вона створена згідно з викликами і нормами епохи Відродження. Контекстом для її вираження є активне використання письменником таких жанрів, як біографія, а також різновиди ораторської прози – промови, дискусії, листи, послання тощо. Визначаючи власне бачення певних феноменів тогочасного життя, Станіслав Оріховський відштовхується від ідеї антропоцентризму, акцентуючи увагу на людській особистості.

У полемічному творі «Промова у справі закону про целібат» яскраво вираженим є особистісне начало. Саме питання целібату стало для письменника справою всього його життя, оскільки мало ще й автобіографічну забарвленість. Незважаючи на заборону одружуватися, сам автор одружився, що спонукало його до подальшої великої боротьби з католицькою церквою у цій справі. Перш за все, Оріховський наголошує на тому, що він оскаржує закон римо-католика Сиріція не «з особистої неприязні до нього» [123, с. 97], а апелює до інтересів і природних потреб усього люду християнського католицького. На думку Оріховського, закон про целібат є згубним, суперечливим щодо Бога і законів природи. Сиріція вважає непослідовним, адже він виганяє з лона церкви таїнство шлюбу. Все це зумовлює наявність у церкві розпусу, збочення, кровозмішення. Власне,

закон про celibat є головною причиною гострої критики автором духовництва католицької церкви. Автор категорично виступає проти таких положень закону, які «спрямовані на те, щоб усунути з церкви шлюб і скасувати співжиття з чесною і законною жінкою, а жити, як худоба, в ганебній розпусті» [123, с. 98]. Називає це таким явищем, яке суперечить природі. На думку Оріховського, «закон Сиріція не тільки не корисний для церкви, а й загалом згубний, суперечить самому Богу, не відповідає прийнятним законам і природі й, нарешті, позбавлений усякої людяності й чесності» [123, с. 100]. У суто гуманістичному ключі витримані міркування мислителя про те, що «чоловік і жінка поєднані між собою таким зв'язком і таким союзом, що чоловік без дружини не може вважатися чоловіком, і жінка – дружиною, якщо вона не має чоловіка» [123, с. 106]. Шлюбний союз він підносить високо й оцінює як освячений і задуманий Богом, адже «нічого кращого та святішого не було в житті людей, ніж шлюбний союз. Ті, хто користувався ним, чи священнослужителі, чи народ, вважалися між людьми найчеснішими, а в Бога наймилішими» [123, с. 111]. Так само з великою повагою і пієтетом пише Станіслав Оріховський про жінку, називаючи її благом, яке «стримує нас у межах наших обов'язків, не дозволяє падати морально, віддаватися любовним спокусам, порушувати загальноприйнятні норми поведінки. Такий чоловік, котрий має жінку, всюди вважається людиною, яка веде належний спосіб життя, багатющим джерелом чесності, в якому тече не якийсь малесенький струмочок води, а бурлить життєдайна ріка» [123, с. 113].

Вираженим поцінуванням ролі жінки як особистості сповнені міркування автора про її роль у справах державних. Оріховський пише, що «жінка разом з чоловіком бере участь в управлінні справами, а це, на думку мудреців, вважається найбільшим щастям, вона допомагає в домашньому господарстві, підтримує сім'ю, виховує малих дітей і ні на хвилину не полишає всі турботи. Тож жінка – прикраса для чоловіка, його опора. Вона робить чоловіка щасливим, підтримує його впродовж усього життя, без неї

«занепадає дім, руйнується сім'я, появляється сумнівне потомство» [123, с. 115]. Як благо, «жінка все перемагає і все перевищує» [123, с. 119], тому письменник називає її «світлом і прикрасою дому чоловіка» [123, с. 119]. Визнання такої значної ролі жінки у суспільному житті є характерною рисою доби Ренесансу. У вірші Станіслава Оріховського «До Римського Папи, який вигадав целібат» прозвучало риторичне запитання:

Де ти, томильнику, бачив тварину яку чи рослину,
Що залишить по собі не захотіла б дитя?.. [123, с. 123].

Тобто, підкріпленням союзу чоловіка і жінки має стати потомство.

Суто автобіографічним, глибоко антропоцентричним, оснований на ренесансній моделі особистості є твір Станіслава Оріховського «Лист до Яна Франциска Коммендоні про самого себе» від 10 грудня 1654 р. Насамперед бачимо тут представлення автором власної особистості, свого індивідуального життєвого шляху. Мислитель відразу наголошує, що хоче розповісти про своє життя, «найбурхливіше за все наше століття» [123, с. 123]. Насамперед він визначається з власною Вітчизною – Руссю. Далі перелічує всі релігійні конфесії, що є тут, крім католиків грецького і латинського обряду: «Але воістину вся Русь, де живе стільки різних людей, які дуже між собою відрізняються звичаями та обрядами, стала одним цілим завдяки предивному правлінню короля польського, коли отримала право вільного шлюбу між особами різних народів і обрядів» [123, с. 125]). Автор апелює до власного досвіду, згадуючи, що батько підштовхнув його на шлях духовної служби для поліпшення родинних справ. Оріховський фактично визнає, що це не було його рішення, а воля найближчих родичів, якій він мусив скоритися. Але при цьому він відразу заявив, що «як священник піду слідом за родом моєї матері (який походив, як відомо, від священників грецького обряду) і колись таки одружуся») [123, с. 132–133]. Отримавши дияконат і згодом священництво, Оріховський, як сам пише, не мав ні в що ті ступені [123, с. 133]. І він завжди пам'ятав про своє грецьке, тобто православне походження. З увагою до людської особистості, витриманою в

ренесансному дусі, представлена розповідь мислителя про те, як він одружився з дівчиною Магдалиною з Холма, котра «переважала інших посагом, вродою і цнотою» [123, с. 134]. За це єпископ оголосив його бунтівником і «виключеним із суспільства» [123, с. 134]. Загалом усі ці факти з життя Станіслава Оріховського, дії та вчинки репрезентують його як особистість суто ренесансну, котра прагне самоутвердитися, керуватися в житті власними принципами і законами природного права.

Також суто ренесансним виявом моделі особистості у творах Оріховського є акцентування уваги на власній національній самосвідомості. Своїми текстами мислитель неодноразово підкреслює власне етнічне походження. У «Листі Петрові Гамрату» зустрічаємо часті наголошення автора на тому, що він є Рутенцем, людиною рутенського роду, а релігійні обряди, релігійні принципи, стан церкви рутенців він зобов'язаний знати, адже все це успадковане ним від батьків [123]. Оріховський підтверджує таку національну орієнтованість і у біографічному «Листі Петрові Гамрату від 1544 р.» [123]. Порушуючи питання освіти та релігії, письменник водночас подає загальнотеоретичну інформацію про Русь, яка свідчить не тільки про глибокі енциклопедичні знання української історії, а й щире зацікавлення власним походженням. Визнаючи свою національну приналежність, письменник представляє етнічний портрет українців, наголошуючи, що вони є від народження найлагіднішими, дотримуються батьківських звичаїв і освіти, ревно дбають про духовну культуру, є дуже побожними. Загалом акцентування уваги виключно на позитивних характеристиках українців підтверджує щире захоплення і відданість їм самого Станіслава Оріховського. Його модель особистості перейнята не тільки ренесансним світоглядом, а й національними, етнічними рисами. Станіслав Оріховський визначає себе національно свідомою особистістю, тому використовує всі можливі шляхи для допомоги рідному краю та народові. Також митець не тільки не принижує гідності інших національностей, а й усіляко сприяє їх підтримці. Він виступає на захист

простого народу, тобто посполитих, радить організувати службу так, щоб бідні могли відпочити від податків. Для автора визначальною є можливість повноцінного існування людини незалежно від місця її народження та соціального статусу.

Важливою умовою розвитку особистості Станіслав Оріховський вважав дотримання у суспільстві принципу, коли світська влада не підпорядковується церковній, церква не втручається у державні справи. Він переконаний, що церква і держава повинні вирішувати свої справи окремо, кожна має виконувати власні повноваження. Відносини між ними повинні бути рівними, основаними на повазі й толерантності. Так само суто ренесансними є міркування Оріховського про державу, яка, на його думку, має бути забезпеченням стабільності й безпеки. У трактаті «Діалог про екзакуцію польської держави» письменник представляє обов'язки держави перед людьми і громадян перед державою. Держава бачиться ним як зібрання громадян, які об'єднані спільним правом і спільною користю. Особистість у такій державі отримує права і свободи для самореалізації. Король зобов'язаний дбати про громадян. Тоді вони будуть слухатися його добровільно, а не з примусу. В ідеалі він бачить філософа на троні, який є освіченим, розумним, гуманним, дбає про громадян держави, їхню рівність усіх перед законом і судом.

Виявами суто ренесансної моделі особистості у творчості Оріховського є акцентування на особистісних рисах людини, зокрема високій моральності. Її суть полягає у висловленні ідей віри, терпимості та уважності до інших людей. При цьому головною є не станова приналежність, а суто індивідуальні якості людини. Шанобливе ставлення до інших має бути властиве не тільки широкому загалові, а й вищим особам. Навіть король тільки тоді зможе визначити свій статус доброго правителя, коли буде дослухатися до думок інших. Оріховський є прихильником ренесансної ідеї рівності всіх людей. Мислитель наголошує на тому, що «мое» і «твое» – це два джерела будь-якої незгоди у суспільстві. Саме вони

ведуть до суперечок і судових позовів, які породжують ненависть. А остання зумовлює виникнення у суспільстві заколотів, які ведуть до неминучого краху держави [64]. Ідея рівності стає джерелом і витокom знакових для Оріховського ідей правди і справедливості. Засобом їх втіленням він визначає науку. На думку письменника, не кожна людина здатна бути при владі, а лише та, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Важливим є інтерес цієї особистості до науки, яка здатна зробити людину правдивою і справедливою. А людина, котра нехтує наукою, не може дати суспільству те, що гідне похвали [64]. Таке захоплення наукою є характерною рисою ренесансної особистості, а знання загалом для Оріховського – вияв високих моральних якостей особистості. Загалом життя особистості бачиться письменником як її власне вільне волевиявлення, що є невід’ємною рисою ренесансної моделі індивіда. Людина має сама обирати для себе кращі варіанти, це її природне право. Оріховський доводить це словами-звертаннями до польського короля, закликаючи його жити заради спільного добра.

У людській особистості важливою характеристикою Станіслав Оріховський вважав розум. На його думку, він є тим творчим началом, яке стимулює розвиток суспільства і людини. Письменник цінував красномовність у людині, називаючи її мудрістю говіркою, здатною впливати на людину більше, ніж меч. У людині підносили розважливість, справедливість, стійкість, які загалом склали його моральний ідеал. Розум інтерпретував як основу моралі, активне начало, творчість. Метою життя людини вважав служіння суспільству і Вітчизні, працю для суспільства. Пізнання людиною себе самої вважав метою і головним благом. Відкриттям епохи Відродження стала ідея особистої свободи людини – важлива складова ренесансної моделі особистості у творчості Оріховського. У трактаті «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» мислитель осмислює суть і сенс свободи, усвідомлюючи її як відсутність будь-яких обмежень прав і свобод як політичних, так і особистих. Оріховський дає

поради польському королю Сигізмундові, спонукаючи його чинити благо на користь Русі: “Si Russiam a servitute liberare atque libertatem communem civitati vestrae conservare voluissetis, ab adulescentia qualis rex es ostendere debeas. Nec specialem a te gratiam exspecto, nisi quod ad exemplarem subditum a bono rege pertinet. Sed timor praesentis mali iterum consilium dare coegit, nec iam sub nomine occulto, sed sub meo nomine – ut admoneamus in qua urbe et in quo nunc periculo vivimus” [180, с. 132]. («Якби ти захотів звільнити Русь від рабства і спільну твоїй державі свободу зберегти, мусив би показати з дитинства, що ти за король. А я ніякої особливої ласки від тебе не чекаю, крім тієї, що від доброго короля зразковому підданому належить. Однак страх перед нинішнім лихом примусив мене ті самі поради знову тобі надати, але вже не під прихованим, а під власним іменем, – щоб вони нагадували, в якому місті і в якій небезпеці живемо нині») [99]. Текст перейнятий певним відтінком докору, що вкотре свідчить про важливість свободи для автора. Свобода народу виводиться автором від свободи конкретної особистості: «Interroga captivos, quos ex Russia in Scythiam nuper adduxisti, quos accusant, quorum auxilium sperant, quos dies ac noctes flebiliter petunt ac rogant?» [180, с.183] «Запитай у полонених, щойно з Русі поведених до Скітії, кого вони звинувачують, на чю допомогу сподіваються, кого вдень і вночі слізно просять і благають?» [99]. Станіслав Оріховський осмислює можливі варіанти поведінки короля, при цьому наголошуючи на тих рисах, які притаманні характеру Сигізмунда, і водночас визначає ті, яких він повинен набути для того, щоб зреалізувати всенародне прагнення подолання зовнішнього гноблення. Загалом тогочасна ситуація в Русі-Україні Станіславом Оріховським осмислюється негативно і критично, адже «nemo tuetur homines, nemo defendit; urbes incensae, munitiones dirutae; multi nobiles milites caesi aut capti; infantes caeduntur, senes interficiuntur, puellae rapiuntur in publicum, foeminae ante viros foedantur, iuvenes cum iumentis et iumentis ligantur et capiuntur, ut nihil sit agri colendi» [180, с. 185] («ніхто людей не захищає, ніхто не боронить; міста попалено, фортеці

зруйновано; багатьох славних лицарів посічено або забрано в полон; немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збезчещено на очах у чоловіків, молодь пов'язано і забрано разом з реманентом і худобою, так що нема чим і землю обробити») [99].

Рух до зміни таких обставин автор вбачає за умови наявності мудрого правителя, виваженість і поміркованість якого стануть запорукою віднайдення дієвих способів врегулювання зовнішніх конфліктів. Тобто, формується ідея про історичну роль конкретної особистості, зокрема правителя, у вирішенні проблем країни. Станіслав Оріховський звертається до Сигізмунда: «...ти правитель, а я – підлеглий, а тому й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху» [99]. Щастя і добробут особистості визначається поведінкою правителя. Важливою рисою характеру лідера народу Оріховський вважає мудрість, поєднану з інтелектом. Тобто, особисті якості короля впливають на долю і добробут народу в державі. Таким чином ідея антропоцентризму є визначальною для формування моделі особистості. Персона мудрого правителя бачиться автором як шлях до ліквідації політичної залежності одного народу від іншого, зокрема українського від польського.

Особиста свобода індивіда інтерпретується автором як одне з найбільших досягнень, за котре варто боротися. Вона може бути досягнута за допомогою мудрості: «Те саме спостерігаємо й серед людей, коли хворі підкоряються лікарям, бо високої думки про їхнє мистецтво. Так само й мореплавці підкоряються власникові судна, а воїни – своєму вождеві. Тому, якщо й бажаєш, щоб я вважав тебе великим, зроби передусім якусь справу й покажи себе в ній мудрішим за мене, і будь таким») [99]. В окремій частині цього ж трактату під назвою «Як захищати державу» Станіслав Оріховський розкриває можливі шляхи оборони земель. При цьому автор залишає остаточне право вибору за королем: «Я сказав, що знав. А якщо моє не до вподоби, наслідуй кращих і за їхнім зразком у час миру і в час війни

державою прав» [99]. Таким чином мислитель формує інший варіант розуміння свободи, зокрема свободи волевиявлення. Це контекстуально синонімічна свобода вибору, що є здатністю чинити відповідно до своїх потреб і бажань. Важливим вважає Оріховський зважання на ситуацію, тому закликає короля: «...чим більшої держави ти король, тим пильніше турбуйся, щоб уже тепер одержав правильні настанови, як захистити всіх людей» [99]. Свобода не ототожнюється в Оріховського зі вседозволеністю. На його думку, закон є рушієм управління доречних виявів свободи. Письменник радить королю: «Отже, якщо тебе запитують: хто ти? – відповідай побожно й правдиво так: я король – уста, очі й вуха закону, а точніше, інтерпретатор закону, який присягнувся віру в королівстві зміцнювати і нічого іншого не робити, як тільки те, що закон велить. За умови невиконання закону людей очікує рабство. Тобто закон запорука волі іще одне підтвердження» [99]. Закону надається особистісна характеристика, тобто усвідомлюється його залежність від рішень конкретної людини – короля. Прикладом зв'язку свободи з відповідальністю є взаємодія короля і сенату. Негативно Станіслав Оріховський оцінює особистостей, які прагнуть використовувати владні повноваження. Способом уникнення цього він вважає контрольованість їхніх дій: «Але ти маєш не тільки закликати сенаторів, щоб у мирі між собою жили, а також вельми турбуватися, щоб у провінціях, де за твоїм дорученням правлять, вони справедливо і пристойно з провінціалами поводитися. Бо їхня пихатість, як ніщо інше, заходить так далеко (про це я вже говорив), що більших утисків од них у провінціях годі й чекати» [99]. Автор вважає, що контроль народу за тими, хто ними керує, є умовою відчувати себе вільними. У концепції Оріховського, свобода волі межує з поняттям свободи вибору: «Отже, якщо тобі не можна призначати єпископів ні за Письмом, ні згідно з законом, ні наслідуючи приклад чийсь, то треба визнати, що королі (якщо таке роблять у церкві) відверто воюють із Святим Духом, бо миряни не мають права обирати єпископа, якого хочуть, у церкві

Бога» [99]. Також свобода вибору співвідноситься з поняттям «індивідуалізму». На думку Оріховського, польський король Сигізмунд – має можливість діяти певним способом без визначального впливу зовнішньої думки. Вирішальним тут є власний моральний досвід, незаангажований погляд на події. Це простежується на прикладі здатності Сигізмунда обирати шлях майбутнього розвитку українських земель. Прохання Оріховського мають відтінок бажаності, на чому він неодноразово наголошує. Мислитель переконаний, що остаточне рішення повинен приймати саме король, якому автор дає поради.

Свобода народу, в інтерпретації Оріховського, безпосередньо пов'язана з колективними бажаннями і потребами. Автор піднімає проблему отримання свободи для всієї Русі, а не окремих індивідів, груп або класів. Головний концепт «свободи» у творах Оріховського є засобом окреслення загальної образної системи його текстів. Саме через призму його розуміння і тлумачень розкривається психологічний портрет героїв. Мислитель переймається долею свого народу, прагнучи його звільнення від татарсько-турецького гніту. Він апелює до особистих рис короля, намагаючись переконати його в необхідності допомоги українському народові: «...допоможи нам, прийми біду нашу близько до серця, і хай уславиться у цій справі не лише ім'я твоє, а й відвага королівська» [99]. Станіслав Оріховський апелює до ідеї слов'янської єдності у боротьбі з турецькою загрозою, мислячи себе християнином, стоячи вище конфесійних відмінностей. Вболівання за вільний розвиток українського народу свідчать про національну свідомість автора, інтерпретації концепту свободи репрезентують суспільну орієнтованість, пріоритетність ідеї колективного вільного волевиявлення. Станіслав Оріховський осмислює концепт свободи у широкому історичному контексті, апелюючи до історичного минулого й коментуючи сучасність, реагуючи на злободенні проблеми свого часу, даючи поради для вирішення складних і гострих питань. Твори мислителя сповнені численних історичних згадок, документалізму.

У трактаті «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» письменник акцентує увагу на взаємодії короля як носія вищої влади та народу. Правитель має, на його думку, враховувати інтереси широких мас і чинити з урахуванням їх побажань і потреб. Говорячи про основні риси, які мають бути притаманні правителям, Оріховський виділяє спостережливість, поміркованість, надійність, владність і мудрість. Остання виконує конкретну функцію впливу: «Отож ти правитель, а я – підданий, а тому ти мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо ж ти не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець» [99]. Автор наголошує, що саме від мудрості правителя залежить доля руського народу. Семантика цієї позатеоретичної категорії передбачає наявність життєвого досвіду та розуму. На думку Оріховського, їх набуття можливе шляхом отримання та застосування нових знань: «...настільки я переконаний, що твоє сумління благає, щоб ти по змозі вчився. Лише таким чином ти збережеш мені, перебуваючому в небезпеці, вітчизну, права і свободу» [99]. Мудрість короля обумовлює його високий авторитет, а також стабільність становища у суспільстві. С. Оріховський узалежнює стан народу, наявність у нього волі та свободи від особистих рис короля. Зокрема, його мудрості. На думку автора, право називатися мудрим правителем повинне підтверджуватися конкретними діями: «Тому, якщо й бажаєш, щоб я вважав тебе великим, зроби передусім якусь справу й покажи себе в ній мудрішим за мене, і будь таким» [99]. Такою справою для С. Оріховського, очевидно, є захист держави. Запорукою безпеки земель він вважає провадження королем правильної політики, що є результатом адекватного планування стратегій і тактик. Також важливою рисою для короля є усвідомлення ним необхідності його визнання і підтримки підданими: «Прихильність народу є рушійною силою і запорукою успіху короля» [99]. Це досягається шляхом доброзичливого ставлення до підданих та за допомогою передачі державного майна громадянам республіки. Подібне ставлення створює сприймання короля як «сторожа держави» [90].

Уміння правильно обирати людей на керівні посади є одним із факторів формування мудрої особистості. Оріховський радить «орієнтуватися на осіб зі знатного роду, однак уникати зажерливих, гультіпак, розтринькувачів та обманщиків» [99]. Натомість він закликає цінувати розумних і талановитих, якими йому представляються вчені: «Без них жодне зібрання людей, жодна республіка не зможе довго утриматися» [99]. Отже, мудрість правителя у творчості С. Оріховського представлена як багатокomпонентна різновекторна властивість особистості, що формується на основі життєвого досвіду та необхідна для управління державою.

Загалом творча спадщина Станіслава Оріховського свідчить про наявність у ній суто ренесансної моделі особистості. Вона представлена у творах і базується на глибокому синтезі та співвідношенні інтернаціонального й національного, що було зумовлено впливом життя самого автора на його творчість. Тривале шістнадцятирічне перебування митця в європейському середовищі не нівелювало його особливу, яскраво-виражену патріотичну налаштованість, а доповнило її загальнолюдськими європейськими рисами і категоріями. Залишаючись національно свідомою особистістю, Оріховський своєю творчістю репрезентує поради і настанови, зміст яких сприятиме вивільненню від політичного гніту українців і водночас зміцнюватиме авторитет короля. Тобто, його особистість є максимально вільною та незалежною. Її характерна риса – вільне волевиявлення. Ідея незалежності особистості від різновекторних зовнішніх факторів зароджується у Станіслава Оріховського під впливом провідних ідей Західної Європи. Творча спадщина митця свідчить про суто ренесансне антропоцентричне осмислення концепту «свободи» народу й окремої особистості. Середньовічна теологічна доктрина у творчості мислителя замінена ренесансними міркуваннями і світоглядом. Він пише на засадах загальноєвропейського світобачення, в центрі якого перебуває індивід, його народ і держава.

3.3. Національна історія у художніх візіях митців Відродження

Свідченням української національної приналежності літератури Ренесансу і водночас її космополітичного загальноєвропейського спрямування є специфіка інтерпретації історії, представлення її в художніх уявленнях авторів. Загалом формується суто світське сприйняття історичного матеріалу, що постає з масштабних художніх візій авторів. Як наголошує В. Литвинов, «ренесансно-гуманістичне трактування історії передбачало перетворення історії зі служниці теології на світське знання, відкидало віру в чудеса, потойбічні сили, які нібито втручаються й у хід історії. Історія стала історією людських пристрастей, які розглядалися як необхідний вияв людської природи. Ренесансний історизм набув рис секуляризованої й гуманістичної філософії історії з притаманним йому визначенням мінливості стану речей як суспільних процесів. У боротьбі з середньовічною концепцією розуміння історії в цей час сформувалася світська філософія історії» [63, с. 65]. Українські автори інтегрують ідеї європейських мислителів Ж. Бодена, Т. Гоббса, Ф. Бекона в національний світоглядний простір. Твори українських митців репрезентують історіографічні концепції, основані на історизмі ренесансного типу й реалізовані через художні системи. При цьому вони апелюють до історичної правди і достовірності. Таким чином художні візії історії свідчать про формування нової історичної свідомості, на базі котрої постане національна свідомість. На основі художніх інтерпретацій фактів формуються гуманістичні погляди щодо ролі та значення особистості в історичному процесі. У літературі відбувається ідеалізація історичного минулого, основана на апелюваннях до колишньої слави і величі. Визначальною рисою погляду на історію у творах ренесансних митців є бачення історії як результату діяльності людини, визначальної ролі в ній особистості. Головним для епохи Відродження є уявлення Станіслава Оріховського про рушійну силу людської особистості в історії, з ідеалізацією історичних осіб,

зокрема князів епохи Київської Русі Кия, Олега, Ольги, Святослава, Володимира. Згідно з його концепцією, історія – це результат діянь великих історичних особистостей.

У контексті літератури доби Ренесансу історичні теми та ідеї виходять на центральне місце. Відтак виокремлення творів із вираженою історичною тематикою дає можливість визначати їх національну специфіку і загальноєвропейське спрямування. Ці художні тексти представляють осмислення й усвідомлення історичної ролі та місії особистості, а звідси – і нації, держави, основані на світських тлумаченнях історії. Звернення до національної історії поєднується з інтересом до античної спадщини і загальноєвропейських історичних процесів. Відтак, у творах ренесансних авторів формується раціоналістичний погляд на історію як результат реалізації на практиці природного закону. Загалом творчість Станіслава Оріховського, як і багатьох інших авторів, репрезентувала «характерні риси історизму ренесансного типу, які засвідчували його відхід за межі середньовічного, теологічного тлумачення історії, і виявилися вони зокрема у схиланні до концепції причинності» [63, с. 190].

Загалом для авторів епохи Ренесансу характерним було усвідомлення необхідності писати про національну історію, її роль і місце у контексті світового процесу. При цьому головне значення мало осмислення місії особистості в історії, що спостерігаємо у працях Миколи Гусовського, Станіслава Оріховського, Івана Домбровського та ін. На думку мислителів, історія допомагає усвідомити сучасні політичні процеси. Зразком ренесансної популяризації історії є поема Івана Домбровського «Дніпрові Камени». Головною своєю місією автор вважає відкриття України для європейців, адже записане на папері житиме у віках. Спостерігається прагнення письменника бути об'єктивним. Як наголошує В. Литвинов, загалом «відновлення історичної правди, дбання про істину та її дотримання було метою й українських гуманістів. Парафразою до наведених слів Цицерона звучить, зокрема, вислів Оріховського про те, що найбільший

обов'язок історика – не вдаватися до вигадок та не пропустити жодного факту; не виявляти до подій ні прихильності, ні ворожості» [63, с. 193]. Ідеалізація, тобто недотримання історичної достовірності, вважалося можливим у панегіриках, надгробних промовах, напученнях на честь видатних осіб. У поемі «Дніпрові Камени» автор наводить багато даних і фактів, називаючи їх джерела і пояснюючи сутність. Так формується наукова цінність твору, пояснюється вірогідність описаних тут подій і фактів. Наприклад, дата заснування Києва 430 рік узята з твору польсько-українського письменника й історика Матвія Стрийковського. Критичний підхід до історичних подій сприяє формуванню ренесансної історичної свідомості. Античність Греції та Риму була для ренесансних письменників зразком для повчання, вони вбачали у ній джерело для наслідування. Вона приваблювала мислителів Відродження своїм гуманістичним світоглядом, акцентуванням уваги на людському, індивідуальному, а не божественному. Прагнення до самопізнання людини формується також на основі історичного досвіду, натомість менше значення має біблійна аргументація та коментарі. Ренесансні автори апелюють до творів давньогрецьких і давньоримських письменників й істориків, зокрема Гомера, Аристотеля, Цезаря, Лівія, Ксенофонта, Демосфена, Вергілія, Тацита й ін. А також поряд із греко-римською античністю, «наші гуманісти охоче використовували свою «античність» – середньовічну історичну спадщину України-Руси. Для них історія і духовні традиції Київської Русі були тим, чим грецька й римська старовина була для західноєвропейських гуманістів» [63, с. 198]. Саме в останній вони вбачали еталон державності, інтерпретуючи минулі славні часи як приклад для наслідування. У контексті осмислення феномену історії, час усвідомлюється як творча основа життя, форма світового порядку. Історія поділялася на Священну і Світську, Старий і Новий Заповіти. С. Оріховський писав про «наш вік» і «стародавній». Історичний процес інтерпретується як неперервний, транзитний, ґрунтується на хронологічних межах фактів і подій. Відбувається відмова від суто

християнської ідеї руху часу прямою лінією, натомість бачимо повернення до античної циклічності часу. Рух часу уявляється таким, що рухається по спіралі. В інтерпретації ренесансних українських мислителів, такі людські якості, як мудрість, освіченість, інтелект, знання є визначальною рушійною силою історичного розвитку і прогресу. Художні тлумачення цих ідей репрезентовані творами Юрія Дрогобича, Станіслава Оріховського, Петра Кросненського, Григорія Тичинського, Лукаша з Нового міста. Українські мислителі осмислюють всесвітню історію, вважаючи її частиною національні історичні події. Відтак, «все, що відбувається у власній країні, на їх думку, має світове значення. Українські гуманісти прагнули визначити місце свого та інших слов'янських народів у світовому історичному процесі» [63, с. 208 – 209].

У творах Станіслава Оріховського, Севастьяна Кленовича, Миколи Гусовського художньо осмислюється походження русько-українського народу, його місця у світовому історичному процесі. У «Роксоланії» Кленовича розповідається про різні племена, що населяли край, який із часом назвали Руссю. Першим він називає плем'я сина Ноя – Яфета, від якого пішли слов'янські народи. Художній світогляд митців перейнятий усвідомленням оригінальності й унікальності різних історичних епох, порівнянь із минулими славними часами, поряд із якими сучасність оцінювалася критично. Головним недоліком її вважалася втрата державності. Домбровський переконаний, що твори про колишню велич і славу предків сприяють поверненню історичної пам'яті та слави. Згадуючи славні часи, коли в Києві правили князі Кий, Аскольд, Олег, Ольга, Володимир, Данило Галицький, автор виявляє великий пієтет до роду князів Острозьких. Для ренесансних митців характерним було захоплення діяльністю литовських князів. Так, Кленович у «Роксоланії» високо підносить діяльність князя Вітовта, бо він дбає про інтереси України. Усвідомлюючи швидкоплинність часу і причинність історичного процесу, автори засвідчують відхід від провіденційного розуміння історії, як це було

в добу Середньовіччя, й усвідомлення історії як сфери діяльності людини, реалізації її інтересів і сутності. Тому історично зумовленими є вчинки персонажів, увага митців до особистих якостей людини, її талантів, гідності, розуму, сміливості, мужності. Загалом творчість авторів епохи Відродження характеризується ренесансно-гуманістичним розумінням історії, котра бачиться ними як наслідок людської діяльності. Ренесансні письменники звеличують людську особистість як творця історії та рівну Богові, а видатних історичних діячів репрезентують як рушіїв історичного прогресу. Відтак, історія бачиться як картина людських чеснот, потрібна для виховання особистості. Як наголошує В. Литвинов, «поступово витворювалась національна історична традиція, докорінно відмінна від середньовічних «всесвітніх хронік». Подібно до представників західноєвропейської гуманістичної історіографії, українські автори вважали історію чинником пробудження гордості народу за своє минуле і шляхетне походження, чинником плекання патріотичних почуттів, любові до Вітчизни, що суперечило проповідуваному середньовічною державою космополітизму. Патріотизм тогочасних авторів виявлявся насамперед у симпатіях до України-Руси та піклуванні про її долю, в наголошуванні на необхідності відсічі турецько-татарській агресії, що загрожувала тоді передусім українським землям. Сповнені патріотичного пафосу, громадянськості, їхні твори сприяли пробудженню патріотичних почуттів, формували національну свідомість тощо» [63, с. 228]. Загалом творчість ренесансних історичних творів має виразний національно-патріотичний зміст. Однією з базових рис тогочасного європейського світогляду була ідея загальнонаціонального патріотизму. На теренах України національний патріотизм синтезувався з конфесійним, що зумовило його тотальне поширення і популярність, виявами чого стали висока етнічна і національна самосвідомість мислителів.

Характерною рисою художніх інтерпретацій історії стало проектування історії на сучасність, зокрема у таких творах, як «Дума

українна» Адама Чагровського, «Перемога над татарами під Тереховлею 1524 року» Миколи Гусовського, «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами» Мартина Пашковського, «Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го» анонімного автора. Також це прозвучало у багатьох листах Станіслава Оріховського до Папи Римського й італійських гуманістів. Автори звертаються до таких видатних особистостей з історичного минулого, як Петро Сагайдачний, Михайло Вишневецький, Костянтин Острозький для формування еталону правителя. Часто і мало відомі співвітчизники, регіональні діячі, конкретна історична дійсність ставала джерелом творів. Інтерес до національної історії зумовив і зацікавлення фольклором, життям і творчістю простого народу, його традиціями. У поемі Кленовича «Роксоланія» репрезентовано опис краси і багатств Вітчизни, її міст і сіл, детальний опис життя простого українського народу, його традицій, звичаїв, обрядів, релігійних вірувань. Автор звертається до поетичних засобів античної літератури, поєднуючи їх із українськими. Загалом, як пише В. Литвинов, «історичні твори вітчизняних мислителів, як і твори їх видатних зарубіжних колег, відзначалися злободенністю тематики, критичною загостреністю проти сучасного суспільства, досконалістю літературної форми, пафосом, тонкою іронією, дотепністю. Світогляд їх авторів був життєстверджуючим, оптимістичним, мав світський характер. Для них усі авторитети були рівноправними – античні, чи середньовічні, тому й Святе Письмо було лише частковим, а не повним виявом істини. Незважаючи на слабкі місця та подеколи непослідовність їхніх концепцій, вони заклали основу нової історіографії з виразним національно-патріотичним змістом» [63, с. 235]. І ця історія осмислювалася ними у художньому ключі. Також художні тлумачення історії виявлялися у розумінні визначальної ролі та місії людини в історичному процесі, коли історія тлумачилася як своєрідна людська драма, а не Божественний припис. Відповідно і творцем історії була людина. Історія вважалася шляхом до формування і пробудження історичної

свідомості народу, історичної пам'яті, виховання патріотичних почуттів, любові до Вітчизни. Загалом художні твори на історичну тематику, написані в добу Відродження, представляють ренесансно-гуманістичну спрямованість, симпатії до Русі-України, роздуми про її долю, вболівання за її майбуття.

Для ренесансного художнього світогляду характерним є розуміння людини як учасника процесу формування держави. Так, Станіслав Оріховський вважав, що внутрішніми чинниками постання держави є розум і мова. Це той дар Божий, який людина реалізує в житті. Він писав, що мова гуртує і творить державу, дає людям права, наголошуючи, що мета держави полягає у виправленні гріховної та злої природи людини. Такі тлумачення виникнення держави мають глибокий етичний характер. На думку ренесансних митців, русько-українська держава є результатом зусиль багатьох поколінь. Основою її вони бачили традиції та надбання Києворуської держави, яка постала і розвивалася у результаті діяльності особистостей, завдяки їх волі та прагненню до суспільного життя. На думку Оріховського, держава постала у результаті необхідності взаємної підтримки між людьми, взаємодопомоги, волі індивіда, що залежить від умов життя, і вродженого інстинкту до життя суспільного. Бачимо усвідомлення у митців Ренесансу необхідності власної держави. Ведучи мову про національні держави, вони наголошували на їх територіальних межах і кордонах. На їх думку, людина покликана служити державі, а та є для неї гарантом внутрішнього спокою і безпеки. Станіслав Оріховський у «Діалозі про езекуцію польської держави» перераховує обов'язки громадян перед державою і держави перед громадянами, вважаючи правильним повернутися до того суспільно-політичного ладу в Польщі, який існував у давні часи. Він наголошував на зв'язкові між моральним поступом і працею на благо держави, закликав охороняти її цілісність, що, на його думку, прирівнюється до особистої безпеки людини. Мислитель бачив державу об'єднанням тільки вільних людей. Художнє осмислення

концепції державного управління Оріховського представлено в його трактаті «Політія», де покликанням держави визначається гарантія наявності прав і добробуту кожної людини. Держава також має багато обов'язків перед людиною, хоч громадянин все ж більше перед нею. Гуманісти підносять право над волею різного рангу керманів, репрезентуючи своїми творами принципи публічно-правової держави. Визначальним є художнє втілення ідеї про те, що все має коритися праву, а воно нікому не кориться і є характеристикою ідеальної держави, запорукою її існування і розвитку, ідеалом. Еталоном держави Оріховський вважав польську політію, звеличуючи її лад, основується на ідеях Платона, Аристотеля, Цицерона, апелюючи до них у художньому контексті. Також обстоював думку про те, що церква не має права втручатися у справи держави, бо це суперечить ідеї природного права. Твори Оріховського «Про природне право», дві промови «Про турецьку загрозу», «Напучення польському королю», «Компас», епістолярна спадщина визначають у художньому аспекті домінуючий характер принципів природного права, зокрема права власності, рівних можливостей, дотримання договорів, права на життя, мир, злагоду в суспільстві, шлюб, справедливість. А ідеалом людини є особистість, яка творить і себе, і державу, трудиться задля загального блага, інтереси якої збігаються з інтересами суспільства. У «Напученні...» Оріховський, як і свого часу Еразм Роттердамський і Т. Гобс, наголошує, що король покликаний дбати про благо народу, що є найвищим законом держави, адже король служить державі, а не вона йому. Таким чином він витворив художній еталон образу правителя.

Іван Домбровський виявляє велику турботу про український народ, обстоюючи ідею захисту Батьківщини, громадянського миру і злагоду в ній, рівності громадян і станів, зокрема, перед судом і законом. Також у художньому світі визначається важливість ідей релігійної й національної рівності, толерантного ставлення до іншого, його думок, позицій, терпимості й рівності між народами. Це свідчить про глибоку гуманістичну

спрямованість ренесансної літератури, її антропоцентризм. На основі цього формується ренесансними гуманістами ідеал свободи, яка по-справжньому виявляється у суспільному ладі, де поважають право і закон. Найбільш досконалими формами правління ренесансні автори вважали монархію і республіку. Для обох визначальною є постать правителя, який має бути справедливим, з досконалими особистими якостями, вести громадян шляхами добра і закону. Ренесансні українські автори формують ідеал української держави. Так, Оріховський і Верещинський виступали за змішану форму правління. Оріховський був прихильником шляхетської демократії у поєднанні зі становою монархією, коли король обирається шляхтою, а не всім народом. Прагнення втілити у життя форми змішаного правління художньо представлені у творах Верещинського. В. Литвинов наголошує, що «гуманісти епохи Відродження щиро вірили, що суспільний прогрес можливий за умови, якщо при владі буде «філософ на троні», тобто ідеальний правитель – розумний, добрий, який дбає про благо підданих, їхню освіту і виховання. Така влада правителя буде обмежена законом, а сам він здобуватиме й утримуватиме її виключно мирними засобами – завдяки власній доблесті та вірним, щирим і розумним дорадникам» [63, с. 301]. Оріховський у своїх творах створив ідеал просвіченого монарха і правителя – філософа на троні, якого оточують розумні радники, сенат, наставники. Мислитель є апологетом миру, але у своїх «Турчиках» він виступає прихильником війни на випередження проти Туреччини, що складала загрозу для всіх європейських народів.

Загалом погляди українських ренесансних письменників-гуманістів на історію і державу репрезентовані у творах різного жанру. Вони міркують і розмислюють у художньому просторі текстів, виявляючи свою національну самоідентичність, усвідомлення власної приналежності до певного народу. Ренесансні автори ідентифікували себе українцями, що знайшло відображення в їх творчості. Вищим проявом національної самосвідомості є етнічна самосвідомість, яка з'являється вже в етнічній нації. В добу

Ренесансу відбувається формування української народності, що репрезентує собою окрему етнічну спільноту, характерними ознаками якої є мова, територія, особливості суспільно-політичного і культурно-літературного життя. Після Люблінської унії 1569 року суттєво зросла етнічна національна свідомість і посилилася культурна єдність українського народу. Як наголошує В. Литвинов, «етнічна українська свідомість була у той час доволі високою навіть на тлі становлення європейських націй» [63, с. 333]. Вона виявлялася у наявності території, мови, релігії, культури, літератури, права. «Майже одночасно з появою у Західній Європі етнічних державних утворень виникають і конфесійні, а точніше, етно-конфесійні нації з їх національною церквою та виразно конфесійною самосвідомістю» [63, с. 339], що знаходить своє відображення в літературі. Усвідомлення потреби у власній державі сприяло формуванню громадянського гуманізму і патріотизму. В Україні конфесійний патріотизм тоді ідентифікувався з національним, історія православної церкви проектувалася на загальну історію України-Руси. С. Оріховський у листі до єпископа Петра Гармати від 1544 р. писав про запровадження християнства на Русі князем Володимиром, при цьому часто ототожнюючи Русь-Україну і православну віру, звеличуючи тих державних діячів, які дбають про вітчизну і православну церкву.

Великий інтерес і, відповідно, художні коментарі, у літературі викликає процес формування української нації. Відбуваються мистецькі тлумачення таких його складових, як спільні мова, територія, культура, економічний простір. Література усвідомлює творення держави, оскільки регіональний і конфесійний патріотизм поступово замінюється патріотизмом національним, загальнодержавним, оснований на ідеї патріотизму, любові до Вітчизни – України, усвідомленні служіння їй. Це була характерна риса українських гуманістів, «які підносили патріотизм до рівня найвищих громадянських чеснот» [63, с. 368–369]. Важливою ця ідея є для «Роксоланії» Севастьяна Кленовича, «Дніпрових камен» Івана

Домбровського, «Думи українної» Адама Чагровського, «Розмислів про народ український» Яна Щасного-Гербута. Бачимо єднання представників різних конфесій на світоглядній основі усвідомлення своєї національної ідентичності. Так, у поемі «Дніпрові камени» бачимо толерантне ставлення до православних із боку католиків, домінування закликів до миру на теренах України, припинення чвар між різними релігійними конфесіями. Це сприяло консолідації українського суспільства, що відбувалося значною мірою на основі літератури.

Любов до Русі-України для українських ренесансних митців була найвищою добродією. Вони бачать Вітчизну окремою, зі своїм військом і територіями. Патріотизмом і любов'ю до України перейнята поема «Роксоланія» Севастяна Кленовича. Це величний гімн Батьківщині, для автора Україна – це всі місця, де живуть українці. Духом патріотизму перейнята і поема Івана Домбровського «Дніпрові камени». Автор переймається тогочасним складним становищем України, причину якого вбачає у тому, що національна еліта зрадила інтереси народу. Хоч у добу Ренесансу багато представників української шляхти перейшли в католицьку віру, це не заважало їм залишатися патріотами своєї Вітчизни. Станіслав Оріховський представників української еліти називає «цвітом України» у Польщі. Зокрема, згадує роди Сенявських, Гербортів, Стариховських, Мелецьких, Тарло, Держняковських, Фрідронів, Требенських, Броньовських, Дрогойовських, Вапонів, Вільціконських та ін. Характерною рисою ренесансних авторів є звернення до національної історії, тлумачення спадщини Київської Русі як своєї античності, звеличення власних національних героїв, що репрезентувалися у художньому ключі. За допомогою цього доводилася історична, політична, церковна і культурна правонаступність буття українського народу на своїх давніх автентичних теренах. А також це було суттєвим засобом формування патріотичних почуттів. Важливою складовою історичних творів було формування образу українського козацтва. Оріховський писав про сміливість і мужність

українського козацтва у боротьбі з турками і татарами, звеличуючи його за сміливість, рішучість, порівнюючи зі славними предками. Б. Зиморович наголошував, що за Вітчизну козаки стоять, «як мур вритий». І. Домбровський славив козаків «тих, що в гирлі Дніпра недругів зборюють». Патріотизм українських ренесансних письменників виявлявся і в тому, що вони дбали про розвиток освіти, літератури, культури в Україні-Русі, захищаючи статус української мови як офіційної у стосунках із Польщею, говорячи про потребу створення нових шкіл, поширення освіти, необхідність виховання української молоді в національному дусі. Юрій Дрогобич сприяв тому, щоб в Україні поширювалася друкована книга, особисто допомагаючи українському першодрукарю Ш. Фіолю у виданні книг. Ш. Шимонович виступив засновником академічної друкарні у Замості, дбаючи, щоб там був саме слов'янський шрифт. Спільним благом вважали гуманісти захист Вітчизни від зовнішніх ворогів, збереження миру в державі, стабільність церкви, розвиток ремесел і освіти. На їх думку, приватні інтереси повинні бути підпорядковані загальному добру. Оріховський у творенні держави апелював до культу людини активної, діяльної, що має авторитет у суспільстві, трудящої, здатної працювати на користь суспільства і держави, людини-громадянина, інтереси якої підпорядковані Вітчизні. Як наголошує В. Литвинов, «у вітчизняному ренесансному гуманізмі ідея індивідуальної, суб'єктивної свободи більшою мірою, ніж у західноєвропейським, обмежувалась інтересами спільного блага» [63, с. 389]. Художні тлумачення здобула в літературі ідея справедливості, як складова громадянського гуманізму на рівні особистому і державному. Так, Ян Щасний-Гербурт акцентував увагу на справедливих відносинах між народами України і Польщі, виступаючи з промовою у Варшаві, в якій гостро критикував несправедливість, порушення прав і згоди між українським і польським народами. Надалі саме ідея громадянського гуманізму суттєво вплинула на формування патріотизму в колах українського народу та її відображення в літературі. Вона є

визначальною для творчості Станіслава Оріховського, виявляючись у почуттях любові до рідного краю, пошані до народних традицій. У «Напученні польському королю Сигізмунду II Августу» автор наголошує, що свої справи чинить «з любові до Батьківщини» [99].

У творі Матвія Стрийковського «Про стародавні церемонії, або радше шаленства руських, польських, жмудських, литовських, ліфляндських та пруських обивателів-ідолопоклонників і різність їхніх фальшивих богів» оповідається в художньому ракурсі про історичне минуле – часи язичництва через описи язичницьких традицій і божеств. Авторськими є художні тлумачення образу Ярослава Володимировича, якого автор називає самодержцем усієї Русі: «Ярослав Володимирович, онук Святославовий, правнук Ігоревий та Ольги – другий самодержець християнський, по смерті брата Святополка Окаянного, почав безпечно панувати року 1009 від Господа Христа в Києві, у Володимирі, і у Великому Новгороді, і в усій Русі» [123, с. 187]. Називає Ярослава київським монархом, розповідає про його здобутки на міжнародному і внутрішньому рівнях: «А Ярослав Володимирович, одновладець всієї Русі, почувуючись вичерпанним від частой воєнної праці і від ветхої старості обезсиленим, нагадував своїм синам, аби кожен із них лишався на своєму уділі, щоб при згоді меж своїх боронили, зважали на ратних своїх бояр і про те дбали, щоб їх більше любили через ласку піддані, аніж боялися їхньої суворості, і щоб остерігалися спорожнювання та розкоші, котра є згубою монархії» [123, с. 194]. У художньому світлі представлено історичні факти канонізації князів Бориса і Гліба. Художньою є розповідь про коронацію на королівство Руське Данила Романовича спочатку 1246, а потім 1253 рр. Автор називає Данила Галицького таким, що походить із «роду руських монархів», який «через приєднання Галицької землі потужнішим інших руських князів, супротивних собі, частою війною долав і їх до послушенства привів, а деяких також до віри прийнявши, прихильними до себе зробив, через що дістав велику владу, правдиво, над монархією всієї Русі, яка лежала на

півдні, панував і керував» [123, с. 200]. Позитивно інтерпретується ідея відновлення Руського королівства, а також його певні поступки на користь латинської віри. Значимість постаті Данила Галицького підтверджується наведенням факту його листування з Папою Римським Інокентієм. Загалом автор толерантно відноситься до конфесійного демократизму Данила.

Загалом художній образ України та художні тлумачення її історії у творах ренесансних письменників репрезентують суто авторські бачення фактів, подій і постатей минулого. З аналізу історії постає світоглядна позиція автора, який пропонує читачеві свої думки і погляди щодо неї. Художні тлумачення Вітчизни на діахронічному і синхронічному зрізах у різних авторів неоднозначні. Це залежить від їх світогляду, політичних, суспільних і етичних переконань. У поемі Севастяна Кленовича «Роксоланія» бачимо образ України, створений представником не тільки української, а й польської літератур. Насамперед письменник формує неповторний образ, який постає з описів природи, розповідаючи про ліси та звичаї русів [123, с. 237]. Він закликає муз співати «non desunt Russo scindentia flumina campos/et varius fluvii incola piscis inest» [181, с. 24] («про русів, про випаси їх благодатні / Й села, що щастя знайшли в цій життєдайній землі [123, с. 238]. Українські гори Альпи митець порівнює з Менальськими, де, за античною міфологією, перебував бог Пан. Описує письменник і появу Русі, де колись були ліси, а «Tandem secessere viri regoinibus illis,/ Iapeti quondam pignore lecta senis» [181, с. 30] («Потім і люди сюди прибули – це кращі нащадки / Батька Яфета, і край цей заселили вони [123, с. 242]). Наголошується на тому, що «Nos quoque (quamvis sint alii) vocitare Ruthenos» [181, с. 32] («від прадідів Русь свою назву виводить») [123, с. 242], тому важливим є збереження і плекання звичаїв предків. Автор, прагнучи показати всю велич і красу України, детально описує природу, села, міста, архітектуру, звичаї народу, його менталітет. Усі подані характеристики є виключно позитивними, в окремих моментах ідеалізованими. Севастян Кленович не говорить про недоліки, а, навпаки,

акцентує увагу на перевагах, намагаючись вразити читача описом тієї краси, що характерна для України. Велика кількість описів та художніх тропів, що їх використовує автор, впливають на емоційне сприйняття твору. Розпочинається поема закликком до оспівування русів. Це свідчить про те, що Кленович усвідомлював значимість цього народу, заперечував меншовартість, неспроможність вести самостійну політику. Він вважав Україну гідною для уславлення. На нашу думку, це уславлення є наскрізною темою твору.

Після закликів про русів Кленович детально описує природу – один із компонентів, який має вагомий вплив на формування вражень і думок про країну, зокрема ліси, землі, погодні умови, тварин, комах. Для підсилення впливу на читача автор використовує значну кількість епітетів (славні ліси, життєдайна вода, хмари густі тощо), зменшено-пестливі слова («Ніжні біліють берізки», «реве той бичок»). Часто думка про країну складається на основі вивчення та аналізу справ і життя корінного населення. Так, Севастян Кленович не обходить увагою і цей момент, подаючи інформацію про основу господарства русів, їхні обов'язки. Жінка у русів зазвичай не доїть корів, цим займається дійниця; пастухи, окрім прямих обов'язків, виробляють сир; діти пастухів у школи не ходять, а вчаться череду пасти в лісах. Такий опис свідчить про те, що жінки займалися хатніми справами, чоловіки були зорієнтовані на обсерігання родини. Тобто, можемо бачити чітко вироблену схему життя, що відображає українські національні традиції. Кленович пише про виноробство і вживання вина, подає реалістичну картину, розповідаючи, що вино вживали як багаті, так і п'янички. Такий виклад спрямовує читача на усвідомлення реальної, не ідеалізованої картини суспільного життя. Завдяки цьому підтримується інтерес читача. Вищезгадані розповіді, подані в художньому світлі, передають силу і красу української землі, адже слабка країна не може пишатися такою незайманою природою і неперевершеними будівлями. Сам С. Кленович зазначає, що описує все доволі просто, «у співах простеньких»,

читач це сприймає як дуже детальну і змістовну розповідь про ті складові, на основі яких можна зробити загальний висновок про образ України.

Художнім окресленням українських територій є панегірики її найвідомішим містам-центрам. Після розповіді про природу Кленович подає опис і характеристику міст України. Першим представляє Львів, вважаючи його серцем України. Місто рідне авторові тим, що тут він може розслабитися і заспокоїтися. Кленович, як своєму другові, зичить Львову щастя. Він оспівує храми, називаючи їх прекрасними і «силою» міста [123, с. 271]. Друге місто, яке допомагає уявити образ України, створений Кленовичем, – це Замостя, де домівка нова, музи, для вас піднялась [123, с. 238]. Автор має на увазі школу в Замості, на основі якої польський магнат Ян Замоїський 1594 р. відкрив академію. Звертається увага на історію створення міста, адже, за Кленовичем, важливо заглиблюватися у давнину, коли Марс, бог війни оточив надійно стіну мурами. Таким чином Кленович поряд із красою природи України, показує і її силу, здатність захистити свою територію:

Mars Martem urbem muris iam cinxerat

Timete igitur hostes nunc urbem moventes [181, с. 102].

(Марс, бог війни, оточив нині мурами місто надійно,

Тож побоїться на місто рушити ворог тепер) [123, с. 273].

Далі у поемі подається опис Києва. Із перших рядків автор спрямовує читача на сприйняття Києва як виключно унікального міста:

Tu quoque magna ducum quondam Kiiova sedes,

Multa vetustatis quae monumenta vides [181, с.96].

(Києве славний, могутня столице князів древньоруських,

Безліч ти бачиш іще пам'яток старовини...) [123, с. 274].

Кленович захоплено пише про печери, постійно наголошуючи, що Київ – це старовинне культурне місто, яке витримало багато випробувань, і зараз здатне у будь-який момент стати до оборони. Кленович зазначає, що Київ на Чорній Русі важить стільки, скільки для всіх християн Стародавній Рим.

Про те, що Україна відома скелями та мурами дізнаємося із частини про Кам'янець:

*Urbs aeterna est nostro mundo similis, quae fuit
ab immemorabili tempore;*

Natum est etiam ante faciem hominum [181, с. 114].

(Місто відвічне як світ наш, який споконвіку існує,

А зародилось воно ще до появи людей) [123, с. 276].

З пієтетом описує Кленович місто Луцьк, називаючи його «*digna Camenis*» [181, с. 102] («гідний камен геліконських» [123, с. 276]). Згадує у поемі також такі міста, як Бузьк, «*quam Bugus effusis ornat amoenos aquis*» [181, с. 102] («що його дві ріки омивають») [123, с. 277], Сокаль старовинний – «*quamvis famosa clade tacenda fuit*» [181, с. 102] («його древню славу») [123, с. 277], Городно, Стир, Перемишль, Холм, Красностав, Дрогобич, що славиться копальнями солі. Коротка інформація про кожне з них дає змогу зробити висновок про Україну як господарську країну (згадки про можливість ловити рибу, про знайдені джерела кухонної солі тощо). Загалом Кленович утверджує думку про гідність і неповторність кожного міста, які в сукупності створюють унікальну квітучу країну.

Наступною складовою художньої репрезентації образу України є детальний опис Севастяном Кленовичем звичаїв українського народу, що також суттєво впливає на загальне враження про художню візію України. Важливим автор вважає те, що

*Praeterea Russi non tantum sanguine fratres fiunt
nec iunctos sola linea facit.*

Ast ultro citroque fides promissa Rutlienos [181, с. 112].

(Скрізь на Русі зберігають закони та звичаї предків,

Руси і далі ідуть шляхом дідів і батьків,

Звичаї ті, що зі Сходу взяли, зберігають ретельно) [123, с. 279].

Характерною історичною рисою національної ментальності для Кленовича є факт того, що

Apud Russos non solum consanguinei consanguinei fratres habentur
Connexa sunt non solum per necessitudines familiares.

Fides mutuae amicitiae eos fratres coniungit,

Iuramentum fidei datur, manus simul commoventur [181, с. 114].

(В русів братами вважають не тільки споріднених кров'ю

З'єднує їх не лише спільність родинних зв'язків.

Вірність у дружбі взаємній єднає їх як побратимів,

Вірності клятву дають, руки стискають при тім) [123, с. 281].

Національним колоритом перейняті описи про традиції, пов'язані з народженням і доглядом дитини, а також тлумачення церковних законів, зокрема про заборону одружуватись удруге, або одружуватися з порочною дівчиною. Така увага до високої моральності характерна загалом усій гуманістичній літературі, коли з поваги до самого себе формується почуття поваги до Вітчизни. С. Кленович зосереджує увагу і на тому, що на Русі цінують не тільки те, що мають зараз, а також те, з чого постало теперішнє, тобто стародавню традицію. Він із пієтетом пише про пошанування на Русі традицій і звичаїв предків, їх пошану до спадщини батьків і дідів. Таке шанобливе ставлення до національної історії свідчить про гідність народу, його патріотизм. Опис усіх звичаїв та обрядів оснований на використанні фольклорної традиції. Завершують поему адаптовані до літератури народні плачі. Загалом особливості представлення України у поемі «Роксоланія» свідчать про усвідомлення автором України як Вітчизни для всіх, хто мислив її такою, незалежно від місця проживання. Образ України подано в масштабному художньо-історичному ракурсі, з детальним відтворенням природи, звичаїв, традицій, історичних фактів, географічних особливостей і т.п. Севастян Кленович усвідомлює Україну як Вітчизну, захоплюючись і засвідчуючи свою любов до неї. Його патріотизм, трактування історичних і національних особливостей дає підстави говорити не тільки про суспільно-політичні симпатії до України, а й про приналежність письменника до української спільноти. Визначальним є те, що Севастян Кленович сприймав

себе як частину української спільноти, усвідомлюючи свою персону частиною руського народу. Польщу й Україну у житті письменника можна порівняти з англійськими «house» і «home» – будівлею й домашньою обстановкою, домашнім оточенням. Польща – корпус, а Україна – серце. Образ України-Роксоланії, створений ним у художньо-історичному ракурсі, репрезентує саме Вітчизну.

Важливим твором для усвідомлення суті художніх інтерпретацій історичних фактів ренесансними авторами є твір «Про Острозьку війну під П'яткою проти низових». Чотири книги, написані бакалавром мистецтв Симоном Пекалідом. Автор ставить собі за мету прославити «зброю й мужів з-за порогів, розбитих у битві», які отримали зброю від Русі, що займає «широкі простори» [123, с. 291]. Автор апелює до історії, до найдавніших битв і доблесних воїнів, якими є представниками великодушного роду, в якому

царська кров плине в ньому,

Титули славні його у країнах Європи сяють,

Слава ж про подвиги ратні в майбутнім до вас усіх прийде [123, с. 292].

Вічною і незнищеною називає автор мужність і доблесть, які спрямовані на захист рідної Вітчизни. У творі вміщено окремо похвалу місту Острогу:

Місто прекрасне є тут, що зустріло аланів в тріумфі

(Все покорили вони), Острогом його руси назвали.

Слухи про подвиги ратні його до зірок розійшлися,

Славу ж античних часів принесли йому вільні науки [123, с. 294].

Згадує місто як таке, де шанують тевтонське право, а герби свідчать про повагу до традицій «сарматського світу» [123, с. 297]. Із пієтетом автор пише про тримовну Острозьку гімназію, називаючи її «прекрасне творіння, Острозького імені гідне!» [123, с. 297]. Тут шанують князів, які прославляють Русь у віках, давні традиції предків. Великого значення надає письменник виданій тут Острозькій Біблії (йдеться про Острозьку Біблію,

що була видана Іваном Федоровичем у Острозі 1581 р.), а також друкові інших книг, що «швидко зростає» [123, с. 298]. Суто в художньому ракурсі представлена історична генеалогія роду Острозьких:

Славиться років сімсот герб Острозьких.

Пращури знатні його та могутні, якими Русь наша

Славилась завше [123, с. 298].

Для автора творцями Русі-України є князі Рус, Кий, Рюрик, Ігор, Ольга, Святослав, Володимир, кожному з яких він дає коротку характеристику. Для митця головним є не стільки дотримання історичної достовірності, скільки створення відповідної художньо-історичної концепції. Так, постать князя Руса є фактично повністю легендарною, хоч автор говорить про нього як про реальну історичну постать. Так само оцінюється і Кий. Особливий пієтет виявляє Симон Пекалід до постаті Ярослава, якому Київ чудовий «віддав владу» [123, с. 299]. Славне історичне минуле оцінюється в контексті порівняння з тогочасним суспільно-політичним становищем, коли автор із сумом констатує про свій час:

Гине імперія – гине старе управління держави [123, с. 299].

Пекалід згадує, що «знали воєнне мистецтво всі Рюрика гідні нащадки» [123, с. 301], колись «справа велика Русі завжди шлях цей тернистий долала» [123, с. 301]. Прикладом для тогочасних правителів письменник вважає Данила Галицького, якого називає князем Острозьким і коронованим королем. Причиною всіх негараздів сучасності вважає війни, насамперед внутрішні, та боротьбу за владу. Тому застерігає:

... Господь любить мир, а якщо у нас миру не буде,

Скрізь добродесність загине і жодної честі не буде [123, с. 301].

У творі у художньому ключі представлено опис острова Хортиця на Дніпрі, де ховалися низові козаки. Саме вони, в інтерпретації автора, є рушійною силою українських визвольних змагань, оборонцями національної слави та честі, котра тримається завдяки їхній зброї. Відзначається великий внесок у боротьбу із зовнішніми загарбниками

Януша Острозького. Далі у творі подано художній опис історичної події – битви під П'яткою. На чолі війська бачимо Януша, який звертається до воїнів:

Пам'ять про вас не загине в віках, завше згадувать будуть,
Треба лиш перенести всі труднощі грізного неба:
Холод, глибокі сніги та ще й інші великі страждання [123, с. 329].

Нагородою за мужність і сміливість є перемога у бою. Автор звеличує образ Януша Острозького, певною мірою ідеалізуючи його, хоча історична достовірність тут є визначальною. Саме йому як лідеру острозького війська письменник адресує свій твір, сподіваючись, що

Прийде ще час, і піднімемось ми ще на вищі котурни
Й всі твої славні діяння опишем на лад іонійський [123, с. 333 – 334].

Історична подія – перемога у битві під П'яткою – визначається Симоном Пекалідом як результат спільних змагань лідера і його війська.

Отже, історичне минуле у творчості ренесансних мислителів є засобом формування світогляду і світовідчуття нового покоління, тобто того, що стане основою для формування української нації. Художні тлумачення історії були результатом творчості переважно письменників, які належали до католицької конфесії. Як наголошує В. Литвинов, «якщо спробуємо глянути на проблему «католицької Русі» з погляду національної ідеології, з погляду політичного, територіального і державного поняття «української нації, то під українцями треба розуміти всіх мешканців української (руської) землі [...] З погляду такої національної ідеології, «католицька Русь» для культури української зробила, певно, не менше, ніж греко-католики чи й православні, і випродукувала, може, не менше, ніж вони, культурних сил як для української матеріальної культури, так і для української культури духовної» [63, с. 362]. Формування цієї української ідеології, тобто світогляду, світовідчуття, культурної парадигми, відбувалося насамперед на основі осмислення історичних подій та їх проєкцій на тогочасну дійсність. У результаті поставала широка художня візія історичного минулого,

сформована ренесансними українськими письменниками. Ця візія українських ренесансних митців засвідчила загальноєвропейську спрямованість національного письменства, літературно-культурну орієнтацію України на Європу. Визначальними рисами цієї візії є гуманістичний і антропоцентричний характер, а в центрі уваги знаходиться особистість як творець історії та генератор епохальних змін. Послідовним є наголос на етнічному самоусвідомленні особистості, її приналежності до певного народу. Спостерігається також усвідомлення необхідності суспільно-політичного, духовно-релігійного і культурно-літературного визначення народу, що відбувається через певним чином спрямовану діяльність конкретних особистостей.

Висновки до розділу 3

Для доби Відродження ідея антропоцентризму є базовою, людська індивідуальність складає центр художніх пошуків та інтерпретацій. Ренесансних митців цікавить внутрішній світ людини та її зовнішня діяльність. Загальноєвропейська ідея гуманістичного антропоцентризму формує напрямок авторських пошуків, у яких персону є найвищою цінністю. Людина тлумачиться з огляду на її діяльність, пізнання, творчість. Юрій Дрогобич підносив вагу людського розуму й інтелекту. Творчість Павла Русина репрезентує вибраність місії митця, а тексти Станіслава Оріховського свідчать про високе поцінування таких якостей, як розум, свобода волі. Показником особистих якостей людини бачиться військова звитяга захисників Русі-України (твори М. Гусовського і М. Стрийковського). Цілком новим є ставлення до жінки як повноправної та самодостатньої особистості. С. Оріховський, засуджуючи целібат у католицькій церкві, наголошував на природному характері шлюбу, праві жінки бути учасником не тільки сімейного, а й суспільного життя. Особистість бачиться представником певного краю і народу, тому через неї

звеличується Вітчизна, яка також набуває рис антропоцентричних. Поети доби Ренесансу визнають людину найбільш ціннісною і вартісною самобутньою істотою, над якою перебуває Бог, що свідчить про утвердження у літературі християнського гуманізму (твори Георгія Тичинського Рутенця, Івана Туробінського).

Важливе місце займає осмислення ролі та значення митця. Так, у творчості Матвія Стрийковського бачимо апелювання до образу поета через усвідомлення себе самого як поета, митця, творця літературних текстів, проголошення вічності й цінності мистецтва. Яскравим виявом ренесансного антропоцентризму є акцентування уваги на почутті патріотизму. Ідея любові до Вітчизни є головною у поезії Адама Чагровського. Загалом любов і повага особистості до Батьківщини, патріотизм – типові характеристики української ренесансної особистості. Поет свідомо називається сином свого краю. У творі «Epicedion» увага акцентована на особистості як ключовій основі й осерді твору. Вболіваючи з приводу смерті свого героя – Михайла Вишневецького, автор вболіває за весь народ. Загалом центральним у поезіях Відродження є образ дієвої особистості з активною життєвою позицією, патріотичними рисами. Також характерними рисами ренесансної української людини є висока моральність, чесність, правдивість, щирість, прагнення до знань, пошана і любов до людини, увага до її особистих якостей, патріотизм, любов до рідного краю. Усі ці риси свідчать про християнський гуманізм ренесансної поезії.

Ренесансна модель особистості особливо масштабно представлена у прозі Станіслава Оріховського, синтезуючи загальноєвропейську й українську національну традиції. Ренесансна особистість митця характеризується усвідомленням власної приналежності до українського народу, тому Оріховський додавав означення «українець» (Ruthenus, Roxolanus, Russus) до свого прізвища, пишаючись своїм етнічним походженням. Модель особистості у творах Оріховського є

антропоцентричною, створеною згідно з викликами і нормами епохи Відродження. Особливо яскраво це проявляється в запереченні ним ідеї celibату, усвідомленні важливості шлюбу, поцінуванні ролі жінки як особистості. Автор описав свій власний життєвий шлях, на якому головним було індивідуальне самоутвердження, керування власними принципами і законами природного права. Модель особистості Оріховського перейнята ренесансним світоглядом і національними, етнічними рисами. Виявами суто ренесансної моделі особистості є акцентування на особистісних рисах людини, зокрема високій моральності, що полягає у вірі, терпимості, уважності до інших людей, усвідомленні головною не станової приналежності, а суто індивідуальних якостей людини. Ренесансні автори усвідомлюють життя особистості як її власне вільне волевиявлення, основане на природному праві та свободі вибору. Персона мудрого правителя бачиться Оріховським шляхом до ліквідації політичної залежності одного народу від іншого, зокрема українського від польського. Ренесансна модель особистості у творах митця базується на глибокому синтезі, співвідношенні інтернаціонального й національного.

Свідченням української національної приналежності літератури Відродження та її космополітичного загальноєвропейського спрямування є специфіка інтерпретації історії у творах. Тут бачимо світське сприйняття історичного матеріалу, що відображається у художніх візіях авторів, історіографічних концепціях, основаних на історизмі ренесансного типу й реалізованих у художніх системах, апеляціях до історичної правди й достовірності. У художніх візіях історії спостерігаємо формування нової історичної свідомості, на основі котрої постане національна свідомість. Художні інтерпретації історії складають основу для гуманістичних поглядів на роль і значення особистості в історичному процесі. Література ідеалізує історичне минуле, апелює до колишньої слави й величі, бачить історію як результат діяльності людини, зокрема видатних особистостей. Станіслав Оріховський, визнаючи людину рушійною силою історії, ідеалізував

історичних осіб, зокрема князів епохи Київської Русі Кия, Олега, Ольги, Святослава, Володимира. Він тлумачив історію як результат діянь великих історичних особистостей.

Інтерес до національної історії синтезувався з інтересом до античної спадщини, європейських історичних процесів. Ренесансні митці усвідомлювали національну історію у контексті світового процесу, осмислюючи особистість в історії (твори Миколи Гусовського, Станіслава Оріховського, Івана Домбровського та ін.). Станіслав Оріховський, Севастьян Кленович, Миколи Гусовський художньо осмислюють походження русько-українського народу, його роль у світовій історії. Важлива риса художніх інтерпретацій історії – проектування історії на сучасність («Дума українна» Адама Чагровського, «Перемога над татарами під Теробовлею 1524 року» Миколи Гусовського, «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами» Мартина Пашковського, «Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го» анонімного автора, листи Станіслава Оріховського до Папи Римського й італійських гуманістів).

Отже, ренесансний гуманізм є головною рисою українського літературного Відродження. Найбільш визначальними показниками його є антропоцентризм літератури та особливості тлумачення в ній людської особистості. Найвище поцінування людини та її ролі в історичному процесі формує ренесансний тип художнього мислення і мистецького сприйняття світу.

ВИСНОВКИ

Визначальний аспект аналізу літератури українського Ренесансу (Відродження) – межовість, що є поняттям інтердисциплінарним. Загалом межова культура, зокрема література, формується і розвивається на грані, перетині різних культурних моделей (мінімум дві), характеризується рисами амбівалентності, багатоаспектності, багатовекторної динамічності, варіативності, еkleктизму, синтетичності. Культурно-літературна ідентичність базується на власному ототожненні з конкретною культурно-літературною традицією. В основі культурно-літературної ідентифікації особистості й народу лежить національна культурно-літературна ідентичність. Українська культурна ідентичність структурно синтезує риси національного характеру, культурно-духовні традиції, морально-етичні цінності. Межова ідентичність як головна риса літератури українського Ренесансу базується на межовості, свідченнями якої є територіальне розташування України, її геополітика. Відтак, межовість, прикордонність, пограниччя української літератури Відродження – визначальна риса у формуванні української національної ідентичності.

У сучасній науці ідентичність тлумачиться як різновид ментальної орієнтації, результат виховання, соціального свідомого чи несвідомого впливу. Літератури пограниччя, порубіжжя характеризуються взаємовпливами духовними, світоглядними, конфесійними, суспільними. Національна ідентифікація авторів порубіжжя, зокрема українських ренесансних, традиційно визначається їх приналежністю до двох або більше пограничних культур і літератур. Оскільки тоді поняття нації мало розмиті межі, необхідно враховувати польсько-українські, українсько-білоруські пограниччя. Межові, пограничні явища означають європейський Ренесанс. Так, на межі угорської та хорватської літератур творив Ян Панноній, творчість Еразма Роттердамського пов'язана з нідерландським і німецьким гуманізмом. Література Ренесансу поєднала здобутки автентичні та межові.

Ренесансно-гуманістична інтелігенція репрезентувала власну національну ідентичність, виявляючи приналежність до українського народу. Творячи латинською мовою як понаднаціональною мовою освіти, науки, культури, вони акцентували на власній національній ідентичності, інтегруючи її європейський контекст. Формувалися етно-конфесійні нації, репрезентовані національною церквою і конфесійною самосвідомістю. На теренах України-Русі визначилася православна і католицька Русь (формувався переважно зі студентів-українців західноєвропейських університетів, які прийняли католицизм). Останні виступили авторами латиномовної польсько-української літератури, репрезентуючи високу конфесійно-етнічну свідомість (Станіслав Оріховський, Ян Щасний-Гербут, Іван Домбровський, Себастьян Кленович та ін.). Конфесійний патріотизм трансформувався у патріотизм етнічний, національний, відображаючись у літературі доби Відродження.

Сучасні медієвістичні українські студії позначені утвердженням думки про національну літературу доби Відродження, що охоплює переважно XVI ст., мала спільні з європейськими культурно-мистецькі тенденції, синтезовані з національними особливостями. Вихідці з України, які отримували освіту в Італії, Німеччині, Франції, Польщі, Чехії тощо, переносили ренесансні тенденції в українську літературу. Специфіка українського Ренесансу зумовлювалася відсутністю власної держави, спорадичним характером, відсутністю масштабності, не охопленням усіх культурних сфер. Популярними були реалістичні тенденції, які трансформувалися в ренесансний реалізм і ренесансний класицизм; базування освіти на гуманістичній моделі. Притаманними світогляду Ренесансу є ідеї гуманізму, уваги до особистості, антропоцентризму, інтересі до людини, усвідомленні її визначальної цінності, розвиткові наук незалежно від релігії, взаємозв'язку між національними літературами, який породжував межові ідентичності. Вхідження українських земель до складу Литви і Польщі зумовило панєвропейські впливи, синтез польських впливів

із національними особливостями, розвиток друкарень, братств, братських шкіл, секуляризації літератури. Українська ренесансна література характеризується інтересом до особистості, античності, духовним протестом, уславленням краси людини, зв'язком із життям. Специфіка українського Відродження визначається співіснуванням з реформаторськими течіями, полемічною літературою, яка наприкінці XVI ст. витіснила в українській літературі Ренесанс, еволюціонуючи в культурно-історичну епоху Бароко. Важлива риса української літератури Відродження – «поліморфізм» – багатомовність, багатоконфесійність, багатоконтекстуальність, асиміляційні європейські впливи. У структурі межової ідентичності української літератури синтезувалися русько-українські традиції з європейськими впливами, конфесійним плюралізмом, крос-культурними зв'язками. На основі взаємовпливів східних і західних релігійно-церковних і літературно-культурних традицій формувалася ренесансна літературна парадигма.

I. Франко одним із перших виокремив середньоруську епоху, яка характеризувалася впливами західноєвропейського гуманізму, гуситських рухів, друкарства, контактами з польською і білоруською літературами, визначивши необхідність вивчення полілінгвізму (багатомовності), особливостей стилю тогочасної літератури. Він акцентував на необхідності дослідження творчості письменників, які писали польською і латинською мовами. В. Перетц наголошував на ролі польської літератури у розвитку українського письменства, їх спільних рисах. С. Єфремов акцентував на суспільно-політичних подіях, зокрема переході української шляхти у католицизм, поширенні в Україну нових ідей через Польщу і Чехію, окремо виділяючи полемічну літературу. Д. Чижевський перший використав термін «Ренесанс» на означення літератури цього періоду, обґрунтовуючи думку про недовге панування ренесансних тенденцій в Україні. І. Голенищев-Кутузов аналізував слов'янський Ренесанс, наголошуючи, що переважна частина письменників – не православні чи перейшли з православ'я у

католицизм. Хоч їх творчість загалом належать до польської літератури, але водночас репрезентували й істотну ланку української гуманістичної культури XV–XVI ст. Б. Кравців розвинув тезу про багатомовність української літератури XV–XVIII ст., пов'язуючи добу Ренесансу з гуманізмом.

У 1980–90-х рр. XX ст. зріс інтерес до літератури Ренесансу, видано наукові праці, твори латинською і старопольською мовами в перекладі на сучасну українську мову. Зокрема, збірник «Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.», антологія «Українські гуманісти епохи Відродження». У працях В. Шевчука українська література Ренесансу тлумачиться як повноцінна частина культури, окрема від Реформації та полемічної літератури. В. Яременко висунув тезу про багатомовність української літератури XV–XVIII ст., її гуманізм і окремішність від полемічного письменства. Р. Радишевський аналізував українсько-польське пограниччя, зокрема латиномовну творчість окремих авторів. П. Білоус досліджував латиномовні вірші окремих митців. Л. Шевченко-Савчинська виокремлює митців епохи Ренесансу, які писали латинською мовою. Суттєвий внесок у вивчення літератури Ренесансу зробив В. Литвинов, поділяючи авторів на дві групи: у творах яких наявні «ренесансно-гуманістичні тенденції» та твори яких наближені до ренесансно-гуманістичних. О. Астаф'єв акцентував увагу саме на суті літературного пограниччя українців і поляків.

Загалом XVI ст. – це доба українського літературного Ренесансу, яка постала на межі переважно двох культур і літератур – української та польської, що зумовило межову національну ідентичність з акцентуванням на приналежності до Русі-України, художнім осмисленням української історії. Ця література – поліморфна, конфесійно й етнічно патріотична, синкретична, з виявами українських автентичних і західноєвропейських традицій. Український літературний Ренесанс інтегрований у загальноєвропейське культурно-духовне Відродження. Художні

тлумачення національної ідентичності у ренесансному письменстві характеризуються усвідомленням синівського обов'язку перед Вітчизною – Руссю-Україною, гуманістичним світоглядом, інтегрованістю в європейський літературно-культурний простір. Більшість авторів були католицького віросповідання, представляючи «католицьку Русь», додаючи до власного імені псевдонім Русин, Рутенець, Роксоланин та ін. Українська ренесансна література репрезентувала систему жанрів, зокрема вірші, поеми, прозу. Найбільш поширеним був жанр поезії, вперше представлений Юрієм Дрогобичем (Котермак), який національну ідентичність визначив псевдонімом Дрогобич, підкреслюючи зв'язок із Руссю-Україною і став першим гуманістичним поетом України. Українсько-польський поет Павло Русин із Кросна (Кросненський) – один із фундаторів культури Відродження в Україні, акцентував на патріотичному зв'язку з Руссю і принципах гуманізму. Писав українську латиномовну поезію, художньо трактуючи національну ідентичність. Новолатинський польсько-український поет Григорій Чуй Русин із Самбора свою національно-етнічну приналежність підкреслював псевдонімом Русин у поетичних творах, вкладаючи в античну форму український національний зміст і дух. Водночас його ідентичність характеризується розколом внутрішньої авторської сутності між русько-українською і польською. Обрання псевдонімом слова Русин свідчить про більшу прихильність до українського народу. Георгій Тичинський Рутенець – східнослов'янський митець, вірші якого репрезентують наповнення античної форми русько-українським змістом, усвідомленням приналежності до Русі-України. В анонімному «Епіцедіоні» бачимо вияви українського патріотизму, ідентифікацію себе автором із Руссю-Україною, розуміння ролі Вітчизни в історії людства. Тут вперше у ренесансній поезії українські етнічні землі називаються Україною, автор себе вважає українцем. У творах Шимона Шимоновича виявляється український колорит, його «селянки» характеризуються польсько-червоноруським стилем, насиченим українськими словами. Національно-етнічна

ідентичність Шимона Шимоновича – русько-українська, проте виявляється вона слабо, завуальована канонами європейської ренесансної поетики, але описи природи, звичаїв, людей Русі свідчать про усвідомлення автором своєї приналежності до цих земель.

Для ренесансних поем характерні епічні авторські інтерпретації суті та сенсу національно-етнічної ідентичності, осмислення їх у контексті суспільно-історичних подій і фактів, формування художніх візій нації, етносу. Анонімний твір «Битва під Оршею 1515 року» репрезентує гуманістичний світогляд автора, усвідомлення ним своєї русько-української приналежності. Посередництвом образу князя Костянтина Острозького утверджується авторська українська національна ідентичність. У поемі українсько-польського митця Себастьяна Фабіана Кленовича «Роксоланія» репрезентовано образ України як Вітчизни, з акцентуванням уваги на її історії, звичаях, традиціях, колориті, ментальності. Автор наголошує на власній русько-українській ідентичності, осмислюючи національну історію в контексті життя слов'янських народів, світовому. Матвій Стрийковський – литовсько-білорусько-українсько-польський митець – у «Хроніці ...» тлумачить сторінки української та литовської історії, визначаючи оригінальність кожної. У поемі «Про вибиття 25 000 татар перекопських під Вишневецом, року 1512, полякам і литвинам» національна ідентичність автора – між Польщею і Руссю-Україною, синтезована і гуманістична. М. Стрийковський не відчуває себе поляком, литвином або русином, а є громадянином Речі Посполитої, де об'єдналися ці народи, інтегруючись творчістю і національною ідентичністю у міжнаціональний простір. У поемі Івана (Яна) Домбровського «Дніпрові камени» представлено ренесансно-гуманістичне бачення історії та визначальну роль у її творенні людини. Патріотизм і національна ідентичність автора вимальовуються зі специфіки інтерпретації історичної традиції, усвідомленні рівності українського народу з польським, значущості русів-українців. Як представник католицької Русі, він бачить своїм обов'язком бути корисним рідній землі –

Русі-Україні, визначаючи свою національну ідентичність як русько-українську. Українсько-польський митець Симон Пекалід наголошував на своєму руському походженні. У поемі «Про Острозьку війну під П'яткою» історія роду князів Острозьких еволюціонує в історію України, відбувається усвідомлення автором себе русином-українцем. Українсько-білоруський митець Микола Гусовський – автор із межевою ідентичністю, який мислив себе українцем і білорусом. Своєю творчістю він звертається до питань національних і наднаціональних, осмислюючи через історію власну національну ідентичність (поема «Пісня про зубра»).

У прозових творах Йосипа Верещинського Україна мислиться як вільна у складі Речі Посполитої, як її центр і коронна земля, утверджується ідея відродження великого Київського князівства, формування великого козацького війська. Автор бачить себе русько-українським державотворцем, виявляючи власну національну українську ідентичність у творах. Українсько-польський письменник Ян Щасний-Гербут іменував себе представником українського народу, засвідчуючи національно-етнічну самосвідомість, виступав проти національного гноблення українського народу. Станіслав Оріховський Рутенець Роксолан як українсько-польський автор межевої ідентичності виявляє русько-українські риси, називаючи себе русином, а Вітчизною – Русь, будучи громадянином Речі Посполитої. Він акцентував на русько-українській ідентичності, місії Русі-України у складі Речі Посполитої, будучи патріотом. Наприкінці життя його світогляд позначений спольщенням. Його національна ідентичність загалом – синтетична, межева між Україною і Польщею.

Світогляд літератури Ренесансу ґрунтується на ідеї антропоцентризму, де особистість є центром художніх пошуків та інтерпретацій. Це виявляється в інтересі до внутрішнього світу людини, її діяльності, пізнання, творчості. Юрій Дрогобич підносив вагу людського розуму й інтелекту, Павло Русин осмислював вибраність місії митця, Станіслав Оріховський наголошував на цінності розуму і свободи волі. Звеличувалися

військова звитяга захисників Русі-України (М. Гусовський і М. Стрийковський), формувалося нове бачення жінки як повноправної та самодостатньої особистості (С. Оріховський). Індивід репрезентується як представник певного краю і народу, через нього підноситься Вітчизна, що набуває рис антропоцентричних. У ренесансній творчості людина є ціннісною і вартісною самобутньою істотою, над якою перебуває Бог – свідчення християнського гуманізму (твори Георгія Тичинського Рутенця, Івана Туробінського). Матвій Стрийковський апелює до образу поета, усвідомлюючи себе творцем художніх текстів, проголошуючи вічність і цінність мистецтва. У дусі ренесансного антропоцентризму акцентується увага на почутті патріотизму (Адам Чагровський). Патріотизм, любов і повага особистості до Батьківщини є типовими рисами української ренесансної особистості. Література формується навколо образу дієвої особистості з активною життєвою позицією, патріотичною, високо моральною, чесною, правдивою, щирою, прагнучою до знань, що свідчить про християнський гуманізм ренесансної поезії. У прозі Станіслава Оріховського ренесансна модель особистості синтезувала загальноєвропейську й українську національну традиції, характеризуючись усвідомленням власної приналежності до українського народу, антропоцентричністю, індивідуальним самоутвердженням, керуванням власними принципами і законами природного права, високою моральністю, усвідомленням головною не станової приналежності, а суто індивідуальних якостей людини.

Про українську національну приналежність літератури Відродження та її загальноєвропейське спрямування свідчить специфіка інтерпретації історії у творах, основана на світському сприйнятті історичного матеріалу, вираженому в художніх візіях авторів, історіографічних концепціях, історизмі ренесансного типу, апеляціях до історичної правди. Художні тексти засвідчують формування нової історичної свідомості, що ляже в основу національної; визначають гуманістичні підходи щодо значення

особистості в історичному процесі; ідеалізацію історичного минулого; звернення до колишньої слави й величі; усвідомлення історії як результату діяльності людини, зокрема видатних особистостей. Станіслав Оріховський визнає людину рушійною силою історії, підносячи історичних осіб (князів епохи Київської Русі Кия, Олега, Ольги, Святослава, Володимира), тлумачачи історію як результат їх діянь. Художнє осмислення національної історії та її видатних представників відбувається у світовому цивілізаційному контексті (твори Миколи Гусовського, Станіслава Оріховського, Івана Домбровського та ін.). У творах Станіслава Оріховський, Севастьяна Кленовича, Миколи Гусовського художньо осмислюється походження русько-українського народу, його роль у світовій історії. Важлива риса художніх інтерпретацій історії – проектування минулого на сучасність («Дума українна» Адама Чагровського, «Перемога над татарами під Теробовлею 1524 року» Миколи Гусовського, «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами» Мартина Пашковського, «Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го» анонімного автора, листи Станіслава Оріховського до Папи Римського й італійських гуманістів).

Отже, ренесансний гуманізм є головною рисою українського літературного Відродження. Найбільш визначальними показниками його є антропоцентризм літератури та особливості тлумачення в ній людської особистості. Найвище поцінування людини та її ролі в історичному процесі формує ренесансний тип художнього мислення і мистецького сприйняття світу. Межова ідентичність визначає головне спрямування і динаміку розвитку українського ренесансного письменства, ставши головним аспектом і підставою для її інтеграції в загальноєвропейський контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. Т. 9 / за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1978. 917 с.
2. Аристотель. Політика / пер з англ. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.
3. Астаф'єв О. Ренесансна література українсько-польського пограниччя: перші гуманісти. *Біблія і Культура. Науково-теоретичний журнал*. 2016. Вип. 17. С. 150–166.
4. Астаф'єв О. Ренесансна література українсько-польського пограниччя : Навчальний посібник. Київ: б.в., 2012. 54 с.
5. Астаф'єв О., Радишевський Р. Польська та українська літератури доби Ренесансу і бароко. Київ: Талком, 2021. 640 с.
6. Білоус П. Актуальні питання української літературної медієвістики. Житомир : б. в., 2009. 246 с.
7. Білоус П. Історія української літератури: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2009. 423 с.
8. Броджі Джованна. Культурний поліморфізм українського світу. Київ: Дух і літера. 2022. 354 с. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum21.htm> (дата звернення 01.09.2022).
9. Вибрані лекції з історії зарубіжної літератури : Античність. Середньовіччя. Відродження / укл. О. В. Глазкова. Чернівці, 2001. С. 79–102 с.
10. Вирський Д. Ст. Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель: автореферат дисертації на здобуття наук. ступен канд. філол. наук : 07.00.06 Дніпропетровськ. 2002. 18 с.
11. Гайдеггер М. Феноменологія. Герменевтика. Філософія мови. Москва: Наука, 1999. 237с.
12. Голенищев-Кутузов І. Н. Гуманізм у восточних славян. Москва: Наука, 1963. 314 с.

13. Голенищев-Кутузов И. Н. Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия) Доклады советской делегации. Международный съезд славистов (София, сентябрь 1963). Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 94 с.
14. Голенищев-Кутузов И. Н. Итальянское Возрождение и славянские литературы XV–XVI веков. Москва: Наука, 1963. 378 с.
15. Голенищев-Кутузов И. Н. Проблемы влияния и национального своеобразия в славянских литературах эпохи Ренессанса. Москва: Наука, 1960. 252 с.
16. Голенищев-Кутузов И. Н. Славянские литературы. Статьи и исследования. Москва: Наука, 1973. 480 с.
17. Гомер. Іліада / пер. із старогрец. Б. Тена. Київ : Фоліо, 2006. 416 с.
18. Горський В. Біля джерел. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2006. 257 с.
19. Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. 164 с.
20. Горський В. С. Філософія в українській культурі (методологія та історія). Філософські нариси Київ: Центр практичної філософії, 2001. 236 с.
21. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. Львів : б. в., 1919. 248 с.
22. Гундорова Т. Український окциденталізм: бути чи не бути Римом? *Критика*. 2016. Ч. 1–2 (99–100). С. 1–2.
23. Гусовський М. Пісня про зубра. Поема / пер. з латинської А. Содомори. Рівне : Волинські обереги, 2007. 126 с.
24. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження. Київ: Наукова думка, 2007. 456 с.
25. Дзеверін І. О. Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури. Київ : Наукова думка, 1984. 310 с.
26. Дорошкевич В. Новолатинська поезія Білорусії і Литви. Мінськ, 1979. 231 с.

27. Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. / за ред. О. Мишанич. Київ: Наукова думка, 1993. 373 с.
28. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 538 с.
29. Зизаній Л. Твори : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum21.htm> (дата звернення 03.05.2022).
30. Зібрання творів. У 50 т. Т. 40. Історія української літератури. Часть перша / І. Я. Франко. Київ : Наукова думка, 1983. С. 7–372.
31. Зібрання творів. У 50 т. Т. 45. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / І. Я. Франко. Київ : Наукова думка, 1983. С. 194 – 470.
32. Зібрання творів. У 50 т. Т. 41. Українсько-руська (малоруська) література / І. Я. Франко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 194 – 470.
33. Зібрання творів. У 50 т. Т. 41. Українці/ І. Я. Франко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 162 – 193.
34. Зібрання творів. У 50 т. Т. 41. Южнорусская література / І. Я. Франко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 101–162.
35. Зілинський О. Духова генеза першого українського Відродження *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 1993. С. 276 –300.
36. Ісіченко І. Історія української літератури: Середньовіччя. Ренесанс (XI–XVI ст.). Харків: Видавництво Точка, 2021. 639 с.
37. Історія української літератури : у 8 т. / відп. ред. Л. Є. Махновець. Київ: Наукова думка, 1967. Т. 1. 539 с.
38. Історія української літератури : у 2 т. / гол. ред. М. Т. Яценко. Київ: Наукова думка, 1987. Т. 1 631 с.
39. Історія української літератури: у 12 т. Т.1. Давня література (X–перша половина XVI ст.)/ гол. ред. В. Дончик. Київ: Наукова думка, 2014. 838 с.

40. Історія української літератури: у 12 т. Т.2. Давня література (Друга половина XVI ст. –XVIII ст.). / гол. ред. В. Дончик. Київ : Наукова думка, 2014. 838 с.
41. Історія філософії на Україні: у 3 т. Т.1 / відп. ред. В. П. Нічик. Київ: Наукова думка, 1987. 399 с.
42. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Михайло Грушевський. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 389 с.
43. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Михайло Грушевський. Київ: Либідь, 1993. Т. 2. 264 с.
44. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Михайло Грушевський. Київ: Либідь, 1993. Т. 3. 285 с.
45. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Михайло Грушевський. Київ: Либідь, 1993. Т. 5. 255 с.
46. Калеснік У. Алегорія зубра Миколи Гусовського. *Творення легенди : Літературні портрети і нариси* / У. Калеснік. Мінськ, 1987. С. 138–151.
47. Калимон І. Твори : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum42.htm> (дата звернення 30.06.2022).
48. Карако П. Природа й людина у творчості М. Гусовського. *Філософія культури*. 2007. № 5. С. 5–9.
49. Кленович С. Роксоланія : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus10.htm> (дата звернення 03.05.2022)
50. Косіцька О. М. Латиномовний текст у церковному житті України кінця XVI–XVII ст. (на матеріалі документації греко-католицької церкви): автореферат дис. на здобуття наук. ступен канд. філол. наук : 10. 02. 14. Київ, 2009. 17 с.
51. Кралюк П. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільно-політичній думці XVI– першої половини XVII ст. Луцьк : Настир'я, 1996. 132 с.
52. Кралюк П. Гайдамака : веб-сайт. URL: <http://www.haidamaka.org.ua/0092.html> (дата звернення 30.06.2022).

53. Калимон І. Твори : веб-сайт. URL : <http://litopys.org.ua/human/hum42.htm> (дата звернення 30.06.2022).
54. Крейчі Я., Велімський В. Етнічні та політичні нації в Європі. *Націоналізм : Антологія* / пер. з англ. Ю. Бадзьо, Б. Гарбуз, І. Гарник та ін. Київ : Смолоскип, 2000. – С. 487 – 490.
55. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм на Україні. *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 1993. С. 300–319.
56. Кульчицький С. *Риси характерології українського народу. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: у 2 т. Т. 1. / гол ред. В. Кубійович. Київ : Генеза, 1995. С. 708–718.*
57. Кьєркегор С. Наслаждение и долг. Київ: Наукова думка, 1994. 504 с.
58. Левшун Л. В. О слове преображенном и слове преображающем. Теоретико-аналитический очерк истории восточнославянскоого книжного слова XI–VIII веков. Минск : Белорусская Православная Церковь, 895 с.
59. *Липинський В. Релігія і церква в історії України. Київ : Терен, 2010. 96 с.*
60. Литвин В. Історія України. Київ : Наукова думка, 2006. 726 с.
61. Литвинов В. Д., Множинська Р. В. Проблема унії у творах Станіслава Оріховського (поч. XVI ст.). *Філософські обрії.* 2009. № 22. С. 162 – 174.
62. Литвинов В. Ренесанс ідеї української державності (XIV–XVI ст.). Україна. *Антологія пам'яток державотворення X–XX ст. : у 10 т. Т. 2./ гол. ред. І. Дзюба.* Київ: «ОСНОВИ», 2008. С. 9–40.
63. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV– початку XVII століття. Київ : Основи, 2000. 472 с.
64. Литвинов В. Д. Станіслав Оріховський. Історико-філософський портрет. Київ: Академперіодика, 2014. 351 с.
65. Литвинов В. Д. Україна у пошуках своєї ідентичності. XVI – початок XVII ст. Історико-філософський нарис. Київ: Наукова думка, 2008. 527 с.

66. Лихачев Д. С. Предвозрождение в литературе. *Избранные работы: в 3 т. Т. 1.*/ Д. С. Лихачев. Ленинград: «Художественная литература», 1987. С. 102–159.
67. Лихачев Д. С. Развитие русской литературы X–XVII веков : Эпохи и стили. *Избранные работы: в 3 т. Т. 1.*/ Д. С. Лихачев. Ленинград: «Художественная литература», 1987. С. 102–159.
68. Лісовська О. С. Антропоцентризм поезії українського Ренесансу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Гельветика, 2020. Вип. 27. Т. 3. С. 60 – 66.
69. Лісовська О. С. Ренесансна модель особистості у творчості Станіслава Оріховського. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Гельветика, 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 60 –66.
70. Лісовська О. С. Епоха українського літературного Відродження: наукові інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Гельветика, 2020. Вип. 34. т. 3. С. 100 – 108.
71. Лісовська О. С. Сліпушко О.М. Художні інтерпретації національної ідентичності у письменників «католицької русі» доби українського Ренесансу. *Султанівські читання: зб. статей*. Івано-Франківськ, 2019. № 8. С. 75–83.
72. Лісовська О. С. Ренесансний тип особистості у творчості Лесі Українки (на матеріалі драм «Одержима», «У катакомбах»). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Івано-Франківськ: Гельветика, 2021. Вип. 38. Т. 2. С. 109 – 114.
73. Лісовська О. С. The boundary of Ukrainian Renaissance Literature. *Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej, Czestochowa* 2021, 49 (2021), 6. С. 47 – 55.
74. Лісовська О. С. Художні тлумачення національної історії у «Битві під Оршею 1515 року. Міжнародна науково-практична конференція «Філологія у сучасному світі». Запоріжжя. 27 – 28 серпня 2021.

75. Лісовська О. С. Художньо-світоглядна парадигма поеми «Роксоланія» Себастяна Кленовича. *Science, Research, Development. Rotterdam (The Netherlands)*. 29.11.2018 – 30.11.2018.
76. Лісовська О. С. Теоретична основа літератури епохи Відродження. Наукові матеріали ХХІV Міжнародної науково-практичної конференції eI-conf.com.ua НОВИНИ НАУКИ ХХІ століття. 23 листопада 2018 року, частина 12.
77. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 1. / укладач Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. 608 с.
78. Літературознавчий словник-довідник / укл. Р.Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : Академія, 2007. 752 с.
79. Локк Дж. Избранные философские произведения. Москва: Наука, 1960. 734 с.
80. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. Москва: Мысль, 1978. 623 с.
81. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. Ужгород: вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
82. Мальчевський О. Національна свідомість у контексті української католицької традиції (ХVI– перша половина ХVII ст.). *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2008. № 11. С. 133–141.
83. Марсове поле. Героїчна поезія на Україні Х– першої половини ХVII століть: у 2 кн. Кн. 1. / упор. В. Шевчук. Київ: Молодь, 1988. 274 с.
84. Муза Роксоланська. Українська література ХVI–ХVII століть : у 2 кн. Кн. 1. Ренесанс. Раннє Бароко/ В. Шевчук. Київ: Наукова думка, 2004. 397 с.
85. Муза Роксоланська. Українська література ХVI–ХVII століть : у 2 кн. Кн. 2. Ренесанс. Раннє Бароко / В. Шевчук. Київ: Либідь, 2005. 726 с.
86. Література другої половини ХIII– середини ХVI ст.: у 8 т. Т.1/ Л. Є., Махновець, О. В. Мишанич, В. І. Крекотень. Київ: Наукова думка, 1967. С. 155–197.

87. Мишанич О. Кризь віки. Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. Київ : Обереги, 1996. 348 с.
88. Мишанич О. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 426 с.
89. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні Київ: НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень, 2002. 271 с.
90. Наливайко Д. С. Очима Заходу : Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. Київ: Грамота, 2008. 784 с.
91. Наливайко Д. С. Теорія літератури й компаративістика. Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. 348 с.
92. Наливайко Д. Україна в західноєвропейських історико-літературних пам'ятках доби Відродження. *Радянське літературознавство*. 1972. № 1. С. 30 – 47.
93. Наливайко Д. С. Оріховський як український латиномовний письменник Відродження. *Українська література XV–XVIII ст. та інші слов'янські літератури* / за ред. М. М. Сулими, В. І. Сулими. Київ: Наукова думка, 1984. С.
94. Наливайко Д. Україна у рецепції західних гуманістів XV–XVI ст. *Європейське Відродження та українська література XIV– XVIII ст.* Київ : Наукова думка, 1993. С. 3–40.
95. Некрашевіч-Кароткая Ж. Риси ренесансного гуманізму в «Пісні про зубра» Миколи Гусовського (у контексті перекладу Андрія Содомори). Мінськ, 2010. – С. 51–59.
96. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI– поч. XVII ст.). Київ: Наукова думка, 1990. 382 с.
97. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності. Київ : Український центр духовної культури, 1998. 203 с.

98. Овдійчук Л. Силует на тлі високого Ренесансу. *Пісня про зубра. Поема. На латинській та українській мовах* / пер. з лат. А. Содомори. Рівне : Волинські обереги, 2007. С. 7–15.
99. Оріховський С. Напучення королеві польському Сигізмунду Августові : веб-сайт. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm (дата звернення 02.04.2022).
100. Паскаль Б. Думки. Київ : Дух і літера. 2009. 704 с.
101. Паскаль Б. Мысли : веб-сайт. URL: <http://vzms.org/pascal.htm> (дата звернення 06.06.2022).
102. Пахльовська О. Територія без Батьківщини, або Ітака, якої не було. *Український тиждень*. 13–28. 08. 2010. № 33–34 (146–147). С. 24–25.
103. Перетц В. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVII в. Москва–Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1962. 118 с.
104. Польские мыслители эпохи Возрождения/ ред. И. С. Нарский. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 318 с.
105. Порецький Я. Микола Гусовський. Мінськ, 1984. 258 с.
106. Психологический словарь / сост. Б. Г. Мерещяков, В. П. Зинченко. СПб. : Прайм ЕВРОЗНАК, 2007. 672 с.
107. Радишевський Р. Полоністичні і порівняльні студії. Київ: Леся, 2008. 508 с.
108. Радишевський Р. Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур. Київ: Леся, 2008. 292 с.
109. Радишевський Р. Станіслав Уляш – дослідник літератури польсько-українського пограниччя. *Література пограниччя – пограниччя літератури.* / С. Уляш. Література пограниччя – пограниччя літератури. Київ, 2011. С. 1–5.
110. Ревуненкова Н. В. Ренессансное свободомыслие и идеология Реформации. Москва: Наука, 1998. 206 с.

111. Ренессанс. Барокко. Класицизм : Проблема стилей в искусстве 15–17 веков / науч. ред. В. И. Морозов. Москва, 1966. 349 с.
112. Русин П. Твори: веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum03.htm> (дата звернення 16.03.2022).
113. Савчук О. М. Творчість Павла Русина з Кросна і деякі питання рецепції латинської традиції в українському віршуванні XVI –XVIII ст. : автореферат дис. на здобуття наук. ступен канд. філол. наук: 10.01.02. Київ, 1994. 19 с.
114. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки : монографія. Київ: Видавець «ПАРАПАН», 2002. 391 с.
115. Сапронов П. А. Курс лекций по теории и истории культуры. Культурология. Санкт-Петербург: Союз, 1998. 559 с.
116. Сас П. Йосип Верещинський: веб-сайт. URL: <http://spilka.uaweb.org/library/veresczynski.html> (дата звернення 16.03.2022).
117. Сліпушко О. «В хроніках тих стародавніх...» Микола Гусовський: поет, дипломат, політик. *День*. 25–26. 01. 2019. № 13–14. С. 21.
118. Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Києворуської держави (XI– перша половина XIII ст.) : монографія. Київ : Аконтіт, 2009. 416 с.
119. Сліпушко О. Зірка Ренесансу в Україні. *День*. 2 –3 лютого 2018. № 18–19. С. 21.
120. Сліпушко О. Література Київської Русі : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 393 с.
121. Сліпушко О. М. Софія Київська. Київ: Аконтіт, 2002. 398 с.
122. Словник-довідник літературознавчих термінів / укл. В. М. Лесин, С. О. Пулинець. Київ, 1965. 431 с.
123. Слово многоцінне : Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття) : у 4-х кн. Кн. 1. Література епохи

Ренесансу (друга половина XV–XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік) / В. Яременко. Київ : Аконіт, 2006. 800 с.

124. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.

116.Смотрицький Г. Твори: веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum21.htm> (дата звернення 17.12.2021).

125. Содомора А. Бентежний відгомін пісенного двовірша. *Пісня про зубра. Поема. На латинській та українській мовах* / пер. з лат. А. Содомори Рівне : Волинські обереги, 2007. С. 13–18.

126. Сочинения : в 2-х т. Т. 1 / Д. Дидро. Москва: Мысль, 1986. 592 с.

127. Сочинения : в 2-х т. Т.2 / Д. Дидро. Москва: Мысль, 1986. 604 с.

128. Станишич Й. Многоязычие и литературное творчество. Ленинград : Наука, 1981. С. 156.

129. Стрийковський М. Твори: веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum23.htm> (дата звернення: 29.06.2022).

130. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. Т. 2. Кн. 1 (XVI ст). Суспільно-політична думка в Україні в XVI–першій половині XVII століття/ В. Шевчук. Київ: Дніпро, 2001. С. 7–108.

131. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. Т. 2. Кн. 1 (XVI ст.) / упор. В. Шевчук. Київ: Дніпро, 2001. 558 с.

132. Титар О. В. Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір : дис. ... д-ра філос. Наук: 09.00.04 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 493 с.

133. Ткаченко О. Елегія в давній українській літературі XVI – XVIII ст. Суми : Собор, 1996. 118 с.

134. Трофимук М. Латиномовна література в оцінці Івана Франка (На матеріалі зауваг про твір «Roxolania» Себасіяна Фабіяна Кленовича). Праці філологічної секції. ЗНТШ, Т. ССЛ. Львів, 2005. С. 548–559.

135. Трофимук М. С. Латиномовна література України XV–XIX ст.: жанри, мотиви, ідеї : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 380 с.
136. Трофимук М. Перша друкована поема про Україну: українська латиномовна література до і після Сковороди. *Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності (Наукові матеріали XII Сковородинівських читань): у 2 кн.* Київ, 2007. С. 266–282.
137. Трофимук М. «Роксоланія» Себастьяна Фабіяна Кленовича в оцінці Івана Франка. *Франкознавчі студії.* 2007. Вип. 4. С. 385–395.
138. Трофимук М. Українська пісня на український лад. *Слово і час.* 2009. № 10. С. 115–121.
139. Трофимук М. Українська польськомовна поема з кінця XVI ст. *Українсько-польські контексти доби Бароко. Київські полоністичні студії.* 2004. Т. IV. С. 223–235.
140. Трофимук М. Художній світ Миколи Гусовського. *Наукові записки : Літературознавство.* 2009. № 43. С. 204–212.
141. Українська література XI–XVIII ст. Хрестоматія / за ред. П. В. Білоуса. Київ: ВЦ «Академія», 2001. 682 с.
142. Українська література XIV–XVI ст. / упор. М. Микитась. Київ : Наукова думка, 1988. 600 с.
143. Українська поезія XVI ст. / упор. В. Яременко. Київ: Радянський письменник, 1987. 300 с.
144. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: 2 ч. Ч. 1 / відп. ред. В. М. Нічик. Київ : Наукова думка, 1995. 430 с.
145. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: 2 ч. Ч. 2 / відп. ред. В. М. Нічик. Київ : Наукова думка, 1995. 431 с.
146. Українські письменники : Біобібліографічний словник : у 5 т. Т. 1. Давня українська література : XI–XVIII ст. / упор. Л. Є. Махновець. Київ : Видавництво АН УРСР, 1960. 976 с.
147. Ульяш С. Література Пограниччя – пограниччя літератури. Київ: б. в., 2011. 255 с.

148. Франко І. Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст./ за ред. О. Мишанича. Київ : Наукова думка, 1993. С. 342–372.
149. Чагровський А. Твори : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum20.htm> (дата звернення: 07.06.2022).
150. Хюбнер К. Истина мифа. Москва: Республика, 1996. 448 с.
151. Чагровський А. Твори: веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum20.htm> (дата звернення: 07.06.2022).
152. Чижевський Д. Історія української літератури : Від початків до доби реалізму. Тернопіль : МПП «Презент» за участю товариства «Феміна», 1994. 480 с.
153. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. *Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття : в 4 т. Т. 3* / уклад. В. Яременко, Є. Федоренко. К. : Рось, 1994. С. 609–620.
154. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Обрій, 1992. 228 с.
155. Чижевський Д. Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 217 с.
156. Шаповалова М. С., Рубанова Г. Л., Моторний В. А. Історія зарубіжної літератури. Львів : Світ, 1993 с. 624 с.
157. Шевнюк О. Культурологія : Навчальний посібник. К. : Знання-Прес, 2004. 353 с.
158. Шевченко І. Польща в історії України. *Незалежний культурологічний часопис «І»* : веб-сайт. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n10texts/shevch.htm> (дата звернення 17.03.2022).
159. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом : Нариси з історії культури до початку XVIII ст. Львів : Ін-т Історії Церкви ЛБА, 2001. 250 с.
160. Шевченко-Савчинська Л. Латиномовна українська література. Загальний огляд. Київ : Медієвіст, 2013. 217 с.

161. Шевчук В. О. Дорога в тисячу років. Київ: Радянський письменник, 1990. 411 с.
162. Шевчук В. О. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. К. 1 : Ренесанс. Раннє Бароко. Київ: Наукова думка, 2004. 397 с.
163. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. К. 2 : Розвинене Бароко. Пізнє Бароко Київ: Либідь, 2004. 726 с.
164. Щелкунова О. Європейський контекст української ренесансної літератури. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018. Вип. 1. С. 45–48.
165. Щелкунова О. Національні освітні ідеї в ренесансних поезіях Павла Русина. *Літературознавчі студії*. 2014. № 42(2). С. 396–401.
166. Щелкунова О. Ренесансний поет Юрій Дрогобич і романтик Тарас Шевченко. *Літературознавчі студії*. 2015. № 43 (2). С. 347–352.
167. Щелкунова О. Концепт «свободи» у творчості Станіслава. *Літературознавчі студії*. 2017. №1(2). С. 281–288.
168. Щелкунова О. Образ України у поемі Севастяна Кленовича "Роксоланія". *Літературознавчі студії*. 2013. Вип. 39(2). С. 494–499.
169. Щелкунова О. Микола Гусовський: поет і мислитель доби Українського Ренесансу. Література. Фольклор. Проблеми поетики. К: Київський університет, 2019. С. 186–195.
170. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI– початку XVIII століття. Київ : Laugus, 2012. 472 с.
171. Яковенко Н. Міжкультурний діалог. Т. 1 : Ідентичність. Київ: Дух і літера, 2009. 464 с.
172. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. 582 с.

173. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ: Часопис «Критика», 2008. 472 с.
174. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: УВУ, 1993. 217 с.
175. Янів В. Психологічні основи окциденталізму. Мюнхен: УВУ, 1996. 905 с.
176. Яременко В. Панорама української літератури від початків до кінця XVIII століття. *Слово многоцінне : Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття) : у 4-х кн. Кн. 1 : Література епохи Ренесансу (друга половина XV–XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). К. : Аконіт, 2006. С. 11–31.*
177. Dabrowska-Partyka M. Literatura pogranicza. Pogranicze literature. – Krakow, 2004. 266 p.
178. Discourses of Authority in Medieval and Renaissance Literature / [ed. by Kevin Brownlee, Walter Stephens]. Hanover ; London : University Press of New England, 1989. 297 p.
179. Oksana Slipushko, Olena Zadorozhna, Olena Gyevska, Olha Lisovska, Anastasiya Katyuzhynska. Conceptual Worldview in the Works of Ukrainian Writers: The Renaissance Creativity. *Folia linguistica et litteraria*. Montenegro, № 40. 2022: веб-сайт : URL: https://folia.ac.me/image/40/01_Slipushko_Zadorozhna_%20Gayevska_%20Lisovska_%20Katyuzhynska.pdf
180. Orichoviana: opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski : 1543-1566. In VI volumes. Volume 1. 1891, 740 p.
181. Sebastian Fabian Klonowic. Roxolania. [ed. By Mieczyslaw Mejor]. Warszawa: IBL, 1996. 372 p.

Документ підписано у сервісі Вчасно (продовження)
Щелкунова О.С. дисертація (3).pdf

Документ відправлено: 23:46 08.02.2023

Власник документу

Електронний підпис

23:46 08.02.2023

Ідентифікаційний код: 3452908384

Щелкунова Ольга Сергіївна

Власник ключа: Щелкунова Ольга Сергіївна

Час перевірки КЕП/ЕЦП: 23:46 08.02.2023

Статус перевірки сертифікату: Сертифікат діє

Серійний номер: 3ED5083160DBC59B0400000068E86B004D4DC800

Тип підпису: кваліфікований